

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR VERSLO FAKULTETAS

Ieva Darinskė

Darbo rinkos poveikis ekonomikai

Baigiamasis magistro projektas

Vadovė

Profesorė dr. Irena Pekarskienė

KAUNAS, 2020

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR VERSLO FAKULTETAS

DARBO RINKOS POVEIKIS EKONOMIKAI

Baigiamasis magistro projektas

Verslo ekonomika, 6211JX042

Vadovė

..... Profesorė dr. Irena Pekarskienė
(parašas) 2019 12 ...

Recenzentė

..... Profesorė dr. Jurgita Bruneckienė
(parašas) 2019 12 ...

Projektą atliko

..... Ieva Darinskė
(parašas) 2019 12 19

KAUNAS, 2020

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS

Ekonomikos ir verslo fakultetas

Ieva Darinskė

Verslo ekonomika, 6211JX042

Baigiamojo magistro projekto „Darbo rinkos poveikis ekonomikai“

AKADEMINIO SAŽININGUMO DEKLARACIJA

2019 m. gruodžio..... d.

Kaunas

Patvirtinu, kad mano, **Ievos Darinskės**, baigiamasis magistro projektas tema „Darbo rinkos poveikis ekonomikai.“ yra parašytas visiškai savarankiškai, o visi pateikti duomenys ir tyrimų rezultatai yra teisingi ir gauti sąžiningai. Šiame projekte nė viena dalis nėra plagijuota nuo jokių spausdintinių ar internetinių šaltinių, visos kitų šaltinių tiesioginės ir netiesioginės citatos nurodytos literatūros nuorodose sąrašė. Įstatymų nenumatytų piniginių sumų už šį projektą niekam nesu mokėjusi.

Aš suprantu, kad išaiškėjus nesąžiningumo faktui, man bus taikomos nuobaudos, remiantis Kauno technologijos universitete galiojančia tvarka.

(vardą ir pavardę įrašyti ranka)

(parašas)

Ieva, Darinskė. Labor market effect on the economy.. Master's Final Degree Project/ supervisor prof., dr. Irena Pekarskienė; School of Economics and Business, Kaunas University of Technology.

Study area, study field: Social Science, Economics.

Keywords: labor market; factors influencing labor market situation; illegal work, salary, unemployment and employment rates, migration, employers.

Kaunas, 2020. 65 pages.

SUMMARY

Topic relevance. In a globalized world where the working-age population can move freely from one residence to another when choosing jobs, the problem of the labor market's impact on the country's economy has become particularly acute. Not only individual regions but also entire countries are trying to address the negative effects of illegal work, the emigration of workers, low-skilled employees' skills, etc. in the economic context. To objectively and sufficiently accurately assess the impact of the labor market on the country's economy, it is necessary to analyze the impact of different labor market actors – workers and employers – across different aspects. The analysis of the labor market's impact on the economy is considerable in both foreign and Lithuanian scientific. However, the theoretical analysis of the impact of the labor market on the economy has failed to detect studies on the impact on labor markets on the economy of Panevėžys city and the district. As a result, the problem has been raised: how does the labor market affect the city and district economies of Panevėžys?

The research object is the labor market. **Aim of the study:** to reveal the impact of the labor market on the economy. **Tasks:** 1. Examine the problem of the economic impact of the labor market; 2. Theoretically analyze aspects of the labor market impact on the economy; 3. Develop a model for analyzing the labor market effect on the economy; 4. Based on the developed model analyze Panevėžys city and district labor markets' impact on the economy.

Main results of the work. The basis of the scientific literature analysis succeeded in developing a model for the impact of the labor market to economic. The model represents the impact of the labor market in the context to fit determinants. It should be noted that the selected factors are dependent on each other and the stages of analysis must be implemented gradually. Based on the model developed, the impact of Panevėžys City and the District labor market to economic was analyzed. The analysis was based on the results of qualitative and quantitative surveys. During the analysis, the impact on the five selected factors influencing the situation in the labor market to the domestic economy was first assessed.

Main recommendations to the University students which are analyzing the labour market effects to economy: based on the developed model to assess the labour market impact to the economic of individual regions of the country. Recommendations to Panevėžys City and district government representatives: increase investment in public infrastructure by improving the attractiveness of Panevėžys City and district for the available investors, employers, migrants.

Darinskė, Ieva. Darbo rinkos poveikis ekonomikai. Magistro baigiamasis projektas / vadovas doc. dr. Irena Pekarškienė; Kauno technologijos universitetas, Ekonomikos ir verslo fakultetas.

Studijų sritis, studijų kryptis: Socialiniai mokslai, Ekonomika.

Reikšminiai žodžiai: darbo rinka; veiksniai, įtakoiantys situaciją darbo rinkoje; nelegalus darbas, darbo užmokestis, nedarbas ir užimtumo lygis; migracija; darbdaviai.

Kaunas, 2020. 65 puslapiai.

SANTRAUKA

Temos aktualumas globaliame pasaulyje, kur darbingo amžiaus gyventojai gali laisvai judėti iš vienos gyvenamosios vietos į kitą renkantis darbo vietas, darbo rinkos poveikio šalies ekonomikai problema tapo ypač aktuali. Ne tik pavieniai regionai, bet ir visos šalys pastaruoju metu priverstos kovoti su neigiamu nelegalaus darbo poveikiu, darbuotojų emigracija, aukštos kvalifikacijos darbuotojų stoka ir pan. Siekiant objektyviai ir pakankamai tiksliai įvertinti darbo rinkos poveikį šalies ekonomikai, būtina išanalizuoti įvairių darbo rinkos dalyvių – darbuotojų ir darbdavių – įtaką. Darbo rinkos poveikio ekonomikai analizės mokslinių darbų aptinkama pakankamai daug tiek užsienio, tiek Lietuvos mokslinėje erdvėje. Tačiau atliekant teorinę darbo rinkos poveikio ekonomikai analizę nepavyko aptikti mokslinių tyrimų, skirtų darbo rinkos poveikiui Panevėžio miesto ir rajono ekonomikai įvertinti. Šiame kontekste buvo iškeltas probleminis klausimas: kaip darbo rinka veikia Panevėžio miesto ir rajono ekonomiką?

Tyrimo objektas – darbo rinka. **Tyrimo tikslas** – atskleisti darbo rinkos poveikį ekonomikai. **Uždaviniai**: 1) išnagrinėti darbo rinkos poveikio ekonomikai problematiką; 2) teoriškai išanalizuoti darbo rinkos poveikio ekonomikai aspektus; 3) parengti darbo rinkos poveikio ekonomikai analizės modelį; 4) remiantis parengtu modeliu atlikti Panevėžio miesto ir rajono darbo rinkos poveikio ekonomikai analizę.

Pagrindiniai darbo rezultatai. Remiantis atlikta moksline analize pavyko parengti darbo rinkos poveikio ekonomikai modelį. Šis modelis atspindi darbo rinkos poveikį savo determinantų atžvilgiu. Pažymėtina, kad atrinkti veiksniai yra priklausomi vienas nuo kito, o analizės etapai turi būti įgyvendinami palaipsniui. Remiantis sudarytu modeliu, buvo analizuojama Panevėžio miesto ir rajono darbo rinkos įtaka ekonomikai. Analizė buvo paremta kokybinių ir kiekybinių tyrimų rezultatais. Analizės metu pirmą kartą buvo įvertintas penkių atrinktų veiksnių poveikis regiono ekonomikai.

Esminės rekomendacijos. Universiteto studentams, kurie analizuos darbo rinkos poveikį ekonomikai: vertinti darbo rinkos poveikį atskirų šalies regionų ekonomikai remiantis sukurtu modeliu; Panevėžio miesto ir rajono valdžios atstovams: didinti investicijas į viešąją infrastruktūrą taip didinant Panevėžio miesto ir rajono patrauklumą potencialių investuotojų, darbdavių, migrantų akyse.

TURINYS

Paveikslų sąrašas	7
Lentelių sąrašas	8
Įvadas	9
1. Darbo rinkos poveikio ekonomikai problematika	10
2. Teoriniai darbo rinkos poveikio ekonomikai aspektai	16
2.1. Darbo rinkos samprata, esmė ir dalyviai	16
2.2. Veiksniai, įtakoiantys situaciją darbo rinkoje ir jos poveikį ekonomikai	20
2.2.1. Nelegalus darbas	20
2.2.2. Darbo užmokestis	24
2.2.3. Nedarbas ir užimtumo lygis	27
2.2.4. Migracija	30
2.2.5. Darbdaviai	35
3. Tyrimo metodologija	39
3.1. Tyrimo metodologijos pagrindimas	39
3.2. Tyrimo planas.....	40
4. Darbo rinkos poveikio ekonomikai tyrimo rezultatai ir diskusija	42
4.1. Kiekybinio tyrimo rezultatų analizė: pagrindinių darbo rinkos rodiklių Lietuvoje 2008-2018 m. vertinimas.....	42
4.2. Kokybinio tyrimo rezultatų analizė: Panevėžio regiono atvejis.....	55
Išvados ir rekomendacijos	58
Informacijos šaltinių sąrašas	61
Priedas	65

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 pav. Darbo rinkos ir minimalaus darbo užmokesčio sąsajos	11
2 pav. Darbo rinkos ir šešėlinės ekonomikos ryšys	12
3 pav. Veiksniai, įtakojantys situaciją darbo rinkoje	13
4 pav. Darbo rinkos, kaip savarankiško ekonomikos posistemio, formavimasis.....	16
5 pav. Darbo rinkos segmentavimas	18
6 pav. Darbo rinkos dalyviai	18
7 pav. Nelegalaus darbo formos	22
8 pav. Darbo užmokesčio sudedamosios dalys	25
9 pav. Nedarbo poveikis žmogaus savijautai	27
10 pav. Darbo rinkos priemonių, mažinančių nedarbą ir didinančių šalies gyventojų užimtumo lygį, klasifikavimas	29
11 pav. Infliacijos ir nedarbo ryšys	30
12 pav. Darbuotojų emigracijos rūšių klasifikavimas	32
13 pav. Teigiamas darbuotojų imigrantų poveikis ekonomikai	35
14 pav. Mažų ir vidutinių įmonių poveikis šalies ekonomikai	36
15 pav. Stambių įmonių poveikis šalies ekonomikai	37
16 pav. Darbo rinkos poveikio ekonomikai analizės modelis.....	39
17 pav. Išaiškintų nelegaliai dirbančių Lietuvos ir užsienio piliečių 2014-2018 m. dinamika....	42
18 pav. Nelegalių darbuotojų skaičiaus, bedarbių skaičiaus ir emigravusių iš Lietuvos 2008-2018 m. dinamika.....	43
19 pav. Nelegalių darbuotojų skaičiaus ir sumokėto GPM sąsajos 2015-2017 m.	43
20 pav. Baudų dydžių už nelegaliai dirbančius 2013-2017 m. dinamika	44
21 pav. Darbuotojų, finansuojamų iš biudžetų, skaičius.....	45
22 pav. Vidutinio darbo užmokesčio ir vartojimo išlaidų sąsajos.....	46
23 pav. Investicijų, tenkančių vienam gyventojui, dinamika EUR	47
24 pav. MMA, vartotojų kainų ir gamintojų parduotos pramonės produkcijos kainų pokyčių sąsajos.....	47
25 pav. Nedarbo ir užimtumo lygio pokyčių dinamika.....	48
26 pav. Vartotojų kainų pokyčių, apskaičiuoti pagal vartotojų kainų indeksą dinamika.....	49
27 pav. Emigrantų ir imigrantų skaičiaus dinamika.....	50
28 pav. Emigrantai pagal amžiaus grupes 2018 m.....	51
29 pav. Emigrantų piniginių perlaidų į Lietuvą ir šalies BVP sąsajos 2008-2018 m.	51
30 pav. Imigravusių į Lietuvą 2018 m. struktūra	52
31 pav. Įmonių ir gyventojų sumokėti mokesčiai 2008-2018 m.....	53
32 pav. Eksporto dinamika 2008-2018 m.	54
33 pav. Asmenys, kurių pagrindinės disponuojamosios pajamos mažesnės už sumą, reikalingą įprastiems poreikiams patenkinti, proc.....	55
34 pav. Pagrindinės nedarbo priežastys Panevėžio regione	56
35 pav. Ūkio subjektų poveikis Panevėžio regiono ekonomikai	57

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. Mokslinių tyrimų, vertinančių darbo rinkos poveikį ekonomikai, apžvalga.....	10
2 lentelė. Valstybinio darbo rinkos reguliavimo pasekmės ekonomikai.....	12
3 lentelė. Lietuvoje veikiančių įmonių struktūra 2017 m. (Verslumo tendencijos Lietuvoje apžvalga, 2017, p. 2)	15
4 lentelė. Diferenciniai darbo rinkos požymiai	17
5 lentelė. Darbo rinkos problemos ir jų sprendimo būdai	19
6 lentelė. Nelegalaus darbo dalyvių teisiniai pažeidimai ir pasekmės ekonomikai	23
7 lentelė. Darbo užmokesčio dydį lemiantys veiksniai	26
8 lentelė. Migracijos apibrėžimai	31
9 lentelė. Teigiamas ir neigiamas darbuotojų emigracijos poveikis ekonomikai	33
10 lentelė. Stambių įmonių, vykdančių tarptautinę prekybą, poveikis ekonomikai	38
11 lentelė. Kokybinio tyrimo (interviu) klausimyno sudarymo logika	41
12 lentelė. Sumokėto GPM 2008-2017 m. dinamika, tūkst. EUR.....	44
13 lentelė. Realus darbo užmokesčio indeksas 2008-2018 m.....	45
14 lentelė. Darbo užmokesčio (bruto) dinamika šalies regionuose 2011-2018 m.....	46
15 lentelė. Asmenys, gyvenantys skurdo rizikoje ar socialinėje atskirtyje.....	48
16 lentelė. Socialinės pašalpos 2008-2018 m.....	49
17 lentelė. Veikiančių ūkio subjektų ir juose dirbančiųjų asmenų skaičiaus dinamika.....	53
18 lentelė. Realus darbo užmokesčio indekso dinamika 2008-2018 m.	53

IVADAS

Temos naujumas ir aktualumas. Globaliame pasaulyje, kai darbingo amžiaus gyventojai gali laisvai judėti iš vienos gyvenamosios vietos į kitą renkantis darbo vietas, darbo rinkos poveikio šalies ekonomikai problematika tapo itin aktuali. Ne tik atskiri regionai, bet ir ištisos valstybės bando spręsti išskylančius neigiamus nelegalaus darbo, darbuotojų emigracijos, žemos darbo jėgos kvalifikacijos ir kt. padarinius ekonomikos kontekste. Norint objektyviai ir pakankamai tiksliai įvertinti darbo rinkos poveikį šalies ekonomikai, būtina analizuoti skirtingų darbo rinkos dalyvių – darbuotojų ir darbdavių – poveikį per įvairius aspektus.

Mokslinių šaltinių analizė leidžia teigti, kad darbo rinkos poveikio ekonomikai tyrimų įvairovė pasauliniame kontekste ganėtinai didelė. Išsamūs tyrimai ir poreikis vertinti darbo rinkos įtaką šalies ekonomikai išryškėjo naujausiuose Fernández-Villaverde (2018), Smith-Jönsson (2018), Kritikos (2018) darbuose. Minėti autoriai plačiai nagrinėjo įvairius darbo rinkos aspektus ir vertino jų poveikį ekonomikai per skirtingus indikatorius. Lietuvos mokslininkų darbuose daug dėmesio darbo rinkos problematikai yra skirta Beržinskienės (2010; 2011), Pociaus (2015; 2017), Didžgalvytės, Pukelienės ir Speer (2018) bei kitų autorių darbuose. Šalies mokslininkai išsamiai analizavo darbo rinkos esmę, sampratą bei problemas. Būtina atkreipti dėmesį, kad šios analizės yra labai siauro pobūdžio ir nesuteikia kompleksinio darbo rinkos poveikio ekonomikai problemos matymo.

Problema ir problemos ištirtumo lygis. Darbo rinkos poveikio ekonomikai analizės darbų yra nemažai tiek užsienio, tiek Lietuvos mokslinėje erdvėje, tačiau nagrinėjant darbo rinkos poveikio ekonomikai problematiką teoriniu aspektu nepavyko aptikti atliktų tyrimų apie darbo rinkos poveikį Panevėžio miesto bei rajono ekonomikai. Todėl galima formuoti probleminį klausimą: *kokį poveikį Panevėžio miesto ir rajono ekonomikai daro darbo rinka?*

Tyrimo objektas – darbo rinka.

Tyrimo tikslas – atskleisti darbo rinkos poveikį ekonomikai.

Uždaviniai:

1. Išnagrinėti darbo rinkos poveikio ekonomikai problematiką.
2. Teoriškai išanalizuoti darbo rinkos poveikio ekonomikai aspektus.
3. Parengti darbo rinkos poveikio ekonomikai analizės modelį.
4. Remiantis parengtu modeliu atlikti Panevėžio miesto ir rajono darbo rinkos poveikio ekonomikai analizę.

Tyrimo metodai: mokslinėmis literatūros analizė; ankstesnių tyrimų lyginamoji analizė; mokslinis modeliavimas (darbo rinkos poveikio ekonomikai analizės modelio rengimas); statistinių duomenų analizė, sisteminimas bei grupavimas; kokybinis tyrimas (interviu).

1. DARBO RINKOS POVEIKIO EKONOMIKAI PROBLEMATIKA

Darbo rinkos poveikio ekonomikai vertinimas apima poveikį visos šalies ekonomikai, veiklos sektoriams ir rinkos dalyviams. Lietuvos ir užsienio autorių mokslinių darbų analizė leidžia teigti, kad darbo rinkos poveikis ekonomikai analizuojamas jau pakankamai ilgą laiką. Skirtingi autoriai vertina darbo rinkos poveikį ekonomikai vadovaudamiesi gal įvairiais aspektais. Todėl šiame baigiamojo darbo skyriuje pagrindinis dėmesys yra teikiamas empiriniam analizuojamos temos įvertinimui: apibūdinama tyrimo konceptualioji esmė – išnagrinėti esminiai užsienio ir Lietuvos mokslininkų požiūriai ir analizės kryptys, atskleidžiantys darbo rinkos poveikį ekonomikai.

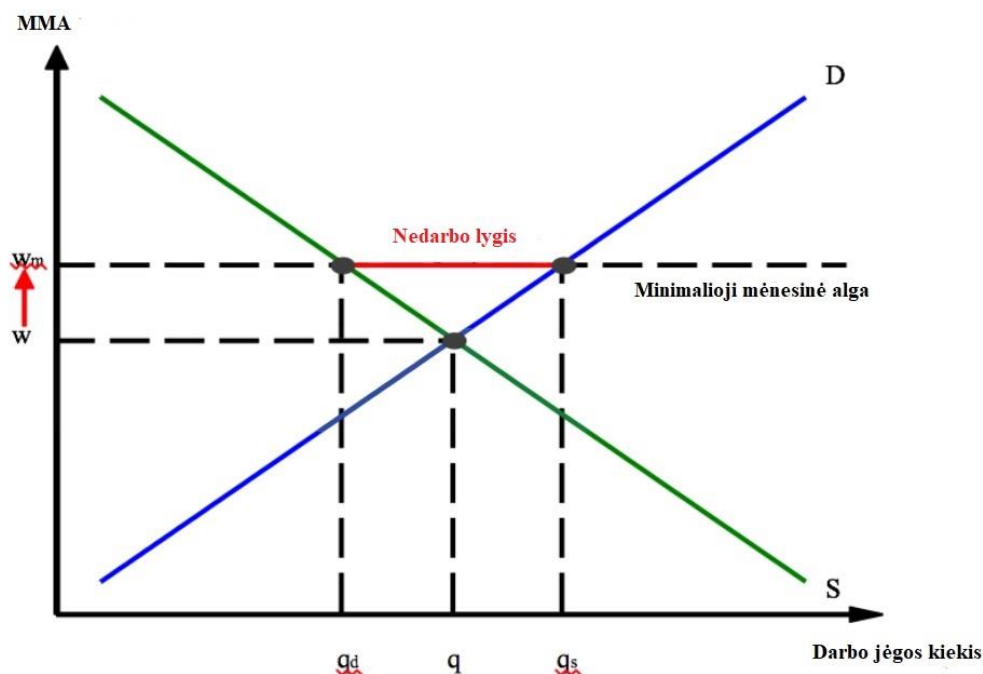
Atliktų empirinių tyrimų analizė leido identifikuoti mokslinius darbus, kurie buvo atlikti, vertinant darbo rinkos poveikį ekonomikai (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Mokslinių tyrimų, vertinančių darbo rinkos poveikį ekonomikai, apžvalga (sudaryta autorės)

Autorius(metai)	Tyrimo pavadinimas	Pagrindiniai analizės aspektai
Fernández-Villaverde (2018)	Darbo rinkos reguliavimo pasekmės	Patvirtina neigiamą ryšį tarp priverstinio politinio darbo rinkos reguliavimo (pvz., minimalaus darbo užmokesčio) ir ekonominio augimo.
Hedrekson (2014)		Atskleista, kaip valdiškos institucijos (pvz., įdarbinimo tarnybos) veikia naujų darbo vietų kūrimą ir gamybos augimą.
Smith-Jönsson (2018)	Situacijos darbo rinkoje poveikis emigracijos ir imigracijos lygiui EBPO šalyse	Darbuotojų imigrantų poveikis ekonomikai yra išskirtinai teigiamas ir pasireiškia per įmonės veiklos produktyvumo padidėjimą bei šalies bendrojo vidaus produkto augimą.
Docquier, Özden & Peri (2011)		Nustatytas ryšys tarp darbo užmokesčio ir emigracijos/imigracijos lygių pokyčių.
Krafft & Assaad (2014)	Kodėl užimtumo lygis gali būti laikomas klaidinančiu darbo rinkos rodikliu	Išsiaiškinta, kad oficialiai skelbiamas užimtumo lygis šalyje ne visada atskleidžia realią situaciją darbo rinkoje.
Enache (2013)	Ryšys tarp nedarbo ir ekonomikos augimo	Nedarbas analizuojamas kaip esminis determinantas, mažinantis individo konkurencingumą darbo rinkoje.
Albrecht, Navarro & Vroman (2008)	Darbo rinkos poveikis šešėlinei ekonomikai	Aprašytas darbo rinkos poveikis <i>šešėlinei</i> ekonomikai.

Vadovaujantis 1 lentelės duomenimis galima teigti, kad daugeliuose tyrimuose darbo rinkos poveikio ekonomikai analizė dažniausiai vyksta tik remiantis pavieniais darbo rinką atstovaujančiais rodikliais. Tuo tarpu būtina konstatuoti, kad jau kurį laiką ypatingas dėmesys skiriamas darbo rinkos reguliavimo pasekmių nagrinėjimui. Užsienio mokslininkų darbų analizė atskleidė, jog „dirbtinis“ darbo rinkos dalyvių santykių reguliavimas ne visada pasiekia tikslą. JAV ekonomikos profesorius Fernández-Villaverde (2018) savo tyrime pateikia pavyzdį, atskleidžianti, jog minimalaus darbo

užmokesčiodidindimas duoda tik trumpalaikį efektą. Iš kitos pusės, mokslininkas pripažįsta, kad valstybės reguliuojamas minimalios mėnesinės algos (MMA) dydis savotiškai išvalo darbo rinką (žr. 1 pav.).

1 pav. Darbo rinkos ir minimalaus darbo užmokesčio sąsajos (Fernández-Villaverde, 2018, p. 127)

- Čia: MMA – minimalioji mėnesio alga;
 S – pasiūla;
 D – paklausa;
 W – atlyginimas prieš padidinimą;
 W_m – atlyginimas po padidinimo;
 q_d – paklausa per maža;
 q_s – pasiūla yra per didelė.

Kaip matyti iš 1 paveikslo, didesnė MMA skatina daugiau žmonių, dėl tam tikrų priežasčių buvusių bedarbiais, grįžti į darbo rinką, t. y. didina darbo jėgos kiekį rinkoje. Tačiau kiti darbo rinkos dalyviai – darbdaviai – dėl padidėjusios MMA negali samdyti daugiau darbuotojų, todėl priversti arba didinti galutinės produkcijos kainą, arba už „padidėjusią kainą“ samdyti produktyvesnius darbuotojus. Pasiūlos ir paklausos tiesios kertasi q taške, kuriame rinka išsivalo.

Švedijos ekonomistas Hedrekson (2014) taip pat išsamiai nagrinėjo darbo rinkos reguliavimo pasekmes šalies ekonomikai. Mokslininkas teigia, jog ekonomikos augimui būtinas jos įtakojančių veiksnių persikirstymas. Visuotinai pripažįstama, jog darbo rinka yra vienas iš tokių veiksnių. Valstybinis darbo rinkos reguliavimas, anot mokslininko, turi tiek teigiamų, tiek neigiamų pasekmių (žr. 2 lentelę).

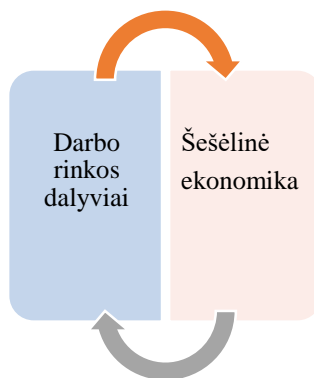
2 lentelė. Valstybinio darbo rinkos reguliavimo pasekmės ekonomikai (Hedrekson, 2014, p. 1)

Pliusai	Minusai
Nuolatinis rinkoje esančios darbo jėgos tobulinimo skatinimas.	Dėl nevienodų sąlygų sudarymo gali nukentėti įvairūs darbo rinkos dalyvių segmentai, pvz., jaunimo įdarbinimo subsidijavimas gali priversti darbdavius ieškoti jaunų darbuotojų, taip diskriminuojant kito amžiaus darbuotojus.
Verslo įmonių skaičiaus augimo skatinimas per darbdavių palaikymą, subsidijuojat naujų darbo vietų kūrimą.	Vien darbo rinkos reguliavimas negali būti labai veiksmingas. Būtinai mokesčių politikos ir konkurencijos priemonių atitinkamas reguliavimas.
Darbuotojų parama per įvairias iniciatyvas, pvz., ilgalaikių bedarbių profesinis perorientavimas ir įdarbinimo subsidijavimas.	

Vadovaujantis informacija pateikta 2 lentelėje galima teigti, kad valstybinis darbo rinkos reguliavimas veikia šalies ekonomiką per visus dalyvius – darbuotojus ir darbdavius – skirtingomis priemonėmis: darbo vietų subsidijavimu, ilgalaikių bedarbių perkvalifikavimu, darbo jėgos perskirstymu rinkoje ir pan.

Savo ruožtu Enache (2013) eskaluoja ryšio tarp nedarbo ir ekonomikos augimo aspektus. Mokslininkė, atlikusi išsamią ekonomikos augimo aspektų analizę Rumunijoje po 2011 m., teigia, jog norint užtikrinti šalies ekonominį stabilumą, būtina kompleksiskai mažinti nedarbą.

Dar vieną opią problemą savo tyrime iškelia Albrecht, Navarro ir Vroman (2008), teigiantys, jog egzistuoja stiprus ryšys tarp darbo rinkos ir šešėlinės ekonomikos (žr. 2 pav.).

2 pav. Darbo rinkos ir šešėlinės ekonomikos ryšys (sudaryta autorės pagal Albrecht, Navarro ir Vroman, 2008)

Autoriai apskaičiavo, kad nelegalus darbas, t. y. darbo rinkos dalyvių – darbuotojų ar darbdavių – priklausymas *šešėliui* daro didžiulį nuostolį šalies ekonomikai.

Lietuvos autorių 2008-2018 metų darbų analizė leido identifikuoti pagrindinius veiksnius, darančius didžiausią, anot mokslininkų, poveikį darbo rinkai ir, atitinkamai, šalies ekonomikai (žr. 3 pav.).

3 pav. Veiksniai, įtakojantys situaciją darbo rinkoje (sudaryta autorės)

Nelegalaus darbo poveikio ekonomikai klausimus analizavę Sakalas ir Leščinskienė (2008) teigia, jog nelegalus darbas užima nemenką vietą Lietuvos darbo rinkoje. Patapas ir Gudonis (2014), vadovaudamiesi tyrimų bendrovių duomenimis, teigia, jog šiuo metu daugiau kaip pusė oficialiai nedirbančių asmenų Lietuvoje gauna pajamų, susijusių su įvairia darbo veikla, kitaip tariant, dirba nelegaliai. Kaip vieną iš pagrindinių nelegalaus darbo atsiradimo priežasčių Lietuvoje mokslininkai nurodo prastą ekonominę padėtį. Taigi, pasitvirtina anksčiau aptikta užsienio mokslininkų darbuose padaryta įžvalga, jog egzistuoja abipusis ryšys tarp darbo rinkos ir šešėlinės ekonomikos. Būtina atkreipti dėmesį, jog nelegalus darbas yra žalingas šalies ekonomikai daugeliu aspektų: į šalies biudžetą surenkama mažiau mokesčių, įstatymais nėra ginamos nei darbuotojų nei darbdavių teisės, gali būti nesilaikoma saugumo reikalavimų, darbuotojai netenka teisės į socialinę apsaugą ir pan.

Darbo užmokestis gali stipriai įtakoti situaciją darbo rinkoje. Priklausomai nuo to, ar pavyks susitarti darbo rinkos dalyviams, t. y. darbuotojams, norintiems kuo brangiau parduoti savo protinę ir fizinę darbo jėgą, ir darbdaviams, norintiems kuo pigiau įsigyti darbo jėgą, situacija šalies ekonomikoje gali svyruoti į vieną ar į kitą pusę. Raziulytės (2011) teigimu, Lietuvos vidutinis mėnesinis *bruto* atlyginimas per 10 metų (nuo 2001 m. iki 2010 m.) padidėjo 102,59 proc., o minimalus darbo užmokestis – 86,04 proc. Atlyginimo dydžio augimui, anot mokslininkės, didelės įtakos turėjo sparčiai gerėjanti šalies ekonominė situacija. Lietuvos ekonomikos ilgalaikio konkurencingumo iššūkiuose (2015) teigiama, jog minimalus darbo užmokestis (MMA) gali veikti šalies ekonomiką *mikro* ir *makro* lygiu:

- ✓ darbo užmokesčio neatitikimas tarp darbuotojo „pageidavimo gauti“ ir darbdavio „noro mokėti“ yra reikšmingas. Darbuotojai beveik visą vartotojų kainų indekso prieaugį siekia kompensuoti, išsiderėdami proporcingai aukštesnį darbo užmokestį. Darbdaviai linkę dalintis gaunamomis

papildomomis pajamomis su darbuotojais, tačiau tam būtina sąlyga – nedarbo lygis turi būti neaukštas;

- ✓ palankios sąlygos didinti MMA yra tuomet, kai ji neviršija 37 proc. vidutinio darbo užmokesčio. MMA didinimo būtina sąlyga yra vidutinio darbo užmokesčio augimas;
- ✓ darbo našumas yra esminis darbo užmokesčio augimo veiksnys. Juos sieja vienetinis elastingumas, t.y., vienu procentu padidėjus darbo našumui, tiek pat išauga ir darbo užmokestis;
- ✓ darbo užmokesčio, darbo našumo, kainų indekso bei nedarbo lygio dinamiką sieja ilgalaikė pusiausvyra, t.y. ilguoju laikotarpiu kintamųjų dinamiką lemia bendra tendencija. Todėl darbo rinka, įvykus tam tikram pokyčiui ar sukrėtimui stengsis sugrąžinti minėtą pusiausvyrą ir atitinkamai koreguosis šių veiksnių reikšmės. Stipriausiai pusiausvyros palaikymą veikia nedarbo lygis ir darbo užmokestis;
- ✓ MMA pokytis, kaip išorinis darbo rinkos poveikis pusiausvyrai ar dispusiausvyros koregavimui turi tik trumpalaikę įtaką.

Verslumo tendencijos Lietuvoje apžvalgoje (2017) teigiama, jog 2016 m. sparčiai didėjantis darbo užmokestis šalies ūkyje skatino namų ūkių vartojimą, taigi, ir įmonių gaminamos produkcijos paklausos augimą. Iš kitos pusės, kaip teigiama apžvalgoje, spartus atlygio augimas rodo struktūrines darbo rinkos problemas – reikiamos kvalifikacijos darbuotojų trūkumą.

Nedarbo ir užimtumo lygio poveikį šalies ekonomikai analizavo Jankauskaitė (2011). Mokslininkė nustatė silpną ryšį tarp nedarbo lygio ir bendrojo vidaus produkto: nedarbo lygiui padidėjus vienu procentu, BVP Lietuvoje sumažėja 0,1 mlrd. Eur. Nedarbo lygio ir BVP pokyčius savo darbe taip pat analizavo Laskienė (2009), kuri patvirtina, jog egzistuoja neigiamas ryšys tarp BVP augimo ir nedarbo lygio pokyčių: nustatytas Okuno koeficientas, kuris rodo, kad procentinis gamybos masto pasikeitimas nuo potencialaus produkto apytiksliai nulemia 1 proc. nedarbo lygio pasikeitimo priešinga linkme.

Tuo tarpu Verslumo tendencijos Lietuvoje apžvalgoje (2017) rašoma, kad 2017 m. užimtumas Lietuvoje nebedidėja ir tai gali neigiamai veikti šalies ekonominius rodiklius. Darytina išvada, jog tuo metu fiksuotą sąlyginai aukštą nedarbo lygį ir nebedidėjantį užimtumą atspindėjo tam tikras darbo rinkos problemas, t.y. tinkamos kvalifikacijos darbuotojų stoka.

Nedarbo poveikį šalies ekonomikai iš jaunimo perspektyvos nagrinėjo Bajorūnienė, Patašienė, Bieliūnaitė, Stanionytė ir Zaburaitė (2011). Mokslininkės teigia, jog jaunimo nedarbo problema yra viena iš opiausių darbo rinkoje, kadangi jaunų žmonių užimtumas turi tendenciją mažėti. 2011 metais kas trečias jaunuolis iki 24 metų Lietuvoje neturėjo darbo. Prie pagrindinių veiksnių, lemiančių jaunimo nedarbą, priskirtini: darbo patirties stoka; darbdavių nenoras rizikuoti darbo rezultatais, priimant jaunos, nepatyrusias žmones; besikeičianti šalies ekonominė padėtis.

Pastaruoju metu itin aktualiu tampa **migracijos** poveikio ne tik darbo rinkai bet ir visai šalies ekonomikai klausimas. Beržinskienė, Reizgevičienė ir Reizgevičius (2010) atskleidė reikšmingą

priklausomybę tarp imigrantų ir bedarbių skaičiaus, nedarbo lygio ir užimtumo lygio rodiklių ekonominio augimo laikotarpiu. Savo ruožtu įvertinus Lietuvos valstybės patiriamą naudą dėl „grįžtančių“ piniginių srautų, Rudžinskienė ir Paulauskaitė (2014) teigia, jog Lietuvos valstybės 2001–2012 m. gaunama ekonominė nauda kasmet vidutiniškai siekdavo po 2,42 mlrd. litų, viso analizuojamo laikotarpio „grįžtančių“ piniginių srautų nauda siekė 29,06 mlrd. litų. Mokslininkės atkreipia dėmesį, kad įvertinus ir nedeclaruotus piniginius pervedimus ir darbo pajamas valstybės gaunama nauda gerokai padidėja: vertinant valstybės sektoriaus pajamas padarius prielaidą, kad visi išvykę 20–64 metų gyventojai, jeigu liktų Lietuvoje, galėjo gauti vidutinį darbo užmokestį ir nuo jo mokėti tuo metu taikomą gyventojų pajamų mokestį (15 proc.), Lietuvos valstybė dėl vieno 2012 m. emigravusio 20–62 metų darbuotojo per mėnesį patyrė apie 247,71 Lt nuostolių. Paėmus bendrą 2012 m. 20–62 darbuotojų skaičių, daroma prielaidą, kad 2012 m. Lietuva potencialiai neteko apie 96,70 mln. Litų (arba apie 28 mln. Eur).

Darbdavių veiklos poveikį ekonomikai atskleidžia darbdavių veiksmai, susiję su darbo rinka. Vienas iš poveikio ekonomikai aspektų – realiai veikiančių ir mokančių mokesčius darbdavių skaičius. Verslumo tendencijos Lietuvoje apžvalgoje (2017) teigiama, kad 2017 m. pradžioje Lietuvoje buvo 83,3 tūkst. veikiančių įmonių. Beveik 97% veikiančių įmonių buvo įdarbinančios iki 50 darbuotojų, o 3% – daugiau nei 50 darbuotojų (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Lietuvoje veikiančių įmonių struktūra 2017 m. (Verslumo tendencijos Lietuvoje apžvalga, 2017, p. 2)

Pagal dydį (darbuotojų skaičius)											
	Iš viso	0-4	5-9	10-19	20-49	50-99	100-149	150-249	250-499	500-999	1000 ir daugiau
Skaičius, tūkst. vnt.	83,3	51,5	16,0	8,1	4,8	1,6	0,5	0,4	0,2	0,1	0,0
Dalis (nuo visų ūkio subjektų)		61,8%	19,3%	9,7%	5,8%	1,9%	0,6%	0,4%	0,3%	0,1%	0,0%
Pokytis per metus, tūkst. vnt.	+3,4	+2,9	+0,4	0,0	+0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Pagal ūkio sektorius											
	Iš viso	0-4	5-9	10-19	20-49	50-99	100-149	150-249	250-499	500-999	1000 ir daugiau
Skaičius, tūkst. vnt.	83,3	2,4	9,4	7,7	25,3	10,2	8,0	4,7	3,5	3,2	9,0
Dalis (nuo visų ūkio subjektų)		2,8%	11,3%	9,3%	30,3%	12,2%	9,6%	5,7%	4,2%	3,8%	10,8%
Pokytis per metus, tūkst. vnt.	+3,4	+0,1	+0,2	+0,4	+0,2	+0,9	+0,4	+0,2	+0,1	+0,1	+0,7

Apibendrinant galima teigti, kad darbo rinkos poveikio ekonomikai vertinimu susidomėjo daugelis užsienio ir Lietuvos ekonomistų. Šis poveikis plačiai analizuojamas naudojant labai skirtingus darbo rinkos rodiklius. Tačiau tenka pripažinti, jog dauguma atliktų tyrimų yra gan siauro pobūdžio: juose vertinamas tik tam tikrų, pavienių darbo rinkos rodiklių poveikis ekonomikai.

2. TEORINIAI DARBO RINKOS POVEIKIO EKONOMIKAI ASPEKTAI

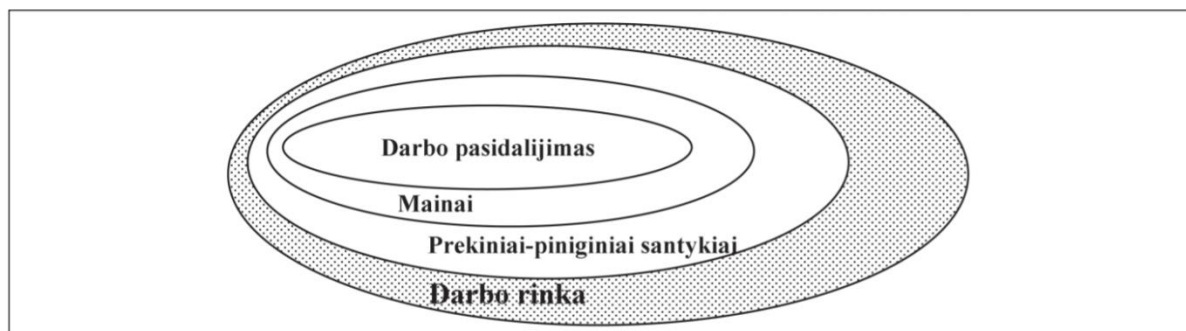
Pirmoje baigiamojo darbo dalyje atlikta darbo rinkos poveikio ekonomikai problematikos analizė atskleidė, jog viena iš pagrindinių tiek užsienio šalyse, tiek Lietuvoje atliekamų darbo rinkos tyrimo temų – akivaizdaus ryšio tarp darbo rinkos ir ekonomikos analizavimas ir vertinimas. Mokslinių šaltinių analizė leidžia teigti, kad ne tik ekonomika sąlygoja darbo rinkos struktūros pokyčius bei raišką šalyje, bet ir darbo rinka turi didžiulį poveikį šalies ekonomikai. Tendziagolskytės ir Rudzki (2014) pastebėjimu, vieni iš pagrindinių rodiklių, padedančių įvertinti esamą šalies ekonominę situaciją, yra darbo rinkos rodikliai. Todėl šiame skyriuje išsamiai analizuojami teoriniai darbo rinkos poveikio ekonomikai aspektai.

2.1. Darbo rinkos samprata, esmė ir dalyviai

Darbo rinka – tai ekonominės šalies rinkos dalis, t. y. ekonominių mainų sistemos, suvedančios pardavėjus ir pirkėjus, sudedamoji dalis. Gulbienės, Jankauskienės ir Šileikaitės (2011, p. 103) teigimu, darbo rinka – tai „visuomeninių santykių, atspindinčių ekonomikos išsivystymo lygį ir konkrečiu laikotarpiu pasiektą įmonių, darbuotojų ir valstybės interesų suderinimo laipsnį, visuma“.

Tuo tarpu Tauraitė ir Žaliauskas (2015, p. 168) darbo rinką linkę laikyti procesu, kurio metu „vienas gamybos veiksnys keičiamas į kitą: darbas keičiamas į kapitalą (darbo užmokestis)“. Panašiai apie darbo rinkos sampratą rašo Tendziagolskytė ir Rudzki (2014, p. 40), pabrėždami, kad darbo rinka –tai „darbo jėgos pardavimo ir pirkimo ekonominių santykių sistema, kuriose formuojasi darbo pasiūla, paklausa bei darbo užmokestis“.

Šileikos ir Andiušaitienės (2007) teigimu, darbo rinka, kaip šalies ekonominės rinkos dalis, susiformavo darbo pasidalijimui sukėlus mainų poreikį, kuris tapo pagrindu prekiniais-piniginiais santykiams plėstis ir evoliucionuoti (žr. 4 pav.).

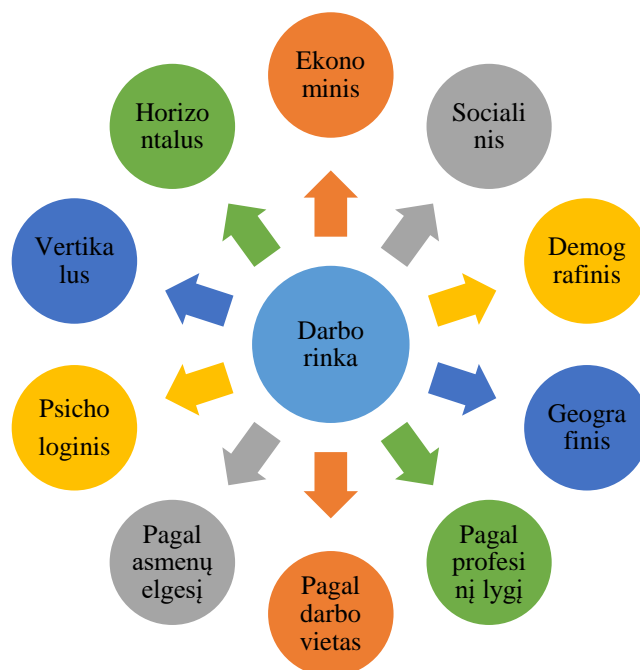
4 pav. Darbo rinkos, kaip savarankiško ekonomikos posistemo, formavimasis (Šileika ir Andiušaitienė, 2007, p. 20)

Procesui vis sudėtingėjant, anot Šileikos ir Andiušaitienės (2007, p. 20), ši specifinių sudėtingų ryšių sistema, pavaizduota 4 paveiksle, tapo „atskiru ekonominės sistemos posistemiū, aprėpiančiu ir jungiančiu visą ekonominę sistemą pagal tik jai būdingus dėsningumus“. Atkreiptinas dėmesys, jog darbo rinka išsiskiria iš kitų rinkų pagal tam tikrus požymius (žr. 4 lentelę).

4 lentelė.Diferenciniai darbo rinkos požymiai (Martinkus ir Beržinskienė, 2007, p. 42)

Požymis	Pagrindiniai teiginiai
Darbo veiksnio specifiškumas	Darbas, kaip subjektyvus veiksnys, grindžiamas asmeninių savybių principu, neatskiriamu nuo paties individo. Darbo veiksnio naudojimas priklauso ne tik nuo materialaus įvertinimo, bet ir nuo specifinių socialinių, psichologinių, ergonominų ir kt. savybių.
Darbo rinkos daugiadimensiškumas	Darbo rinką sudaro daugybė dalinių rinkų, besiskiriančių teritoriniu, administraciniu, asmeniniu, kvalifikaciniu ir kt. požymiais.
Darbo pasiūlos ir paklausos sąveikos pobūdis	Darbo pasiūlą darbo rinkoje reguliuoja ekonominiai, demografiniai, kultūriniai, psichologiniai, socialiniai ir kt. veiksniai, o darbo paklausą – intensyviau ekonominiai veiksniai, pelno dinamika. Dėl neekonominų veiksmų inertiškumo darbo pasiūla yra stabilesnė nei darbo paklausa.
Informacijos ribotumas	Dėl pačios darbo jėgos pobūdžio ir diferencijų (asmenų gebėjimų, kvalifikacijos lygio) nelabai išvystytos darbo jėgos rinkodaros darbo rinkos dalyviai neturi pakankamai išsamios informacijos apie situaciją darbo rinkoje.
Socialinis aspektas	Egzistuojanti socialinė intervencija, veikianti per visuomeninius institutus (darbo tarnybų, darbdavių, profsąjungų, darbo teisės sąjungas), pakeičia teises ir institucines darbo rinkos sąlygas. Darbo rinka intensyviau nei kitos rinkos yra reguliuojama instituciniu bei politiniu požiūriais.
Struktūros specifiškumas	Vyrauja disproporcijos darbo jėgos pasiūlos ir paklausos sąveikos mechanizme. Egzistuoja mažesni darbdavių nei ieškančių darbo asmenų informacijos paieškos ištekliai.
Darbo jėgos kainos nustatymas	Susidarantią darbo kainą darbo rinkoje sąlygoja keletas veiksmų: asmens socialinis statusas, sąnaudos, susijusios su gamyba investicijomis, rinkos reguliavimu ir pan.
Stabilumo veiksnys	Skirtingai nuo prekių ir paslaugų rinkos didelė darbuotojų kaita įmonės lygiu yra negatyvus reiškinys.
Heterogeniškumo principas	Heterogeninės darbo rinkos analizės plotmėje skirtingai vertinamos moterų, vyrų, jaunimo, pagyvenusių asmenų, marginalių darbo rinkos grupių užimtumo galimybės.
Rinkos segmentuotė	Darbo rinkos dichotomijos pagrindu skiriamos pirminė ir antrinė darbo rinkos (horizontali segmentuotė), besiskiriančios egzistavimo sąlygomis, bei vidinė ir išorinė darbo rinkos (vertikali segmentuotė).

Kaip matyti iš 4 lentelės, darbo rinka yra daugiadimensinė sudėtingos struktūros sistema. Šią nuostatą patvirtina Pocius ir Burneika (2017, p. 18), akcentuodami, jog „darbo rinka nėra vienyte“. Darbo rinkos daugialypiškumą, anot mokslininkų, lemia labiausiai ekonominio potencialo ir darbo išteklių koncentracija ne tik skirtinguose verslo sektoriuose, bet ir atskiruose šalies regionuose. Apie darbo rinkos įvairialypiškumą savo darbe taip pat rašo Jakštienė ir Beržinskienė (2011), teigdamos, jog darbo rinką turi būti vertinama per atskirus segmentus. Mokslininkės išskiria dešimt pagrindinių darbo rinkos segmentavimo grupių (žr. 5 pav.).

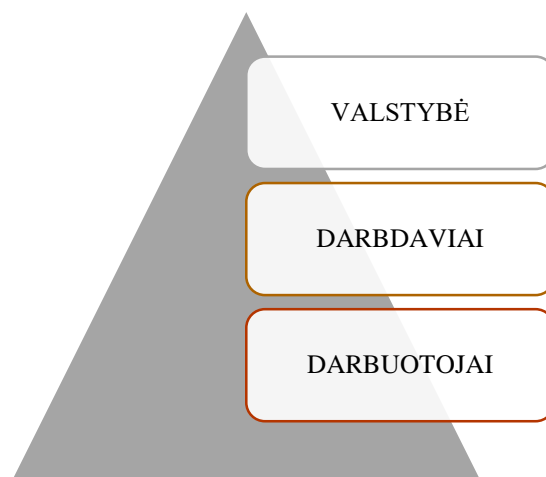

5 pav. Darbo rinkos segmentavimas (sudaryta autorės pagal Jakštienę, Beržinskienę, 2011)

Kaip pavaizduota 6 paveiksle, darbo rinka gali būti suskirstoma į grupes pagal tam tikrus požymius. Kita vertus, darbo rinkos terminas, anot Tendziagolskytės ir Rudztkio (2014), turi būti suprantamas kaip darnus ryšys tarp 4 elementų:

- 1) Darbo užmokesčio.
- 2) Darbuotojo.
- 3) Darbdavio.
- 4) Specifinių darbuotojo ir darbdavio mainų esant abipusei naudai.

Tauraitė ir Žaliamuskas (2015, p. 168) teigia, kad darbo rinka „apima darbo užmokesčių, darbuotoją, darbdavį ir mainus, kurie vyksta darbuotojo ir darbdavio abipusiu sutarimu“. Kitaip tariant, darbo rinkos dalyviai yra trys (žr. 6 pav.).

6 pav. Darbo rinkos dalyviai (sudaryta autorės)

Valstybė reguliuoja darbo rinkoje vykstančius santykius tarp darbuotojų ir darbdavių, t. y. santykius, nusakančius „darbuotojų, siekiančių gauti darbą, ir darbdavių, konkrečiomis darbo vietomis formuojančių darbo jėgos paklausą, interesų sąveiką ir jų realizaciją“ (Šileika ir Andriušaitienė, 2007, p. 22). Tačiau valstybė ne tik reguliuoja, bet ir aktyviai dalyvauja procesuose, vykstančiuose darbo rinkoje.

Darbdaviais, pagal šiuo metu šalyje galiojantį LR Darbo kodeksą (2016), gali būti įmonė, įstaiga, organizacija ar kita organizacinė struktūra, nepaisant nuosavybės formos, teisinės formos, rūšies bei veiklos pobūdžio, turinti darbinį teisingumą ir veiksnumą. Darbdaviais taip pat gali būti ir fiziniai asmenys.

Nors darbo rinka nėra tapati prekių rinkai, pasiūlos dėsniumų bendrumas yra akivaizdus. Kuo tam tikros profesijos *darbuotojų* darbo užmokestis didesnis, tuo „daugiau žmonių linkę pasirinkti šią profesiją, tuo daugiau valandų per dieną jie pasirengę skirti darbui“ (Jakutis, Petraškevičius, Stepanovas ir Andriušaitienė, 2012, p. 121).

Pripažįstant ekonomikos augimo svarbą, anot Moskvinos ir Neverauskienės (2011, p. 5), pastarųjų dešimtmečių ES šalių narių ekonominės ir „darbo rinkos politikos tikslai yra nukreipti į kuo didesnio skaičiaus asmenų dalyvavimo darbo rinkoje skatinimą“. Tačiau bandant suderinti skirtingų darbo rinkos dalyvių siekius dažnai susiduriama su darbo rinkos problemomis, kurias bandoma spręsti įvairias būdais (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. Darbo rinkos problemos ir jų sprendimo būdai (Moskvina ir Neverauskienė, 2011, p. 55)

Problema	Problemos kilmė	Problemos sprendimas
Darbo paklausos ir pasiūlos neatitikimas	Netolygus informacijos pasiskirstymas	Darbuotojų ir darbdavių informavimas, konsultavimas, tarpininkavimas.
	Darbo jėgos kokybės ir ūkio poreikių neatitikimas	Profesinis mokymas.
Našumo spąstai	Socialinės išmokos ir minimalios išmokos viršija tam tikros kategorijos darbuotojų produktyvumą	Profesinis mokymas, darbo užmokesčio subsidijos, darbo vietų kūrimas.
Nedarbo spąstai	Skirtumas tarp darbo užmokesčio ir gaunamų socialinių išmokų neskatina užimtumo	Sankcijos, skatinimas, darbo paieškos stebėseną.
Išskirtinai didelis specifinių darbo grupių nedarbas	Abejonės dėl specifinėms grupėms priklausančių asmenų motyvacijos dirbti ir darbo našumo Prietarai ir diskriminacija Kultūrų skirtumas Našumo ir nedarbo spąstai labiau aktualūs kai kurioms gyventojų grupėms	Be kitų anksčiau minėtų priemonių: konsultavimas, darbo užmokesčio subsidijos.
Didelis nedarbas dėl ekonomikos nuosmukio	Lėti ekonomikos prisitaikymotempai	Darbo vietų kūrimas.

Apibendrinant galima teigti, kad darbo rinka – tai sudedamoji ekonominės šalies rinkos dalis. Mokslinių šaltinių analizė atskleidė, kad darbo rinka susiformavo darbo pasidalijimui sukėlus mainų poreikį. Taip pat nustatyta, kad šiuo metu skiriami trys pagrindiniai darbo rinkos dalyviai.

2.2. Veiksniai, įtakoiantys situaciją darbo rinkoje ir jos poveikį ekonomikai

Pagrindiniai kiekvienos išsivysčiusios šalies ekonomikos tikslai, anot Kareivaitės, Lipskio ir Rudytės (2007, p. 136) – „visiškas užimtumas, pastovios kainos ir greitas augimas“. Visa tai iš dalies gali užtikrinti atitinkama situacija darbo rinkoje. Todėl labai aktualiu tampa veiksnių, įtakančių situaciją darbo rinkoje, identifikavimas bei analizavimas. Toliau darbe pateikti pagrindiniai veiksniai darantys didžiausią įtaką šalies darbo rinkai ir išnagrinėtas jų poveikis ekonomikai.

2.2.1. Nelegalus darbas

Patapo ir Gudonio (2014, p. 660) pastebėjimu, mokslinėje literatūroje ir viešojoje erdvėje nelegalus darbo reiškiniai apibūdinti vartojamos skirtingos sąvokos: „tokios sąvokos kaip *juodasis darbas, nedeklaruojamas darbas, neoficialus užimtumas, neoficialus darbas, paslėptas nedarbas* ir daugelis kitų pavadinimų yra vartojami apibūdinti šį paradoksalų reiškinį“. Lietuvos laisvosios rinkos instituto leidinyje Lietuvos šešėlinė ekonomika (2014) rašoma, kad nelegalus darbas – tai šešėlinės ekonomikos reiškinys: darbo rinkos šešėliui priskiriama „komercinė, ūkinė, finansinė, profesinė veikla, vykdoma neįsteigus įstatymų nustatyta tvarka įmonės ar neišpirkus atitinkamai veiklai reikalingo patento, kai dalis darbo užmokesčio mokama nelegaliai, kai asmenys dirba legaliose įmonėse, bet su jais nesudarytos darbo sutartys, kai dirbama ilgesnį negu oficialiai darbo sutartyje sulgytą darbo laiką“ (Žukauskas, 2014, p. 28).

Striuogienės (2015) teigimu, nelegalus darbas – tai darbas, kuris atliekamas darbdavio naudai ir jam vadovaujant arba jam prižiūrint, kai darbuotojas, atlikdamas darbo funkcijas, paklūsta nustatytai darbo organizavimo tvarkai, ir kuris atitinka bent vieną iš šių požymių:

1) yra Darbo kodekse nustatyti darbo sutarties požymiai, o darbas dirbamas nesudarius rašytinės darbo sutarties;

2) darbdavys prieš vieną darbo dieną iki numatytos darbo pradžios nėra pranešęs Valstybinio socialinio draudimo fondo administravimo įstaigai apie asmens darbo pradžią;

3) darbą dirba užsienio valstybių piliečiai ar asmenys be pilietybės, įdarbinti nesilaikant jiems norminių teisės aktų nustatytos įsidarbinimo tvarkos;

4) darbą dirba trečiosios šalies piliečiai, įdarbinti nesilaikant šalies Darbo kodekso nustatytų reikalavimų (Striuogienė, 2015, p. 234).

Kaip nurodoma leidinyje Šešėlinė ekonomika. Pokyčiai per dešimtmetį (2016, p. 77), pagrindinės priežastys, dėl kurių gyventojai imasi nelegalaus darbo, yra šios:

- ✓ *mažas darbo užmokestis arba oficialaus darbo neradimas*. Žmonės linkę pasididinti savo pajamas rinkdamiesi nelegalų darbą arba darbo užmokestį „vokeliuose“.

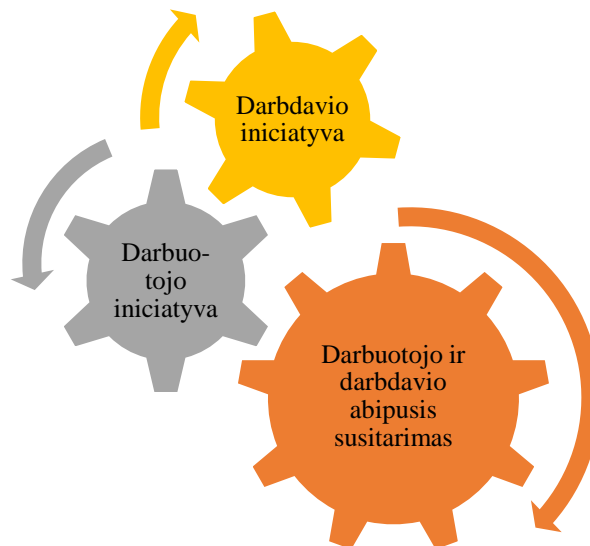
žmonėms reikia išmaitinti savo šeimas, mokėti už įvairias paslaugas. Todėl „šie asmenys yra priversti ieškoti bet kokio darbo... o toks darbas dažnai būna ne visos darbo dienos darbas ar žemesnės kvalifikacijos, nei turi asmuo, todėl labai dažnai toks darbas būna nelegalus“ (Patapas ir Gudonis, 2014, p. 661).

- ✓ **valstybės parama** – nedarbo išmokos, socialinė pašalpa ir kt. – turi įtakos žmonių sprendimams dirbti ar nedirbti, taip pat kai kuriais atvejais prisideda ir prie skatinimo dirbti nelegaliai. Kai valstybės parama yra panaši į darbo užmokestį, kurį žmogus galėtų gauti dirbdamas, motyvacija dirbti sumažėja, nes dirbdamas legaliai žmogus praranda valstybės paramą arba ji yra sumažinama. Tai tampa paskata dirbti nelegaliai ir slėpti oficialias pajamas ir taip išlaikyti abu pajamų šaltinius – valstybės paramą ir nelegaliai gaunamą darbo užmokestį. Patapas ir Gudonis (2014, p. 661) akcentuoja, jog didelė dalis bedarbių „tik deklaruoja, kad ieško darbo, tačiau tai tik paslėptas melas, siekiant gauti bedarbio pašalpą ar socialinio aprūpinimo pašalpą“.
- ✓ **įvairūs gyventojų finansiniai įsipareigojimai**, kurių vykdymas priklauso nuo oficialiai gaunamų pajamų dydžio. Dažniausi įsipareigojimai, kurių vengiama, – tai mokėjimas vaikams išlaikyti, baudos, įvairūs įsiskolinimai kredito įstaigoms. Gyventojai, vengdami vykdyti savo finansinius įsipareigojimus, dažniausiai vengia gauti legalias pajamas, todėl dirba nelegaliai, neįregistravę veiklos, patys inicijuoja darbo užmokesčio gavimą „vokeliuose“.

Taigi, galima teigti, kad nelegalus darbas – tai darbas, vykdomas nesilaikant šalies teisinių normų. Krumplytė (2009, p. 135) akcentuoja, jog nelegalaus darbo poveikis ekonomikai pasireiškia per „su darbo santykiais susijusių ar jų esmę atitinkančių pajamų slėpimu“ ir mokesčiu vengimu. Atkerptinas dėmesys, jog Pocius (2015) pastebi, kad atviresnės nelegalaus darbo formos – visiško neoficialus užimtumo „aukso amžius“ Lietuvoje seniai baigėsi. Tačiau iš neoficialiojo užimtumo skaičiavimų rezultatų anaipol negalima daryti išvados, kad nelegalaus darbo įtaka šešėlinės ekonomikos mastui itin sumažėjo. Greičiausiai atviras (visiškas) neoficialus užimtumas transformavosi į paslėptą (dalinį).

Mokslinių šaltinių analizė leidžia konstatuoti, jog nelegalaus darbo, kaip šešėlinės ekonomikos sudedamosios dalies, poveikis šalies ekonomikai yra išskirtinai neigiamas. Ir nors kai kurių mokslininkų darbuose aprinkama mintis, jog nelegalus darbas galėtų daryti teigiamą poveikį ekonomikai, nes didina nelegaliai dirbančių darbuotojų perkamąją galią, toliau darbe laikomasi nuostatos, jog nelegalus darbas neigiamai veikia šalies ekonomiką.

Mannila (2015) teigimu, šiuo metu pasaulyje skiriamos kelios pagrindinės nelegalaus darbo formos (žr. 7 pav.). Nelegalus darbas, vykdomas **darbdavio iniciatyva**, gali taip pat vadintis darbuotojų išnaudojimu ar priverstiniu darbu. Pats priverstinio darbo terminas buvo pradėtas vartoti daugiau negu prieš aštuonis dešimtmečius. Terminas buvo apibrėžtas 1930 metais Tarptautinės darbo organizacijos konvencijoje ir reiškia „tokį darbą ar paslaugas, kurie yra atliekami iš baimės būti nubaustam ir ne savo valia“ (Janušauskienė, 2014, p. 18).

7 pav. Nelegalaus darbo formos (sudaryta autorės pagal Mannila, 2015)

Kaip teigia Žukauskas (2014, p. 30), priverstinį darbą arba dalį atlyginimo gauti „vokelyje“ dažniau tenka „18-25 m. jauniems darbuotojams, žemiausio išsimokslinimo, mažiausių pajamų grupės atstovams, mažesnių miestų ar rajonų centrų ir kaimo vietovių gyventojams ar jų šeimos nariams“. Taigi, galima konstatuoti, kad nuo nelegalaus darbo, vykdomo darbdavio iniciatyva, aukomis dažniausiai gali tapti:

- ✓ jaunimas;
- ✓ pagyvenę asmenys;
- ✓ asocialūs ar socialinės rizikos asmenys.

Nelegalus darbas, vykdomas *darbuotojo iniciatyva*, pasireiškia per mokesčių nesumokėjimą valstybei, t. y. mokesčių vengimą. Mokesčių vengimas, anot Fedosiuk (2017, p. 61) – tai neteisėta veikla, kuriai apibūdinti paprastai naudojamos tokios sąvokos kaip „piktnaudžiavimas teise, nepagrįstos mokestinės naudos siekimas, išsisukinėjimas nuo mokesčių, prieštaravimas mokesčių įstatymų esmei ir principams, nesąžiningumas, dirbtinumas, imitavimas ir pan.“. Nelegaliai dirbdamas darbuotojas gali dirbti arba suteikinti paslaugas be reikalingų leidimų, neinformavęs apie tai užsakovą.

Nelegalus darbas, vykdomas *darbuotojo ir darbdavio abipusiu susitarimu* gali būti slepiamas po kita, legalia veikla. Fedosiuk (2017, p. 62) pastebėjimu, darbdavys atlyginimą už nelegalų darbą gali slėpti „po nuompinigiais už neva iš darbuotojo išnuomotą automobilį“.

Taigi, nepriklausomai nuo formos, nelegalaus darbo poveikis ekonomikai labiausiai pasireiškia per nesumokėtų mokesčių aspektą. Patapo ir Gudonio (2014, p. 661) pastebėjimu, Europos Sąjungos valstybėse „nelegalaus darbo apimtys ir mastai skiriasi“. Tai, anot mokslininkų, priklauso nuo įvairių kiekvienos valstybės narės ekonomikos aspektų. Pirmiausia nuo mokesčių ir socialinio draudimo įmokų

lygio, taip pat nuo bendrųjų išlaidų ir administracinių procedūrų naštos. Kitaip tariant, nelegalus darbas sukelia mokesčių į šalies biudžetą stygių. Nelegaliai dirbantys Lietuvoje nemoka:

- ✓ gyventojų pajamų mokesčio, kuris nuo 2019 m. sausio mėn. sudaro 20% ir 27%;
- ✓ socialinio draudimo įmoką, kuri nuo 2019 m. sausio mėn. siekia 19,5% ir 1,47%.

Tuo tarpu Krumplytė (2009) į nelegalaus darbo poveikį šalies ekonomikai siūlo pažvelgti kiek plačiau. Mokslininkė išgrynino nelegalaus darbo dalyvių teisinius pažeidimus ir pasekmes ekonomikai (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. Nelegalaus darbo dalyvių teisiniai pažeidimai ir pasekmės ekonomikai (sudaryta autorės pagal Krumplytę, 2009, p. 138)

Nelegalaus darbo dalyvių pažeidimai	Pažeidimų pasekmės: negauti mokesčiai ir įmokos, mokesčių grobstymas
Darbo užmokesčio neįtraukimas į oficialią apskaitą („vokeliai“), įskaitant nuslėptą darbo užmokesį dirbant toje pačioje įmonėje oficialių atostogų metu.	GPM, VSD, PSD įmokos, įmokos į Garantinį fondą.
Dailes darbo užmokesčio „pakeitimas“ turto nuomos sutartimis, komandiruotėms skirtomis išmokomis ar pan.	GPM, VSD, PSD įmokos, įmokos į Garantinį fondą.
Neteisinga darbo laiko apskaita (įdarbinimas ne visu etatu, darbo naktimis, viršvalandžiais, švenčių ir poilsio dienomis laiko oficialiuose dokumentuose netikslus pateikimas).	GPM, VSD, PSD įmokos, įmokos į Garantinį fondą.
Neoficialus užimtumas nepasirašant darbo sutarties.	GPM, VSD, PSD įmokos, įmokos į Garantinį fondą.

Taigi galima teigti, kad nelegalaus darbo poveikis šalies ekonomikai atsiskleidžia per fiskalinę politiką, kuomet valstybė savo pajamas nori užtikrinti remiantis mokesčių sistema. Kaip teigia Patapas ir Gudonis(2014, p. 662), visi legaliai dirbantys asmenys ir „vykdantys mokesčius įsipareigojimus valstybei, susiduria su tam tikra mokesčių našta, kurios dydis gali sudaryti prielaidas nelegalaus darbo reiškiniui atsirasti“.

Tuo tarpu Žukausko (2014) nuomone, nustatyti nelegalaus darbo apraiškas ir įvertinti jo poveikį šalies ekonomikai yra itin sudėtinga, nes šiuo metu, matuojant nelegalaus darbo mastus, naudojamos apklausos. Pagrindinis šio metodo trūkumas, anot mokslininko – apklausų rezultatai nėra objektyvūs ir priklauso nuo „respondentų nuoširdumo atsakant į klausimus“ (Žukauskas, 2014, p. 29). Tačiau neabejotina išlieka ekonominė nelegalaus darbo pasekmė – mokesčių institucijos surenka mažiau pajamų mokesčio ir pridėtinės vertės mokesčio.

Vadovaujantis mokslinės literatūros analize galima konstatuoti, jog norint gerinti ekonominę situaciją būtina mažinti nelegalaus darbo mastus. Jakučio, Petraškevičiaus, Stepanovo ir Andriušaitienės (2012, p. 255) teigimu, viena iš efektyvių darbo rinkos priemonių, trukdančių įsigalėti nelegaliam darbui – „pasyvių darbo rinkos politikos priemonių (bedarbių pašalpų, draudimo nuo nedarbo) sistemos mechanizmas“. Nelegalus darbas, anot autorių, mažėja, jei draudimo nuo nedarbo išmokos mokamos tik tiems bedarbiams, kurie gali įrodyti dirbę legalioje darbo rinkoje.

Apibendrinant galima teigti, kad nelegalus darbas išlieka didelė ekonomikos problema visame pasaulyje. Mokslininkų nuomone, šiuo metu egzistuoja trys pagrindinės nelegalaus darbo formos. Išsiaiškinta, jog nelegalaus darbo atsiradimo priežastimi gali būti laikomi: 1) didelis su darbo santykiais siejami mokesčiai, kurie gali skatinti slėpti dalį ar visą atlyginimą; 2) valstybės parama bei 3) įvairūs gyventojų finansiniai įsipareigojimai.

2.2.2. Darbo užmokestis

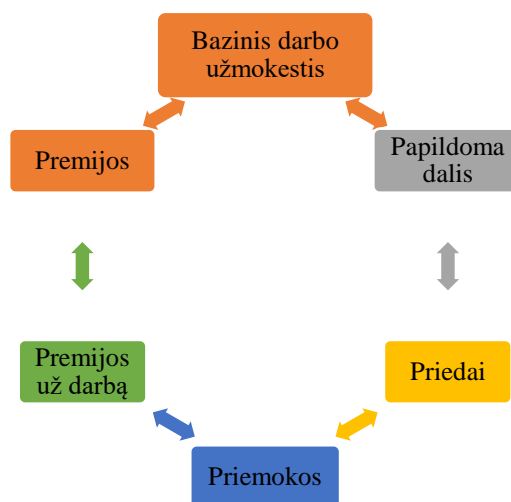
Darbas, kaip išteklius, anot Dubausko (2013, p. 49) „rinkoje įgyja savo kainą – tai darbo užmokestis“. Galima konstatuoti, kad vienas iš veiksnių, lemiančių situaciją darbo rinkoje, yra darbo užmokestis, t. y. darbo paklausos ir pasiūlos santykis. Darbo paklausos sąvoką šiuo atveju reikėtų suprasti kaip „darbdavio poreikį ir galimybes įdarbinti reikalingą skaičių darbuotojų“ (Tauraitė ir Žalauškas, 2015, p. 171). O darbo pasiūlos sąvoką, anot minėtų mokslininkų – kaip galinčių, norinčių dirbti ar ieškančių galimybių realizuoti savo žinias, darbuotojų skaičių darbo rinkoje už atitinkamą darbo užmokestį pasirenkant darbo sąlygas, vietą ir laiką.

Savo ruožtu Gulbienė, Jankauskienė ir Šileikaitė, (2011, p. 101) akcentuoja, jog darbo rinka rodo visuminę darbo jėgos paklausą ir pasiūlą šalyje, o „santykį tarp paklausos ir pasiūlos lemia darbdaviai ir samdomi darbuotojai“. Darbo rinkoje, anot mokslininkų, taip pat patenkinami darbo jėgos ir darbo apmokėjimo poreikiai, kurie yra svarbūs rinkos dalyviams. Didinant tiek darbo pasiūlą, tiek darbo paklausą, šalyje gali būti mažinamas nedarbas ir taip reguliuojama darbo rinka.

Remiantis mokslinių šaltinių analizę galima konstatuoti, kad darbo užmokestis, kaip vienas iš veiksnių, gali stipriai paveikti situaciją darbo rinkoje, sukeldamas tam tikrą profesijų darbuotojų trūkumą. Kitais atvejais darbo užmokestis gali sustiprinti darbuotojų migracijos procesus. Atkreiptinas dėmesys, jog kai kurie autoriai akcentuoja, kad darbo užmokestis gali atlikti materialinio, moralinio pasitenkinimo vaidmenį ir gali būti skirtas įvairiems poreikiams tenkinti. Pavyzdžiui, darbo užmokestis gali atlikti skatinamąją funkciją – skatinti ir motyvuoti darbuotoją geriau atlikti paskirtas užduotis. Mokslininkų nuomone, šiuolaikinėmis ekonomikos sąlygomis darbo užmokestis atlieka tris pagrindines funkcijas:

- 1) atkuriamąją (svarbiausias darbo užmokesčio tikslas – atkurti sugebėjimą dirbti);
- 2) skatinamąją (šios funkcijos tikslas – padidinti darbo našumą);
- 3) socialinių garantijų funkcija užtikrina ne tik paprasto, bet ir sudėtingesnio, kvalifikuoto darbo sąnaudas (Balčytienė ir Gideikienė, 2017, p. 18).

Šiuo metu pagal šalyje galiojančią LR Darbo kodeksą (2016), darbo užmokestį gali sudaryti šešios dalys (žr. 8 pav.).

8 pav. Darbo užmokesčio sudedamosios dalys (sudaryta autorės pagal Darbo kodeksą, 2016)

Vadovaujantis naujo LR Darbo kodekso (2016) nuostatomis, darbo užmokestis susideda iš kelių dalių: *bazinio*(tarifinio) *darbo užmokesčio* (valandinio atlygio arba mėnesinės algos); *papildomos dalies* (ji nustatoma šalių susitarimu ar mokama pagal darbo teisės normas ar darbovietėje taikomą darbo apmokėjimo sistemą); *priedų* už įgytą kvalifikaciją; *priemokų* už papildomą darbą ar papildomų pareigų ar užduočių vykdymą; *premijų už darbą*, nustatytų šalių susitarimu ar mokamų pagal darbo teisės normas ar darbovietėje taikomą darbo apmokėjimo sistemą; skatinamųjų *premijų* (darbdavio iniciatyva skiriamos paskatinti darbuotoją už gerai atliktą darbą, jo ar įmonės, padalinio ar darbuotojų grupės veiklą ar veiklos rezultatus).

Mokslinių šaltinių analizė leidžia teigti, kad darbo užmokesčio vaidmuo yra daugialypis. Darbo užmokestis, anot Žaptoriaus (2015, p. 19) – tai pragyvenimo šaltinis, materialus saviraiškos, įdėtų pastangų įvertinimas. Autorius įsitikinęs, jog darbo užmokestis visada buvo ir liks labai svarbiu veiksniumi, įtakojančiu ekonomiką darbo rinkos situacijos kontekste. Tuo tarpu Lipinskienė (2012, p. 86) akcentuoja, kad darbo užmokestis – tai „konkreči pinigų suma, kurią darbuotojas gauna už atliktą darbą arba pinigais išreikšta kompensacija už darbuotojo „išseikvotą“ energiją“. Kai kurių mokslininkų nuomone, darbo užmokesčio samprata apima šiuos esminius aspektus:

- ✓ darbuotojo atžvilgiu tai atlygis už atliekama darbą, vykdomą paslaugą (tiesioginė priklausomybė tarp darbo užmokesčio ir darbo pasiūlos);
- ✓ darbdavio – darbo kaštai (atvirkštinė priklausomybė tarp darbo užmokesčio ir darbo paklausos (Tauraitė ir Žaliauskas, 2015, p. 169).

Panašiai darbo užmokesčio sampratą traktuoja Raziulytė (2011, p. 73), akcentuodama, jog darbo užmokestis – tai „darbo jėgos kaina: darbuotojas, parduodamas savo protinę ir fizinę darbo jėgą, laiką, gauna mainais užmokestį, o darbdavys, samdydamas darbo jėgą, už tai moka“. Mokslininkė atliko išsamią analizę ir padarė išvadą, jog darbo užmokesčio dydį lemia vidiniai ir išoriniai veiksniai (žr. 7 lentelę).

7 lentelė.Darbo užmokesčio dydį lemiantys veiksniai (Raziulytė, 2011, p. 73-74)

Veiksniai		Mokslininkai, metai
Vidiniai	Nuo darbdavio priklausantys veiksniai	
	Finansinės galimybės	Gorzig et al. (2008), Lundin ir Yun (2009), Omar ir Danninger (2001), Vanagas (2009)
	Darbo sąlygos	Glomb & Kammeyer-Mueller (2004), Hübler & Hübler (2009), Landmann (2009)
	Konkrečiau darbo vertė	Gerikienė (2002), Tamašauskienė ir kt. (2008), Vanagas (2009)
	Nuo darbuotojo priklausantys veiksniai	
	Asmeninis darbuotojo indėlis	Balvočiūtė ir Skunčikienė (2008), Katsimi (2008), Vanagas (2009)
	Profesinė kompetencija	Beladi et al. (2009), Masso & Krillo (2011)
Išoriniai	Nuo ekonomikos priklausantys veiksniai	
	Darbo rinkos sąlygos	Boushey (2002), DeBeaumont, Nsiah (2009), Martinkus ir kt. (2006), Masso ir Krillo (2011), Mishra (2007)
	DU lygis bendrovėje, šakoje, regione	Conyon et al. (2002), Hoi&Pomfret (2010), Rudytė ir kt. (2008), Tamašauskienė ir kt. (2008)
	Gyvenimo lygis	Hoxna (2010), Warner (2006), Wooden et al. (2007)
	Nuo vyriausybės politikos ir teisinių aktų priklausantys veiksniai	
	Vyriausybės politika	Dolton et al. (2010), Jean & Nicoletti (2002), Lall (1969)
Profesinės sąjungos	Blanchlower & Bryson (2010), Pollan (2008), Todate (2010)	

Kaip matyti iš 7 lentelės, yra daug veiksnių įtakančių darbo užmokesčio dydį. Dažniausiai minėtieji veiksniai taip pat išskiriami atsižvelgiant į tai, ar jie priklauso nuo konkrečios organizacijos vidinės aplinkos ypatumų, ar yra bendri visoms verslo organizacijoms atskiros šalies aplinkoje.

Mačerinskaitės, Kėdaičio ir Baleženčio (2016) teigimu, darbo užmokesčio reguliavimas yra svarbus valstybės ekonominės politikos įgyvendinimo instrumentas. Mokslininkai teigia, kad šiuo metu pasaulyje vyrauja du pagrindiniai minimalaus darbo užmokesčio (MDU) nustatymo mechanizmai:

1. Pirmasis – vyriausybės nustatytas bendrasis MDU, kuris galioja visoms ekonominėms veikloms.
2. Antruoju būdu nustatant minimalųjį darbo užmokesį yra sudaromi kolektyviniai susitarimai tarp darbdavių ir darbuotojų dėl sektorinių MDU (Mačerinskaitė, Kėdaitis ir Baležentis, 2016, p. 38).

Manoma, kad darbo užmokesčio dydžio reguliavimas ir MDU didinimas teigiamai veikia šalies ekonomiką, nes priverčia darbdavius mokėti didesnę dalį atlyginimų legaliai ir, atitinkamai, surenkama daugiau mokesčių. Atkreiptinas dėmesys, jog minimaliojo darbo užmokesčio lygis Europos Sąjungos valstybėse yra tiesiogiai susijęs su jų ekonominiu išsivystymu, iš dalies apibūdinamu tokiais ekonominiais rodikliais kaip „nedarbo lygis, skurdo lygis, šešėlinės ekonomikos apimtis ir BVP, tenkantis vienam gyventojui“ (Mačerinskaitė, Kėdaitis ir Baležentis, 2016, p. 45).

Tuo tarpu Žukauskas (2014, p. 30) pastebi, kad MDU didinimas nebūtinai teigiamai veikia šalies ekonomiką: „darbdavys, neturėdamas lėšų sumokėti didesnio atlyginimo legaliai, susitaręs su darbuotoju gali arba pereiti prie visiškai nelegalių darbo santykių, arba gali sumažinti oficialiai dirbamą valandų skaičių ir likusią dalį atlyginimo mokėti nelegaliai“. Taigi galima konstatuoti, jog darbo užmokesčio, kaip vienas iš darbo rinkos veiksnių, gali kaip teigiamai, taip ir neigiamai veikti šalies ekonomiką.

Analizuojant valandinio darbo užmokesčio augimą stebima panaši situacija: augant valandiniam darbo užmokesčiui, didėja produktų, kuriuos galima nusipirkti už darbines pajamas, kiekis. Jakutis,

Petraškevičius, Stepanovas ir Andriušaitienė (2012, p. 123) pastebi, jog laisvalaikio naudingumui nesikeičiant, o darbo užmokesčiui didėjant, optimalus darbo laikas ilgėja. Tačiau darbo laiko ilgėjimo tendencija nėra absoliuti. Darbo užmokesčiui pasiekus tam tikrą lygį, anot mokslininkų, darbuotojas gali įsigyti daug prekių ir pradeda galvoti, ar jam geriau vartoti daug, bet mažiau svarbių produktų, ar dalies jų atsisakyti laisvalaikio ilginimo naudai. Taigi darbo užmokesčio didėjimas gali sukelti ne tik teigiamų, bet ir neigiamų darbo pasiūlos pokyčių.

Apibendrinant galima teigti, kad darbo užmokestis, kaip įtakojantis situaciją darbo rinkoje, veikia ekonomiką dvejopai: jam pakilus, išauga darbuotojų perkamoji galia ir padidėja prekių bei paslaugų vartojimas. Iš kitos pusės, darbdaviai padidėjusias išlaidas darbo užmokesčiui gali kompensuoti keliant galutinės produkcijos kainą ir taip netiesiogiai skatinti infliacijos lygio augimą šalyje.

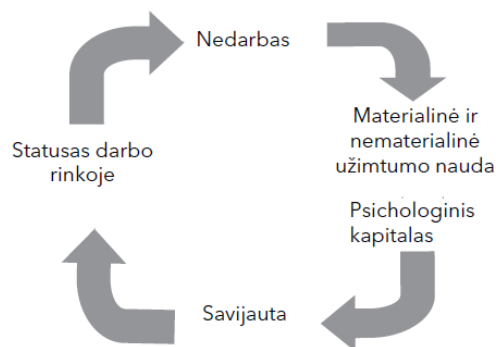
2.2.3. Nedarbas ir užimtumo lygis

Gulbienės, Jankauskienės ir Šileikaitės, (2011) teigimu, darbo rinkos situacija priklauso nuo nedarbo ir užimtumo lygio. Užimtumo didinimas šalyje yra vienas iš pagrindinių ekonominės politikos uždavinių, nes darbuotojų skaičius nuolat mažėja, juntamas gyventojų senėjimo procesas.

Nedarbosampratą, anot Dudzevičiūtės ir Čekanausko (2014, p. 295), „sudėtinga apibrėžti vienareikšmiškai“. Jakutis, Petraškevičius, Stepanovas ir Andriušaitienė (2012) teigia, kad nedarbas – tai makro lygio problema. Prie nedarbo ekonominių pasekmių priskirtini:

- ✓ nesukurtos ekonominės gėrybės;
- ✓ skurdas;
- ✓ socialinės problemos;
- ✓ ekonomikos stagnacija.

Taigi galima teigti, kad nedarbas yra ekonominis ir socialinis procesas, kuris tiesiogiai veikia tiek asmenis, tiek šalis (žr. 9 pav.).

9 pav. Nedarbo poveikis žmogaus savijautai (Moskvina ir Neverauskienė, 2011, p. 65)

Mokslinių šaltinių analizė leidžia konstatuoti, kad nedarbo sąvoka glaudžiai susijusi su užimtumo lygio samprata. Užimtumo lygis – tai rodiklis, išreiškiamas „pasirinktos amžiaus grupės užimtų gyventojų ir to paties amžiaus visų gyventojų santykiu“ (Villaverde, 2018, p. 129). Esminiai palankūs veiksniai, anot mokslininkės, lemiantys užimtumo lygio didėjimą, yra ekonominės situacijos gerėjimas. Kitaip tariant, konstatuotina atvirkštinė priklausomybė, patvirtinanti darbo rinkos veiksnių priklausymą nuo ekonomikos.

Mokslinėje literatūroje išskiriamos tokios nedarbo priežastys:

- ✓ laisvos darbo vietos ir ieškantys darbo asmenys egzistuoja net ir santykinai homogeninėse subrinkose, kai šalia laisvų darbo vietų yra ir nedarbas;
- ✓ darbo jėgos paklausos ir pasiūlos nesuderinamumas dėl ieškančių darbo asmenų kompetencijų ir darbdavių reikalaujamų įgūdžių ir gebėjimų neatitikimo;
- ✓ nepasitikėjimas bedarbių darbo našumu. Darbdaviai dažnai nenoriai įdarbina bedarbius (ypač ilgalaikius), baimindamiesi, kad jų asmeninės savybės (motyvacijos trūkumas, žemas darbo našumas) ir yra jų nedarbo priežastis. Taip pat gali pasitaikyti ir tokių specifinių situacijų, kai tam tikros asmenų grupės vidutinis darbo našumas yra žemesnis nei kitų grupių, todėl darbdaviai mano, kad kiekvieno tos grupės atstovo darbo produktyvumas yra žemesnis nei vidutinis (statistinė diskriminacija);
- ✓ nedarbas yra susijęs su rinkos ciklų kaita. Iš dalies priklausantis nuo ankščiau minėtų veiksnių ir institucijų, atsigavimo po išorinių sukrėtimų procesas kartais gali būti lėtas, gana ilgą laikotarpį lydymas masinio ilgalaikio nedarbo (Moskvina ir Neverauskienė, 2011, p. 53).

Dažniausia skiriamos trys nedarbo atmainos:

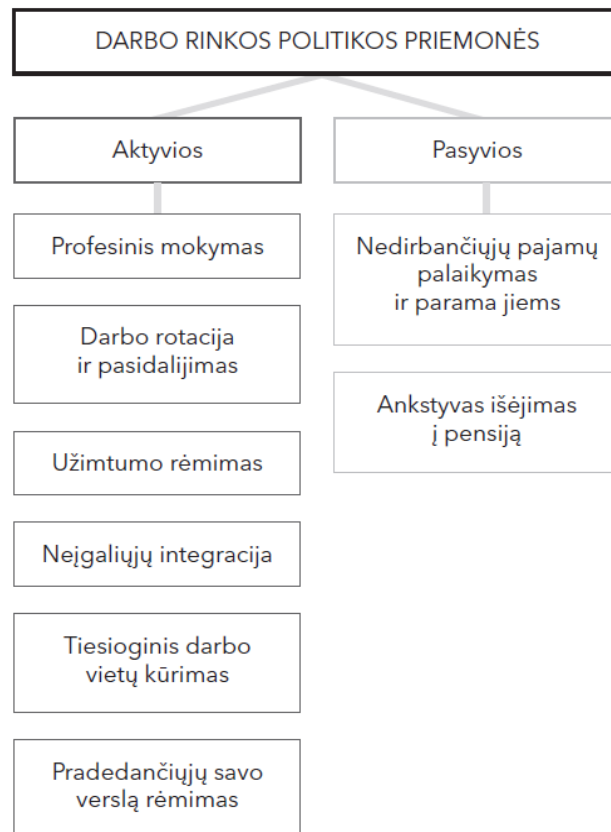
1. Einamasis (migracinis). Jis atsiranda žmonėms paliekant darbo vietas dėl įvairių asmeninių priežasčių. Tai įprastinė užimtumo apytaka, nuolatinė darbuotojų kaita. Tokia bedarbystė trunka neilgai. Visiškai pašalinti einamojo nedarbo negalima, tai įprastas ekonomikos reiškinys, jei jis neviršija tam tikro masto.

2. Struktūrinis, kai darbo paklausos struktūra neatitinka darbo pasiūlos struktūros (įgūdžių, profesijų, gamybos šakų ar teritorijų požiūriu). Toks nedarbas susidaro keičiantis gaminamos produkcijos visumai ir jos technologijai, tai yra mokslo ir įrangos pokyčių sąlygomis arba dėl darbo užmokesčio reguliavimo veiksnių (įstatymai, trišaliai susitarimai ir kt.). Savo esme struktūrinis nedarbas yra ilgai trunkantis einamasis nedarbas.

3. Besikartojantis (ciklinis). Atsiranda, kai sumažėja ūkinis aktyvumas, ekonomikos plėtra ima stoti. Tai dažniausiai yra per mažos paklausos nedarbas (Dubauskas, 2013, p. 72).

Visų išvardintų nedarbo atmainų poveikis šalies ekonomikai yra skirtingas. Salako ir Leščinskienės (2008, p. 666) teigimu, svarbiausiu nedarbo ir užimtumo lygį „apsprendžiančiu veiksmu yra ekonominis šalies aktyvumas: nuosmukio metu, sumažėjus veiklai, investicijoms ir vartojimui,

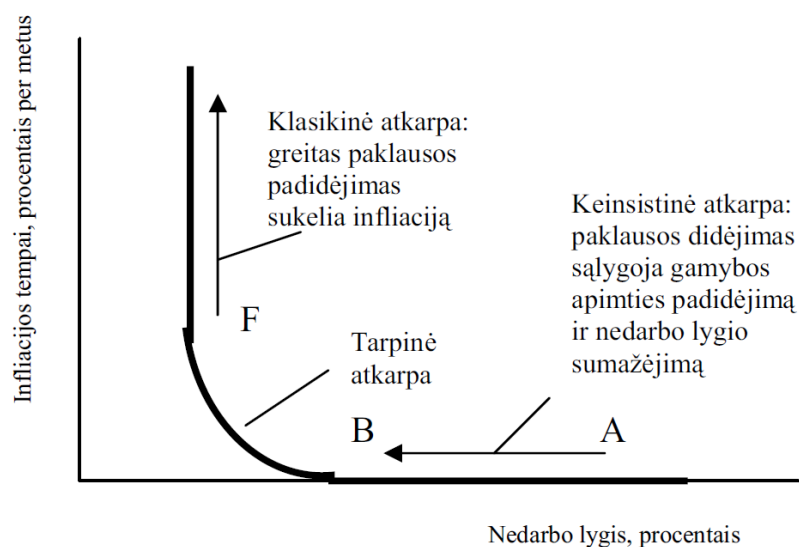
mažėja darbuotojų poreikis – auga nedarbo lygis... didėjant ekonominiam augimui, vyksta atvirkšti procesai, t. y. dalis bedarbių įtraukiami į ekonominę veiklą“. Siekiant gerinti ekonominę padėtį, anot mokslininkų, būtina mažinti nedarbą ir didinti šalies gyventojų užimtumo lygį. Tai galima padaryti įvairiomis darbo rinkos priemonėmis, kurios mokslinėje literatūroje skirstamos į aktyviasias ir pasyviasias (žr. 10 pav.).

10 pav. Darbo rinkos priemonių, mažinančių nedarbą ir didinančių šalies gyventojų užimtumo lygį, klasifikavimas (Moskvina ir Neverauskienė, 2011, p. 18)

Aktyvios darbo rinkos priemonės jau ilgą laiką suvokiamos kaip pagrindinis ir efektyvus ne tik užimtumo, bet ir ekonominės politikos įgyvendinimo įrankis. Todėl nedarbo problemai spręsti būtina intensyvuoti aktyvią darbo rinkos politiką. Kita vertus, ekonominio nuosmukio metu pasyvios priemonės tampa ypač svarbiu praradusių darbą asmenų pajamų šaltiniu.

Apie nedarbo poveikį ekonomikai savo darbuose rašo daugelis mokslininkų. Vienas pirmųjų mokslininkų, įrodžiusių ryšį tarp nedarbo ir ekonomikos rodiklių, buvo JAV ekonomistas Okun (Soylu, Çakmak ir Okur, 2017). Mokslininkas identifikavo atvirkštinį ryšį tarp nedarbo ir gamybos apimčių. Kareivaitės, Lipskio ir Rudytės (2007, p. 134) nuomone, nedarbas ir užimtumo lygis gali būti vertinamas kaip vienas iš „ekonomikos sveikatos rodiklių“. Mokslininkai grafiškai atskleidžia savo tyrimų metu nustatytą infliacijos ir nedarbo ryšį (žr. 11 pav.).

11 pav. Infliacijos ir nedarbo ryšys (Kareivaitė, Lipskis ir Rudytė, 2011, p. 135)

Vadovaujantis 12 paveikslu galima konstatuoti, jog infliacijos ir nedarbo ryšys yra akivaizdus: jei skatinama visuminė paklausa siekiant sumažinti nedarbą, tai visų pirma padidėja infliacija. Jei mažinama infliacija, tai „gali sukelti depresiją ekonomikoje ir padidinti nedarbo lygį“ (Kareivaitė, Lipskis ir Rudytė, 2011, p. 134).

Savo ruožtu Laskienė (2009) akcentuoja nedarbo ir bendrojo vidaus produkto (BVP) ryšį, teigdama, jog ekonomikos nuosmukio metu gamybos mažėjimas gali iššaukti didelius pokyčius darbo rinkoje.

Tuo tarpu užimtumo lygio, kaip rodiklio, išreiškiamo pasirinktos amžiaus grupės užimtų gyventojų ir to paties amžiaus visų gyventojų santykiu, poveikis ekonomikai pasireiškia per teigiamą priklausomybę, t. y. kuo didesnis užimtumo lygis, tuo didesni šalies ekonominiai rodikliai. Ioan (2014) teigimu, kuo aukštesnis užimtumo lygis šalyje, tuo daugiau gyventojų turi pajamas, susijusias su darbo santykiais ir kuriuos jie gali išleisti produktų ar paslaugų įsigijimui. Taip, anot mokslininko, „auginamas“ BVP.

Apibendrinant galima teigti, kad egzistuoja akivaizdus ryšys tarp nedarbo ir užimtumo lygio bei ekonomikos. Didėjant nedarbui, mažėja ekonomikos rodikliai šalyje. Tuo tarpu kuo didesnis užimtumo lygis, tuo geresnė ekonominė situacija.

2.2.4. Migracija

Migracija reiškia kėlimąsi iš vienos gyvenamosios vietos į kitą ir apjungia emigracijos (išvykstančių asmenų) ir imigracijos (atvykstančių asmenų) sąvokas (žr. 8 lentelė).

8 lentelė. Migracijos apibrėžimai (sudaryta autorės pagal Siniavskaitę ir Andriušaitienę, 2015, p. 212; Solnyškinienę ir Adamonienę, 2017, p. 472)

Autorius	Apibrėžimas
Maslauskienė ir Stankūnienė	Migracija yra asmenų persikėlimas santykinai ilgam laikui, gana dideliu atstumu; gyvenamosios vietos keitimas visam ar tam tikram laikui kertant teritorines ribas.
Kasnauskienė	Migracija – ilgalaikis gyvenamosios vietos pakeitimas, kurio rezultatas – gyventojų skaičiaus ir struktūros pasikeitimai išvykimo bei atvykimo teritorijose.
Guščinskienė	Migracija – tai individų ar jų grupių pastovios gyvenamosios vietos keitimo procesas, kuris pasireiškia persikėlimu į kitą regioną arba kitą šalį.
Ekonominės migracijos reguliavimo strategija	Migracija suprantama kaip išvykimas iš šalies ar atvykimas į ją iš užsienio šalies, siekiant geresnės gyvenimo kokybės, didesnio darbo užmokesčio, geresnių darbo ir gyvenimo sąlygų ar dėl kitų ekonominių priežasčių.
Babachinaitė	Migracija – vienos valstybės gyventojų persikėlimas ilgam laikui į kitą valstybę, laikantis šį procesą reglamentuojančių teisės aktų numatytų procedūrų.
Lietuvos laisvosios rinkos institutas	Migracijos sąvoka apima bet kokią žmonių judėjimą – vienoje valstybėje ar kertant jų sienas; ilgam ar trumpam laikotarpiui; savanorišką arba priverstinę; ieškant kitos darbo ar bedarbystės vietos; legalią ir nelegalią; migraciją siekiant pakeisti politinę, socialinę, kultūrinę ar kitokią aplinką.
Beržinskienė, Kairienė, Virbickaitė	Migracija apibūdinama remiantis laisvu žmonių judėjimu iš vienos šalies į kitą. Pabrėžiama, kad migracija yra dviejų formų: imigracija (kai žmonės atvyksta į šalį turėdami tikslą joje įsikurti) ir emigracija (kai asmenys išvyksta iš šalies siekdami įsikurti kitoje šalyje).

Šiame skyriuje analizuojama darbuotojų migracija ir jos poveikis šalies ekonomikai. Rudžinskienė ir Paulauskaitė (2014) nurodo penkias pagrindines sritis, kuriose pasireiškia darbuotojų migracijos poveikis šalies ekonomikai:

1. Darbo rinka.
2. Sukuriamas produktas (BVP).
3. Pinigų srautai.
4. Ekonomikos modeliavimas.
5. Demografiniai pokyčiai (Rudžinskienė ir Paulauskaitė, 2014, p. 67).

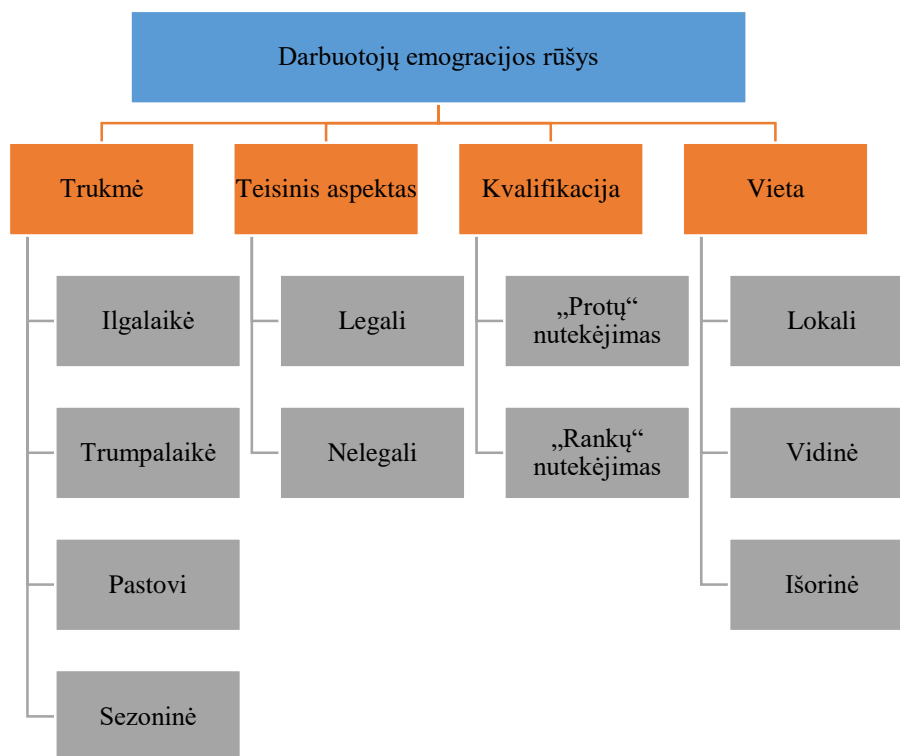
Emigracija – tai procesas, kuriuo metu darbuotojai, ieškodami darbo, išvyksta iš savo gyvenamosios vietos. Darbuotojų emigracijai įtaką daro daugelis veiksnių, kurie gali būti skirstomi į:

- ✓ ekonominius, tokius kaip nedarbo lygis, darbo užmokestis, šalies išsivystymo lygis, ekonomikos ciklai, investicijos ir pan.;
- ✓ neekonominius, t. y. demografinius, kultūrinius, teisinius, socialinius, politinius ir kt. (Dudzevičiūtė ir Čekanauskas, 2014, p. 295).

Siniavskaitės ir Andriušaitienės (2015, p. 214) nuomone, darbuotojų emigraciją dažniausiai lemia tokie veiksniai, kaip „netolygus pajamų ir gyvenimo lygio pasiskirstymas, nedarbas, mažas darbo užmokestis, prastos darbo bei gyvenimo sąlygos, nestabilios socialinės garantijos“. Galima teigti, kad darbuotojai emigruoja tikėdamiesi, jog jų gyvenimas naujoje vietoje bus geresnis. Neveikiant kokioms nors papildomoms jėgoms, darbuotojo sprendimas emigruoti remsis dviejų vietovių pranašumų ir

trūkumų subjektyviu vertinimu, t. y. vietovės, kurioje darbuotojas gyvena ir dirba, ir vietovės, į kurią jis ketina emigruoti.

Mokslinių šaltinių analizė leidžia teigti, kad darbuotojų emigracija šiuolaikiniame, nuolat besikeičiančiame pasaulyje, tampa vis sudėtingesne problema šalių ekonominio vystymosi kontekste. Atkreiptinas dėmesys, jog darbuotojų emigracija būna įvairių rūšių, kurių klasifikavimas priklauso nuo skirtingų veiksnių (žr. 12 pav.).

12 pav. Darbuotojų emigracijos rūšių klasifikavimas (sudaryta autorės pagal Docquier, Özden ir Peri, 2011)

Kaip pastebi Docquier, Özden ir Peri (2011), ekonomiškai aktyvios darbo jėgos emigracija yra sudėtinga ir aktuali problema. Šalies gyventojų emigracija, anot autorių, gali būti laikoma viena rimčiausių grėsmių šalies ekonomikai. Todėl paskutiniu metu suspartėję darbuotojų emigracijos procesai turėjo didelę įtaką bendrajai ekonomikos politikai kurti, sujungiant socialinės apsaugos ir darbo rinkos politikų pastangas.

Kita vertus, analizuojant darbuotojų emigracijos poveikį šalies ekonomikai tenka pripažinti, jog išvykę darbuotojai siunčia uždirbtus pinigus šalyje likusiems šeimos nariams ir taip padidina mokesčių bazę, nes yra netiesiogiai apmokestinami per vartojimą. Atkreiptinas dėmesys, jog kuo didesnis ir pastovesnis tokių pinigų srautas, tuo didesnė jų dalis skiriama vartojimui ir tuo mažesnė jų dalis investuojama ar taupoma. Kaip teigia Kasnauskienė ir Buzytė (2011, p. 35), emigravusio darbuotojo pervedami pinigai, „kitais nei oficiali finansinė parama, nepatenka į šalies biudžetą, kur jie galėtų būti

paskirstomi ir panaudojami ne siuntėjo nuožiūra“. Šie pinigai, anot mokslininkų, iš karto patenka ten, kur jie yra labiausiai reikalingi, ir yra išleidžiami būtiniausioms reikmėms tenkinti:

- ✓ mokesčiams;
- ✓ vartojimui;
- ✓ sveikatos priežiūrai;
- ✓ švietimui;
- ✓ paslaugoms;
- ✓ bankinių paskolų padengimui;
- ✓ smulkaus ir vidutinio verslo kūrimui;
- ✓ investavimui;
- ✓ taupymui.

Mokslinių šaltinių analizė leidžia teigti, kad šiuo metu darbuotojų emigracija daro nevienareikšmišką poveikį šalies ekonomikai. Rudžinskienė ir Paulauskaitė (2014) atkreipia dėmesį, jog darbuotojų emigracijos poveikis yra neigiamas reiškinys, kuris pasireiškia per dirbančiųjų skaičiaus mažėjimą. Taip pat, anot mokslininkų, nustatyta, jog trumpuoju laikotarpiu dėl neigiamų emigracijos padarinių nesukuriama apie 1 proc., o vidutiniu laikotarpiu – apie 7 proc. bendrojo vidaus produkto.

Tuo tarpu Solnyškinienė ir Adamonienė (2017) išskiria ne tik neigiamus, bet ir teigiamus darbuotojų emigracijos aspektus šalies ekonomikai (žr. 9 lentelę).

9 lentelė. Teigiamas ir neigiamas darbuotojų emigracijos poveikis ekonomikai (Solnyškinienė ir Adamonienė, 2017, p. 476)

Sritis	Teigiamas poveikis	Neigiamas poveikis
Darbo rinkai	<ul style="list-style-type: none"> ✓ nedarbo lygio mažėjimas; ✓ emigrantų grįžimas įgijus naujos darbinės patirties; ✓ naujų kvalifikacijų ir technologijų taikymo galimybes. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ staigus atlyginimų kilimas sektoriuose, iš kurių nuteka reikalinga darbo jėga; ✓ darbo jėgos trūkumo didėjimas; ✓ neužpildytų darbo vietų daugėjimas; ✓ specialistų ir aukštos profesinės kvalifikacijos darbuotojų bei darbininkų skaičiaus mažėjimas.
Sukuriamam produktui	<ul style="list-style-type: none"> ✓ „grįžtantys“ pinigų srautai; ✓ padidėjusi perkamoji galia ir vartojimas (padidėjus darbo pajamoms, gaunamoms iš užsienio ir privačių asmenų piniginių pervedimų iš užsienio). 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ mažėjantis tam tikrų gamybos sektorių (žemės ūkio, statybų, lengvosios pramonės) pagrįstų pigia darbo jėga, našumas ir sukuriamas produktas; ✓ bendras sukuriamo produkto mažėjimas; ✓ mažėjantis didelio našumo ir technologijos imlaus produkto kūrimo potencialas; ✓ mažėjanti gamyba; ✓ mažėjančios investicijos.
Biudžetui ir pinigų srautams	<ul style="list-style-type: none"> ✓ „grįžtantys“ pinigų srautai; ✓ kaupiamas kapitalas tolesnei ekonominei plėtrai; ✓ mažėjantis socialinės paramos poreikis, dėl to mažėja ir valstybės išlaidos; ✓ investicijų grįžimas. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ socialinio draudimo einamojo finansavimo mažėjimas; ✓ tuo atveju, kai, norint išvengti apmokestinimo, „grįžtantys“ pinigų srautai yraslepiami, jie prisideda prie šešėlinės ekonomikos augimo; ✓ prarandamos lėšos, kurios buvo investuotos į žmonių išsilavinimą ir specialistų

Sritis	Teigiamas poveikis	Neigiamas poveikis
		parengimą, todėl atsiranda nauja našta valstybei, t. y. naujų specialistų rengimas.
Ekonomikos modeliui	<ul style="list-style-type: none"> ✓ poreikis kurti patrauklesnes darbo sąlygas ir didinti atlyginimus siekiant išlaikyti darbuotojus; ✓ atsiranda spaudimas persiorientuoti į didelio našumo ir aukštosiomis technologijomis pagrįstą ekonomiką. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ regionų ekonominės raidos netolygumų didėjimas; ✓ mažėjantis inovacinis potencialas; ✓ mažėjantis investicinis patrauklumas.

Remiantis 9 lentelės duomenimis galima teigti, kad darbuotojų emigracija daro tiek teigiamą, tiek neigiamą poveikį ekonomikai. Tačiau būtina atkreipti dėmesį, kad ilgalaikės emigracijos poveikis vis dėlto labiau neigiamai, negu teigiama veikia ekonomiką: mažėja gyventojų skaičius, potencialių vartotojų pasitraukimas sumažina ekonominį augimą ir pan. Todėl darbuotojų emigracijos srautų mažinimas turi tapti prioritetingu šalies ekonominės politikos siekiu.

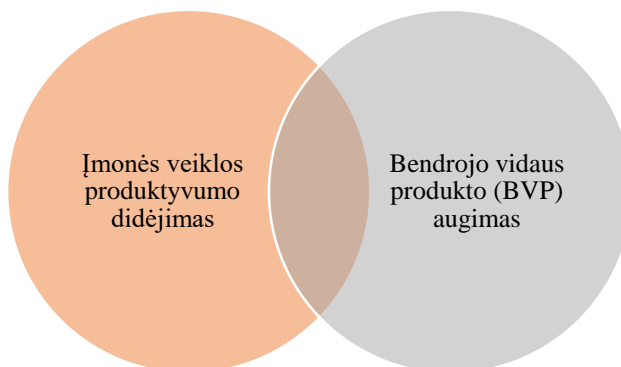
Imigrantams, atvykusiems dirbti į svetimą šalį, paprastai būdingas didelis heterogeniškumas, susijęs su įgūdžiais, išsilavinimu, amžiumi, lytimi, kultūriniu pagrindu ir motyvacija. Didžgalvytės, Pukelienės ir Speer (2018, p. 24) teigimu, skirtingos kvalifikacijos imigrantų poveikis ekonomikai skiriasi „priklausomai nuo imigrantų kvalifikacijos“. Aukštos ir vidutinės kvalifikacijos darbuotojų imigracija, anot mokslininkų, turi teigiamą poveikį šalies ekonomikai, tuo tarpu žemos kvalifikacijos darbuotojų imigracija neturi labai didelės įtakos ekonomikai šalyje, kur jie atvyko dirbti.

Bartkevičienės (2015, p. 2) teigimu, darbuotojų imigracija „gali būti naudinga, nes naujai atvykę asmenys padeda kurti ekonominę gerovę, užpildydami nekvalifikuotam darbui imlias darbo vietas“. Nagrinėjant imigrantų poveikio ekonomikai klausimus padaryta išvada, jog darbuotojų imigrantų teikiama nauda neatsiejama nuo jų integracijos sėkmingumo. Šiuo metu pasaulyje taikomos įvairios integracijos priemonės, skatinančios darbuotojų imigrantų integraciją į darbo rinką:

- ✓ individualių konsultacijų teikimas;
- ✓ diskusijų organizavimas. Tokių diskusijų tikslas – išmokyti imigrantus naudotis aktualiais informacijos šaltiniais, ieškant laisvų darbo vietų, pasirengti gyvenimo aprašymus ir suteikti įgūdžių, reikalingų dalyvaujant darbo pokalbiuose;
- ✓ informacinių filmų peržiūrų organizavimas. Tokių peržiūrų tikslas – supažindinti imigrantus su priimančios šalies organizacijos darbo kultūros ypatumais ir išryškinti darbo kultūros skirtumus tarp priimančios šalies ir kilmės šalies;
- ✓ simuliacinių užsiėmimų vedimas, kurių metu imigrantai supažindinami su priimančios šalies bendravimo darbinėje aplinkoje, darbo principų skirtumais, su kuriais imigrantai susiduria priimančios šalies darbo aplinkoje (Bartkevičienė, 2015, p. 13).

Mokslinės literatūros analizės metu pavyko išsiaiškinti, jog daugelis šiuolaikinių ekonomistų įžvelgia išskirtinai teigiamą darbuotojų imigrantų poveikį ekonomikai. Pavyzdžiui, Smith-Jönsson

(2018) pristatydamą savo tyrimą apie darbuotojų imigrantų poveikį ekonomikai akcentuoja, jog šis poveikis yra labai teigiamas (žr. 13 pav.).

13 pav. Teigiamas darbuotojų imigrantų poveikis ekonomikai (sudaryta autorės pagal Smith-Jönsson, 2018)

Taigi galima konstatuoti, jog darbuotojai imigrantai, atvykę į priimančią šalį, teigiamai veikia jos ekonomiką. Labiausiai šis poveikis, kaip matyti iš 13 paveikslo, pasireiškia per įmonės, kurioje dirba imigrantai, veiklos produktyvumo padidėjimą ir šalies bendrojo vidaus produkto augimą.

Apibendrinant galima teigti, kad migracijos procesai turi tiek teigiamą, tiek neigiamą poveikį šalies ekonomikai. Mokslinių šaltinių analizės metu nustatyta, kad darbuotojų emigracijos teigiamas poveikis ekonomikai pasireiškia per skurdo mažėjimą, vartojimo padidėjimą, geresnį biudžeto pajamų surinkimą, investavimo mastų padidėjimą, finansinio sektoriaus plėtrą. Darbuotojų imigracijos teigiamas poveikis atsiskleidžia per darbo pasiūlos savalaikį tenkinimą. Neigiamas darbuotojų emigracijos poveikis labiausiai pasireiškia per darbuotojų skaičiaus mažėjimą, o imigracijos – per darbo užmokesčio „dempingavimą“ vietinių gyventojų atžvilgiu.

2.2.5. Darbdaviai

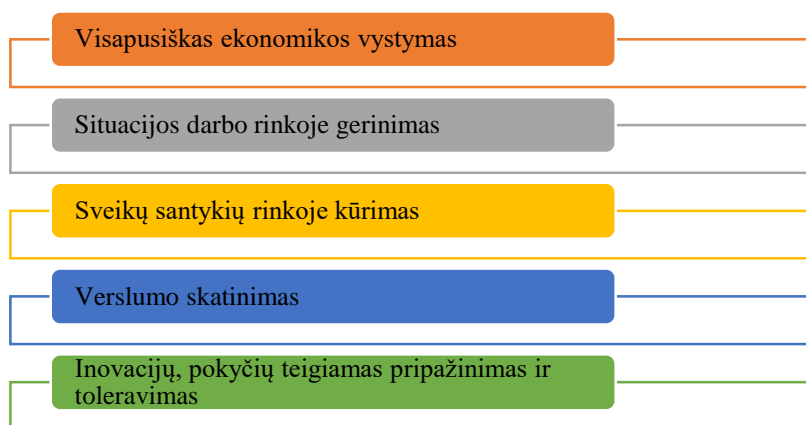
Analizuojant darbo rinkos poveikį šalies ekonomikai būtina apžvelgti dar vieno veiksnio, t. y. vieno iš rinkos dalyvių – darbdavių indėlį į šį procesą. Darbdaviais gali būti tiek juridiniai, tiek fiziniai asmenys. Darbdaviai, anot Soyly, Çakmak ir Okur, (2017) – tai vienas iš svarbiausių ekonomikos augimo veiksnių, turintis esminį poveikį bendrai šalies ūkio raidai, naujų darbo vietų kūrimui ir ekonominiam stabilumui. Tam, kad darbdavys užtikrintų minėtą teigiamą poveikį šalies ekonomikai, šiais laikais nebeužtenka tinkamai organizuoti veiklos procesą. Visų pirmą darbdavys turi sugebėti sudaryti palankias sąlygas darbuotojams našiai dirbti, kitaip tariant, darbdavys turi būti patrauklus darbuotojams. Bakanauskienės, Bendaravičiūtės ir Barkauskės (2017, p. 7) teigimu, patrauklaus darbdavio koncepcijos aktualumas yra „akivaizdus, nes tinkamų, talentingų darbuotojų pritraukimas ir išlaikymas yra vienas didžiausių šiuolaikinių organizacijų iššūkių ir konkurencinių pranašumų“. Būtina

atkreipti dėmesį, jog jeigu anksčiau, siekiant pasamdyti reikalingos kvalifikacijos darbuotojus, užtekdavo pasiūlyti patrauklų darbo užmokestį, šiuo metu to nepakanka. Pastaruoju metu, anot mokslininkų, vis dažniau pateikiamas daugiadimensinis požiūris į patrauklaus darbdavio sąvoką. Taigi, patrauklus darbdavys, darantis teigiamą poveikį šalies ekonomikai, pasižymi šiais pagrindiniais bruožais:

- ✓ patrauklus darbo užmokestis;
- ✓ gera darbo atmosfera;
- ✓ lankstumas ir laisvė darbe;
- ✓ darnus kolektyvas.

Šių bruožų raiška tampa itin aktualiu aspektu nedidelėse įmonėse, kur darbuotojų skaičius nesiekia 50 žmonių. Visuotinai pripažįstama, jog didžiausią įtaką ekonomikai daro mažo ir vidutinio verslo įmonės. Visame pasaulyje mažos ir vidutinės įmonės sudaro apie 95 proc. visų šalyje veikiančių verslo organizacijų. Tad galima konstatuoti, jog smulkus ir vidutinis verslas skatina šalies ekonomikos augimą. Šią išvadą visiškai patvirtinama Kritikos (2018) darbe, kur teigiama, jog mažosiose ir vidutinėse įmonėse sukuriama dvi iš trijų darbo vietų privačiame sektoriuje ir 85 proc. naujų darbo vietų. Iš viso, anot mokslininko, mažosios ir vidutinės įmonės sukuria apie 58 proc. šalies BVP. Naujausi tyrimai rodo, kad mažo ir vidutinio verslo įmonės ir toliau yra „pagrindinė Europos ekonomikos varomoji jėga – 20,6 mln. įmonių dirba daugiau nei 87 mln. darbuotojų; šios įmonės sudaro daugiau nei 99,8 proc. visų įmonių“ (Europos verslininkystės skatinimo apdovanojimai, 2014, p. 2). Didžiąją dalį įmonių, anot tyrimo duomenų, sudaro mikroįmonės, kuriose dirba mažiau nei dešimt darbuotojų – 92 proc.

Vertinant darbdavių, t. y. įmonių poveikį ekonomikai, būtina atsižvelgti į darbuotojų sociodemografines charakteristikas, įmonių struktūrą, formą ir veiklos specifiką. Mokslinių šaltinių analizės metu pavyko išsiaiškinti, kad verslo įmonių poveikis ekonomikai priklauso ne tik nuo jų formos, bet ir nuo skaičiaus. Kitaip tariant, kuo daugiau darbdavių veikia šalyje, tuo daugiau darbo vietų sukuriama. Stan (2014) akcentuoja, jog pastaruoju metu mažų ir vidutinių įmonių poveikis šalies ekonomikai ženkliai padidėjo dėl kelių esminių priežasčių (žr. 14 pav.).

14 pav. Mažų ir vidutinių įmonių poveikis šalies ekonomikai (sudaryta autorės pagal Stan, 2014)

Visapusiško ekonomikos vystymo skatinimas pasireiškia per naujų darbdavių formų atsiradimą. Šalia klasikine darbo organizavimo forma pasižyminčių įmonių vis dažniau atsiranda neįprastos, anksčiau nenaudojamos veiklos organizavimo formos. Dalis darbdavių „persikelia į elektroninę erdvę“, sunaikindami prieraišumą prie geografinės buvimo vietos. Taigi, mažos įmonės padeda įvairinti šalies ekonominę bazę ir palengvina jos galimybę reaguoti į nuolat besikeičiančias sąlygas.

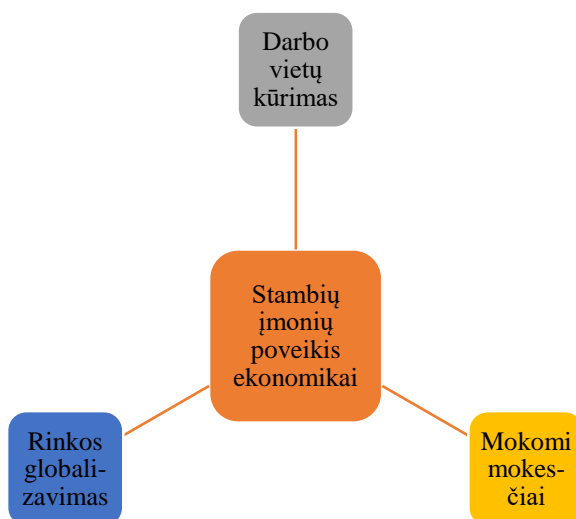
Situacijos darbo rinkoje gerinimas atsiskleidžia per socialinės nelygybės mažinimo kontekstą. Mažos ir vidutinės įmonės taip pat padeda išvengti žmonėms nedarbo spąstų.

Sveikų santykių rinkoje kūrimą parodo mažų ir vidutinių įmonių skaičiaus augimo tempai: kuo daugiau rinkoje veikia smulkių darbdavių, tuo šalies ekonomika yra „sveikesnė“. Didelis smulkiųjų verslininkų, užsiimančių įvairiausia veikla, skaičius neleidžia stambiems verslo įmonėms monopolizuoti rinką, skatina sveiką konkurenciją ir netiesiogiai mažina infliaciją.

Veršumo skatinimas vyksta per natūralų darbdavio saviugdą ir gebėjimų ugdymą. Kuo daugiau verslų žmonių bus šalyje, tuo daugiau atsiras darbo vietų ir, atitinkamai, padidės ekonomikos augimas.

Inovacijų, pokyčių teigiamas pripažinimas ir toleravimas. Mažos ir vidutinės įmonės geba prisitaikyti prie netikėtų pokyčių ir ekonominių aplinkybių. Dėl savo lankstumo tokios įmonės labai greitai gali spręsti iškilusias problemas ir įgyvendinti naudingus pokyčius. Šie gebėjimai skatina investicijų pritraukimą į šalį, taip pat užtikrina naujausių technologijų taikymą įvairiuose srityse.

Kita vertus, be mažų ir vidutinių įmonių šalyje veikia ir stambios įmonės, kuriose dirba mažiausiai po 250 darbuotojų. Stambių įmonių, kaip darbdavių, poveikis ekonomikai taip pat yra neginčytinas (žr. 15 pav.).

15 pav. Stambių įmonių poveikis šalies ekonomikai (sudaryta autorės pagal Smith-Jönsson, 2018)

Kaip matyti iš 15 paveikslo, stambių įmonių, kaip darbdavių, poveikis šalies ekonomikai yra trejopas:

1. Sukuriama daugiau darbo vietų, kas, savo ruožtu, gerina situaciją darbo rinkoje, mažinant

nedarbą ir ekonominę įtampą šalies gyventojų tarpe.

2. Stambios įmonės moka daugiau mokesčių.
3. Stambios įmonės, dažniausiai dirba ne tik vietinėje rinkoje. Todėl šiuo atveju galima teigti, kad jos įtakoja ekonominio augimo tempus globalizacijos kontekste.

Montvilaitė ir Ruplienė (2011) išsamiai apžvelgė stambių įmonių poveikį ekonomikos augimo tempams rinkos globalizavimo kontekste (žr. 10 lentelę).

10 lentelė. Stambių įmonių, vykdančių tarptautinę prekybą, poveikis ekonomikai (Montvilaitė ir Ruplienė, 2011, p. 82)

Šaltiniai	Tyrimo duomenys	Esminiai tyrimo pastebėjimai ir išvados
Rourke	10 išsivysčiusių šalių rodikliai	Nustatyta teigiama tarifų koreliacija su ekonominiu augimu.
Wacziarg	57 šalių rodikliai	Atviros ekonomikos poveikis augimui yra teigiamas. Sustiprintas technologijų perdavimas ir patobulinimas makroekonominėje politikoje lemia mažesnius padarinius.
Vamvakidis	Istoriniai duomenys. Šalių rodikliai skirtingais laikotarpiais	Tarp ekonomikos atvirumo ir augimo nustatyta teigiama koreliacija.
Alcala, Ciccone	138 šalių rodikliai	Bendras tarptautinės prekybos vaidmuo ilgu laikotarpiu yra didesnis nei trumpu, t. y. tarptautinės prekybos vaidmuo yra svarbus ekonomikos augimo tempų skirtumams ilguoju laikotarpiu.
Dollar, Kraay	100 šalių rodikliai	Tarptautinės prekybos mastai sąlygoja atitinkamą ir proporcingą dirbančiųjų pajamų padidėjimą. Atviras prekybos režimas skatina didesnį ekonomikos vystymąsi ir skurdo mažėjimą.
Felbermayer	108 šalių rodikliai	Identifikuotas stiprus teigiamas ryšys tarp tarptautinės prekybos ir pajamų.

Analizuojant informaciją, pateiktą 9 lentelėje, galima konstatuoti, jog dauguma tyrimų patvirtina rinkos globalizavimo, t.y. tarptautinės prekybos naudą šalies ekonomikos augimui: didėjant eksportui, paspartėja ekonominio augimo tempai.

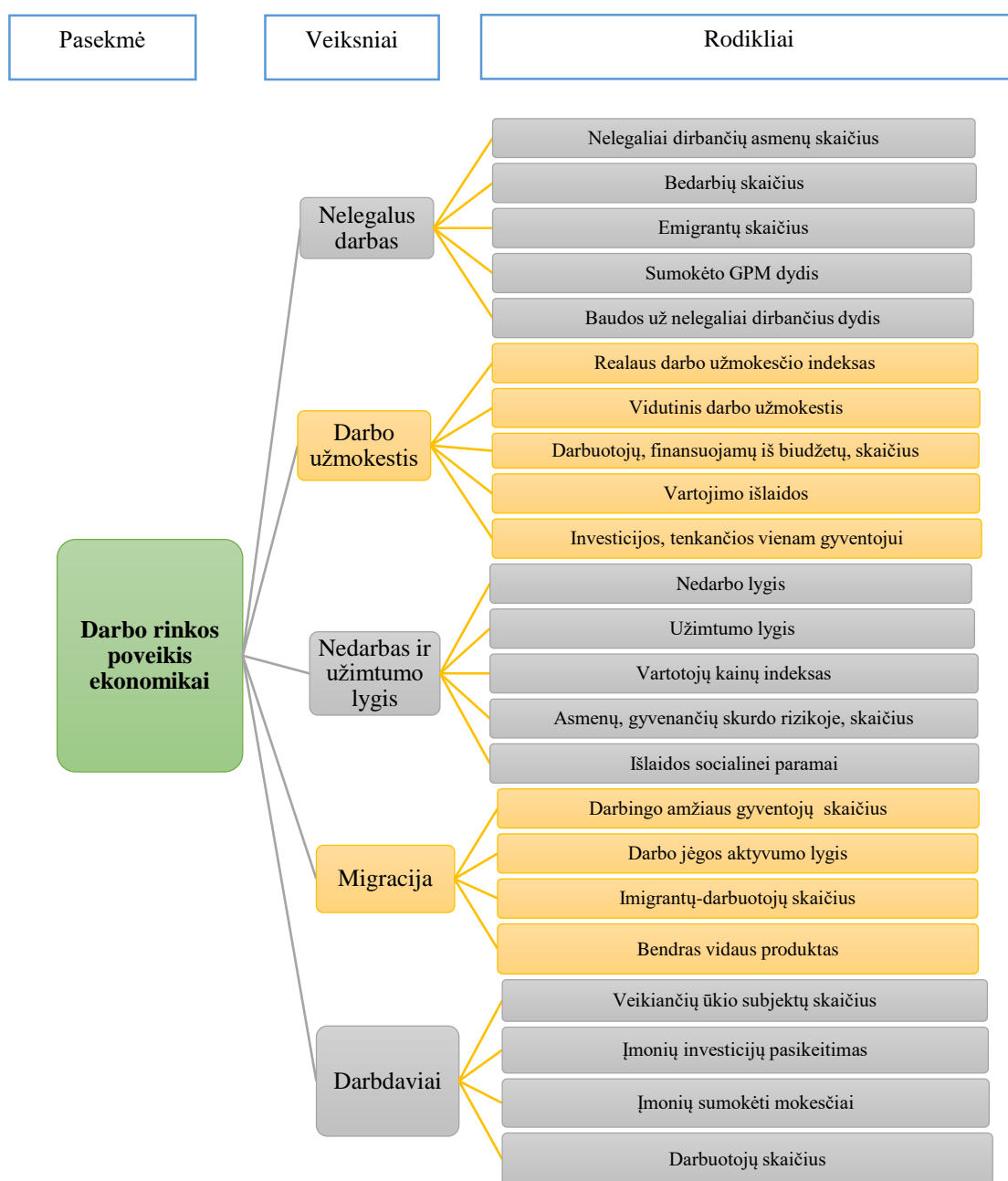
Apibendrinant galima teigti, kad darbdavių, kaip veiksnio, įtakojančio situaciją darbo rinkoje, poveikis ekonomikai pasireiškia labai stipriai. Mokslinių šaltinių analizė atskleidė, kad priklausomai nuo įmonės formos, šis poveikis gali reikštis skirtingai. Šalies ekonomikai taip pat turi reikšmę darbdavių, t. y. veikiančių įmonių skaičius.

Apibendrinant teoriškai išanalizuotus darbo rinkos poveikio ekonomikai aspektus galima teigti, kad egzistuoja neginčytinas abipusis ryšys tarp darbo rinkos ir šalies ekonomikos: mokslinių šaltinių analizė leidžia konstatuoti, jog darbo rinka – vienas iš šalies ekonomikos augimo veiksnių. Iš kitos pusės ekonomikos augimo pokyčiai neišvengiamai daro poveikį šalies rinkai. Todėl darbo rinkos poveikio ekonomikai tyrimo svarba yra neabejotina. Mokslinės literatūros analizė leido išgryninti veiksnius, įtakojančius situaciją darbo rinkoje ir jos poveikį šalies ekonomikai. Prie tokių veiksnių šiuo metu priskirtini: nelegalus darbas, darbo užmokestis, nedarbas ir užimtumo lygis, darbuotojų migracija, darbdaviai.

3. TYRIMO METODOLOGIJA

3.1. Tyrimo metodologijos pagrindimas

Mokslinių šaltinių (Raziulytė, 2011; Dudzevičiūtė ir Čekanauskas, 2014; Ioan, 2014; Bartkevičienė, 2015; Pocius, 2017; Fernández-Villaverde, 2018; Smith-Jönsson, 2018; Kritikos, 2018, Didžgalvytė, Pukelienė ir Speer 2018) analizė leidžia teigti, kad šiuo metu nėra vienintelio, visuotinai priimto ir plačiai taikomo darbo rinkos poveikio ekonomikai analizės metodo. Todėl siekiant atlikti darbo rinkos poveikio ekonomikai Lietuvoje tyrimą, buvo nuspręsta parengti darbo rinkos poveikio ekonomikai analizės modelį (žr. 16 pav.).

16 pav. Darbo rinkos poveikio ekonomikai analizės modelis

Kaip matyti 16 paveiksle, darbo rinkos poveikio ekonomikai modelis atvaizduoja, jog darbo rinkos poveikio ekonomikai analizė apima penkis jį lemiančius veiksnius: nelegalų darbą, darbo užmokestį, nedarbą ir užimtumo lygį, migraciją ir darbdavius. Atkreiptinas dėmesys, kad išvardinti veiksniai taip pat koreliuoja tarpusavyje. Darbo rinkos poveikio ekonomikai modelyje pateikti rodikliai, kurių išraiškos, t. y. santykiniai dydžiai arba procentas nuo bendro skaičiaus, gali būti pasirenkami pagal tyrimo pobūdį ir jų tikslingumą.

Apibendrinant galima teigti, kad vadovaujantis mokslinės literatūros analize pavyko parengti darbo rinkos poveikio ekonomikai modelį, kurio remiantis atliktas magistro baigiamojo darbo tyrimas.

3.2. Tyrimo planas

Darbo rinkos poveikio ekonomikai tyrimas buvo pradėtas nuo mokslinės literatūros analizės. Tyrimo pradžioje pirmiausiai buvo susipažinta su darbo rinkos poveikio ekonomikai problematika: išnagrinėti aktualūs žinomų ekonomistų moksliniai darbai, atliktas jų tyrimų įvertinimas analizuojamos problemos kontekste. Mokslinės literatūros analizės metu taip pat pavyko atskleisti esminius darbo rinkos poveikio ekonomikai aspektus ir pasirengti pirmam etapui – darbo rinkos poveikio ekonomikai teoriniam pagrindimui.

Remiantis mokslinė literatūraparengtas darbo rinkos poveikio ekonomikai analizės modelis, kurio pagalba atlikti du tyrimai:

Kiekybinis tyrimas. Jo pagalba atliktas pagrindinių darbo rinkos rodiklių Lietuvoje 2008-2018 m. vertinimas. Tyrimo metu buvo analizuojami penki veiksniai:

- 1) nelegalus darbas;
- 2) darbo užmokestis;
- 3) nedarbas ir užimtumo lygis;
- 4) migracija;
- 5) darbdaviai.

Kiekvienas veiksnys buvo išsamiai analizuojamas, nagrinėjami statistiniai rodikliai, atskleidžiantys jo poveikį ekonomikai. Kiekybinio tyrimo įgyvendinimo metodas – statistinė kiekybinė analizė: analizuojant veiksnius, įtakojančius situaciją darbo rinkoje ir pagrindinius jų 2008-2018 metų rodiklius, duomenys buvo sisteminami ir vaizduojami grafiškai.

Kokybinis tyrimas, kurio metu atliktas pusiau struktūrizuotas interviu su Panevėžio rajono savivaldybės specialistais. Siekiant išskirti tyrimo planavimo metu buvo parinktas ir sudarytas tyrimo instrumentas bei nustatyta tyrimo imtis. Darbo rinkos poveikio ekonomikai nustatymui paruoštas tyrimo instrumentas – interviu klausimynas. Klausimyno sudarymo logika pateikta lentelėje (žr. 11 lentelę).

11 lentelė. Kokybinio tyrimo (interviu) klausimyno sudarymo logika

Kriterijus	Klausimai
Nelegalus darbas	Kaip, Jūsų nuomone, nelegaliai dirbantys asmenys paveikia regiono darbo rinką?
	Ar baudų už nelegalų darbą sumų didinimas išspręstu nelegalaus darbo problema regione?
	Ar mokesčių mažinimas paskatintų nelegaliai dirbančius „legalizuotis“?
	Ar sutinkate, kad nelegaliai dirbantys asmenys kelia didelę problemą regiono ekonomikai?
Darbo užmokestis	Ar šiuo metu mokamas darbo užmokestis skatina darbuotojus nelegaliai dirbti ir taip didinti bedarbių, gaunančių socialinę paramą, gretas?
	Ar šiuo metu mokamas darbo užmokestis skatina gyventojų migracija?
	Ar pastaruoju metu stebimas MMA didinimas yra tikslingas ūkio subjektu atžvilgiu?
Nedarbas ir užimtumo lygis	Ar užimtumo lygis regione yra pakankamas, siekiant gerinti ekonominę situaciją regione?
	Kokios, Jūsų nuomone, pagrindinės nedarbo priežastys regione?
	Kaip vertinate socialinės paramos politiką, vykdomą regione?
	Koks asmenų, gyvenančių skurdo rizikoje, poveikis regiono ekonomikai?
Migracija	Kokius matote emigracijos plusus ir minusus?
	Kokius matote imigracijos plusus ir minusus?
	Kaip savivaldybė galėtų išspręsti Jūsų pastebėtas emigracijos ir imigracijos problemas?
	Ar sutinkate su teiginiu, jog norint sumažinti emigraciją iš regiono, pirmiausia reikia kuo skubiau spręsti socialinės atskirties klausimą? Kodėl?
Darbdaviai	Ar didžiausią naudą regiono ekonomikai teikia čia veikiančios ūkio subjektai? Kodėl?
	Ar regione veikiančios ūkio subjektai pritraukia pakankamai investicijų į regioną?
	Kas labiausiai prisideda prie ūkio subjektų poveikio regiono ekonomikai
	Nurodykite pagrindinę regiono ekonomikos sritį, kuri labiausiai veikia darbo rinką

Nekintantis tyrimo kriterijus – darbo rinkos poveikis ekonomikai.

Kintamieji tyrimo kriterijai: nelegalus darbas, darbo užmokestis, nedarbas ir užimtumo lygis, migracija, darbdaviai.

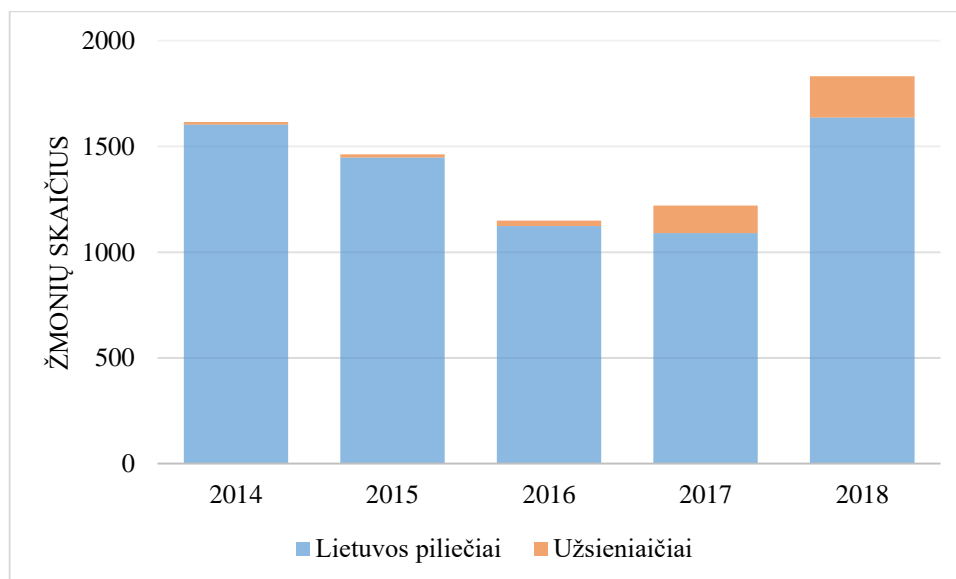
Sudarius tyrimo instrumentą buvo nustatyta *tyrimo imtis*. Šiame etape tyrimo organizatorė apsvaustė, kokius specialistus atrinkti tyrimui, dalyvavimo tyrime sąlygas, trukmę, platinimo priemonę, laiką, bendrą tyrimo biudžetą. Tyrimui atlikti buvo panaudota neatsitiktinė ekspertinė atranka: tyrimo organizatorė savo nuožiūra parinko specialistus, kurie buvo pakviesti dalyvauti tyrime. Pastebėtina, jog imties tūrį moksliniuose tyrimuose nulemia tyrimo rezultatų pritaikomumas, t. y. jų ekstrapoliacija visos populiacijos ar tik tiriamosios dalies atžvilgiu, o taip pat laukiamų rezultatų tikslumas ir patikimumas. Laikantis etiškumo principų, respondentų duomenys buvo užkuoduoti. Nagrinėjamu atveju buvo siekiama, kad ekspertų atranka atspindėtų kuo tikslesnę darbo rinkos poveikio ekonomikai situaciją, todėl dalyvauti tyrime buvo pakviesti investicijų ir užsienio ryšių skyriaus (RI1; RI2), ekonomikos ir turto valdymo skyriaus (RE1; RE2), mokesčių administravimo skyriaus (RM1; RM2) bei socialinės paramos skyriaus specialistai (RS1; RS2). Parinkus tyrimo instrumentą, paruošus klausimyną bei nustačius imtį, buvo organizuotas pats tyrimas. Interviu vyko su pasirinktų įmonių ekspertais. Tyrimo organizatorė su kiekvienu ekspertu susitiko individualiai ir uždavė iš anksto paruoštus klausimus. Susitikus su visais numatytais ekspertais prasidėjo *duomenų analizė*. Gauti rezultatai buvo sisteminami, grupuojami, vertinami įvairiais aspektais. Aprašomajai rodiklių analizei atlikti buvo apskaičiuotas parametru aritmetinis vidurkis, standartinis nuokrypis.

4. DARBO RINKOS POVEIKIO EKONOMIKAI TYRIMO REZULTATAI IR DISKUSIJA

4.1. Kiekybinio tyrimo rezultatų analizė: pagrindinių darbo rinkos rodiklių Lietuvoje 2008-2018 m. vertinimas

Teorinėje darbo dalyje buvo identifikuoti veiksniai, labiausiai įtakojantys situaciją darbo rinkoje ir jos poveikį ekonomikai, todėl šioje dalyje atliktas išsamus pagrindinių darbo rinkos rodiklių Lietuvoje 2008-2018 metų vertinimas ir atskleistas jų poveikis šalies ekonomikai analizuojamu laikotarpiu. Poskyryje bus apžvelgiami penki veiksniai: nelegalus darbas, darbo užmokestis, nedarbas ir užimtumo lygis, migracija bei darbdaviai.

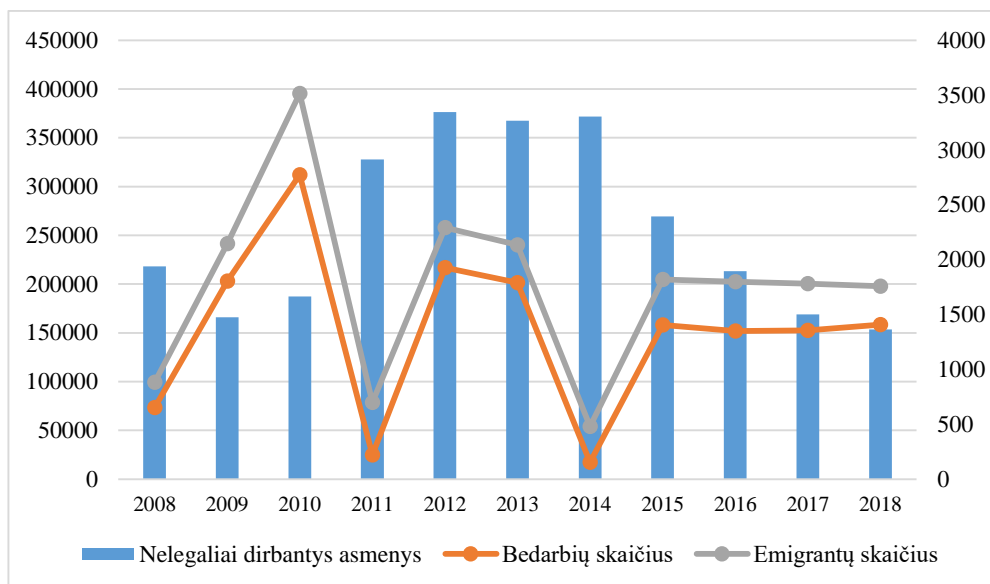
Nelegalus darbas. Vadovaujantis Europos migracijos tinklo (2018) ataskaita galima teigti, kad nelegalų darbą Lietuvoje dažniausiai dirba 25-35 metų vyrai. Ataskaitoje akcentuojama, jog šalyje iki šiol nesutvarkyta prevencinė nelegalaus darbo juridinė bazė: nuteistųjų darbdavių skaičius Lietuvoje iki 2017 m. buvo lygus nuliui. Tačiau jau 2018 m. Valstybinės darbo inspekcijos (2019) duomenimis, už nelegalų darbą pagal administracinių nusižengimų protokolus teismai darbdaviams skyrė daugiau kaip 350 000 EUR baudų. Pastebėtina, jog šalyje nelegaliai įdarbinami ne tik Lietuvos piliečiai, bet ir trečiųjų šalių gyventojai, kurių skaičius, Lietuvos piliečių atžvilgiu, nėra labai didelis, tačiau jis pastebimai auga (žr. 17 pav.).

17 pav. Išaiškintų nelegaliai dirbančių Lietuvos ir užsienio piliečių 2014-2018 m. dinamika (sudaryta autorės pagal Europos migracijos tinklo ataskaitą, 2018; LR Valstybinės darbo inspekcijos informaciją, 2019)

Tuo tarpu Lietuvos respublikos vyriausybės kanceliarijos (2016) duomenimis, nustatytų nelegaliai dirbusių asmenų šalyje skaičius yra didesnis, tačiau jis linkęs mažėti. Analizuojant nelegalaus darbo

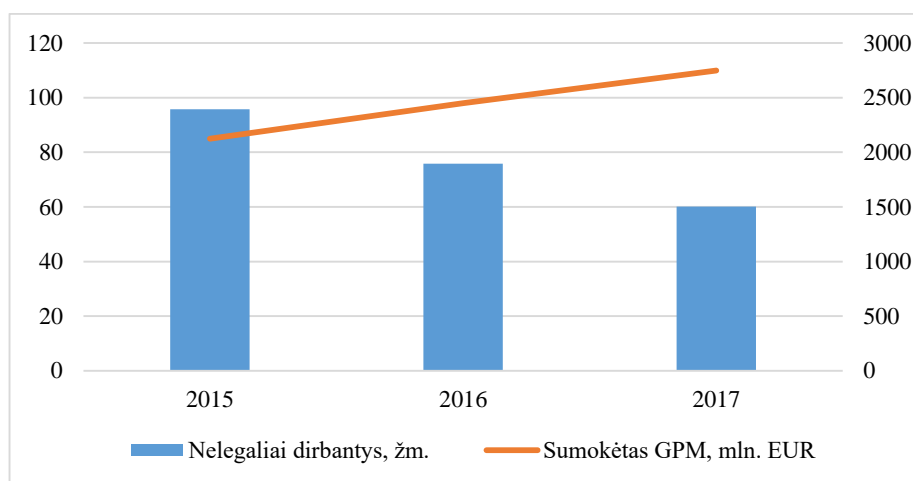
poveikį šalies ekonomikai svarbu nustatyti šio reiškinio ekonomines priežastis. Todėl buvo atlikta kelių rodiklių – nelegalių darbuotojų skaičiaus, bedarbių skaičiaus ir emigrantų skaičiaus – lyginamoji analizė (žr. 18 pav.).

18 pav. Nelegalių darbuotojų skaičiaus, bedarbių skaičiaus ir emigravusių iš Lietuvos 2008-2018 m. dinamika (sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2019)

Vadovaujantis 18 paveikslu galima teigti, kad nėra statistiškai pagrįsto ryšio tarp nelegaliai dirbančių asmenų skaičiaus ir emigracijos mastų ar bedarbių lygio šalyje. Tačiau aiškiai matomas ryšys tarp bedarbių ir emigruojančių iš šalies skaičiaus. Ši tendencija išsamiau bus apžvelgta vėliau.

Tuo tarpu analizuojant nelegalaus darbo poveikį ekonomikai buvo svarbu išsiaiškinti, kaip jis reiškesi per paskutinį dešimtmetį. Teorinėje šio darbo dalyje buvo nustatyta, jog nelegalus darbas labiausiai įtakoja mokesčių surinkimo sritį, t. y. nesumokėtų gyventojų pajamų mokesčio (GPM) sumas. Analizės metu pavyko išsiaiškinti, jog 2015 – 2017 m. deklaruotos/sumokėtos GPM sumos stabiliai augo (žr. 19 pav.).

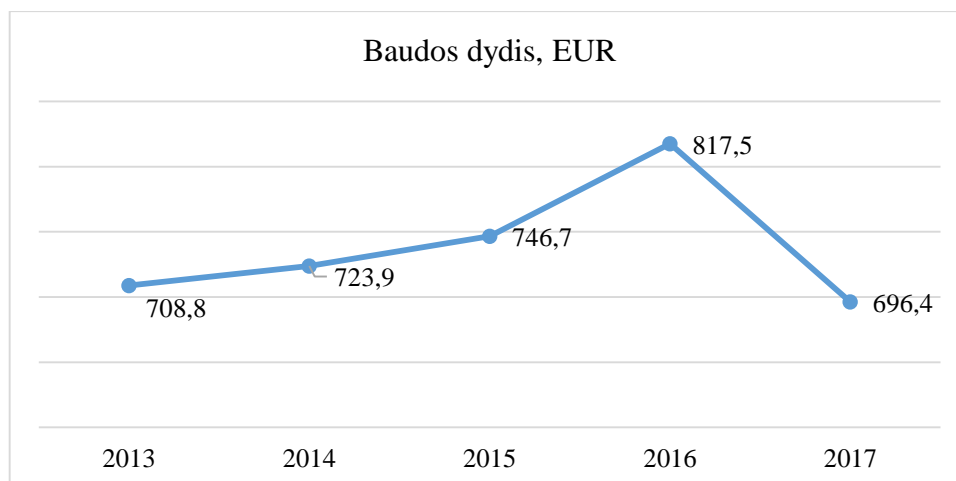
19 pav. Nelegalių darbuotojų skaičiaus ir sumokėto GPM sąsajos 2015-2017 m. (sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2019)

Vadovaujantis 19 paveikslu galima teigti, kad mažėjant nelegalių darbuotojų skaičiui auga GPM mokamos sumos. Analizuojant 2008-2017 m. sumokėtas GPM sumas teigtina, jog kasmet šis skaičius auga (žr. 12 lentelę).

12 lentelė. Sumokėto GPM 2008-2017 m. dinamika, tūkst. EUR

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Sumokėtas GPM	9800028	1004967	1092690	1159734	1159734	1249824	1325394	1439500	1547842	1626751

Identifikuota tendencija teigiamai veikia šalies ekonomiką. Kitą vertus, kaip buvo nustatyta anksčiau, 2018 m. Valstybinės darbo inspekcijos pastangomis buvo išaiškinta 1,5 karto daugiau nelegalaus darbo atvejų. Atkreiptinas dėmesys, jog iki 2017 m. darbdaviams buvo skiriama 696,4 EUR iki 2 896 EUR bauda (nuo 2 896 EUR iki 5 792 EUR už pakartotinį nusikaltimą prieš užbaigiant ankstesnės baudos skyrimą) už kiekvieną neteisėtai įdarbintą žmogų. Pastaruoju metu baudų dydžiai sumažėjo (žr. 20 pav.).

20 pav. Baudų dydžių už nelegaliai dirbančius 2013-2017 m. dinamika (sudaryta autorės pagal Valstybinės darbo inspekcijos informaciją, 2018)

Baudų dydžių sumažėjimą lėmė 2017 m. įsigaliojęs naujas *Administracinių nusižengimų kodeksas*. Pateikti baudų dydžiai nėra adekvatūs žalai, daromai nesumokėtų mokesčių pavidalu, todėl siekiant gerinti ekonominę situaciją Lietuvoje, būtina ir toliau kovoti su nelegaliu darbu.

Apibendrinant nelegalaus darbo, kaip vieno iš veiksnių, įtakančių situaciją darbo rinkoje, poveikio ekonomikai analizę galima teigti, kad Lietuvoje iki 2017 m. nelegalaus darbo mastai nemažėjo, tačiau 2018 m. buvo išaiškinta 1,5 karto daugiau nelegalaus darbo atvejų. Tai neigiamai veikia ekonominę situaciją. Paskutiniu metu taip pat pastebimas užsieniečių, nelegaliai dirbančių Lietuvoje, skaičiaus augimas. Atsižvelgiant į baudų dydžių už nelegaliai dirbančius mažėjimo tendenciją galima daryti prielaidą, jog situacija ateityje gali dar pablogėti: darbdaviai bus linkę sumokėti ženkliai mažesnę sumą baudos pavidalu, negu mokėti visus privalomus mokesčius už legaliai įdarbintą asmenį.

Darbo užmokestis daro poveikį ekonomikai per kelis aspektus:

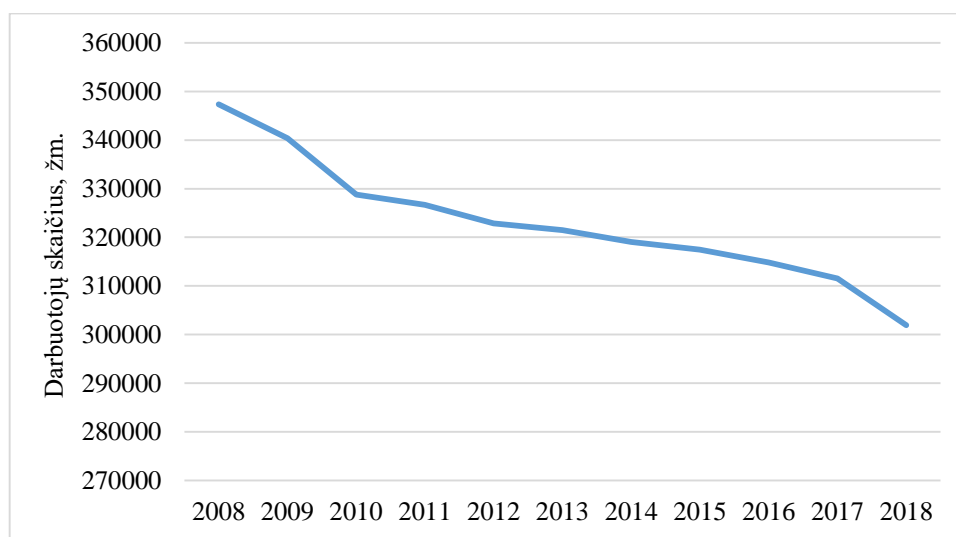
1. Nuo darbo užmokesčio dydžio priklauso GPM dydis, kuris surenkamas į biudžetą.
2. Nuo darbo užmokesčio dydžio priklauso darbuotojo perkamoji galia ir jo vartojimo įpročiai.
3. Nuo darbo užmokesčio dydžio priklauso galutinės produkcijos kaina.

Kaip buvo minėta, GPM dydis priklauso nuo darbo užmokesčio dydžio, todėl tikslinga atlikti realaus darbo užmokesčio indekso pokyčio analizę (žr. 13 lentelę).

13 lentelė. Realus darbo užmokesčio indeksas 2008-2018 m. (palyginti su ankstesniais metais), proc.

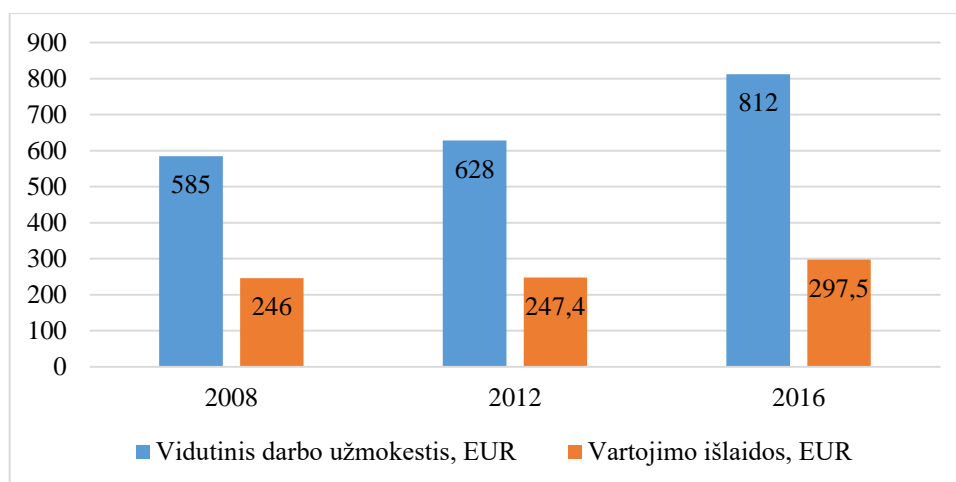
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Lietuvos vidurkis	123,8	101,9	92,6	102	103,2	104,6	102,6	103	103,8	107,5	111,3

Realus darbo užmokestis – tai prekių ar paslaugų kiekis, kurį darbuotojas gali įsigyti už nominalųjį darbo užmokestį, įvertinus infliaciją ir atskaičius iš jo mokesčius bei kitus atskaitymus. Realusis darbo užmokesčio indeksas Lietuvoje 2010 m. ir 2014 m. mažėjo, tačiau vėliau augo. Todėl galima teigi, kad darbo užmokesčio augimas nuo 2014 m. teigiamai įtakoja situaciją ekonomikoje – į biudžetą surenkama daugiau mokesčių, susijusių su darbo santykiais. Kita vertus, ši tendencija aktuali, kai darbuotojai, mokantys mokesčius, patys nėra finansuojami iš biudžeto (žr. 21 pav.).

21 pav. Darbuotojų, finansuojamų iš biudžetų, skaičius (sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2019)

Vadovaujantis 21 paveikslu galima teigti, kad darbuotojų, finansuojamų iš biudžetų, skaičius stabiliai mažėja. Tai patvirtina anksčiau padaryta išvada, jog darbo užmokesčio augimas nuo 2014 m. teigiamai įtakoja situaciją ekonomikoje. Analizuojant darbuotojų darbo užmokesčio dydžio poveikį ekonomikai buvo svarbu nustatyti sąsajas tarp darbo užmokesčio ir vidutinių vartojimo išlaidų, tenkančių vienam namų ūkio nariui per mėn. (žr. 22 pav.).

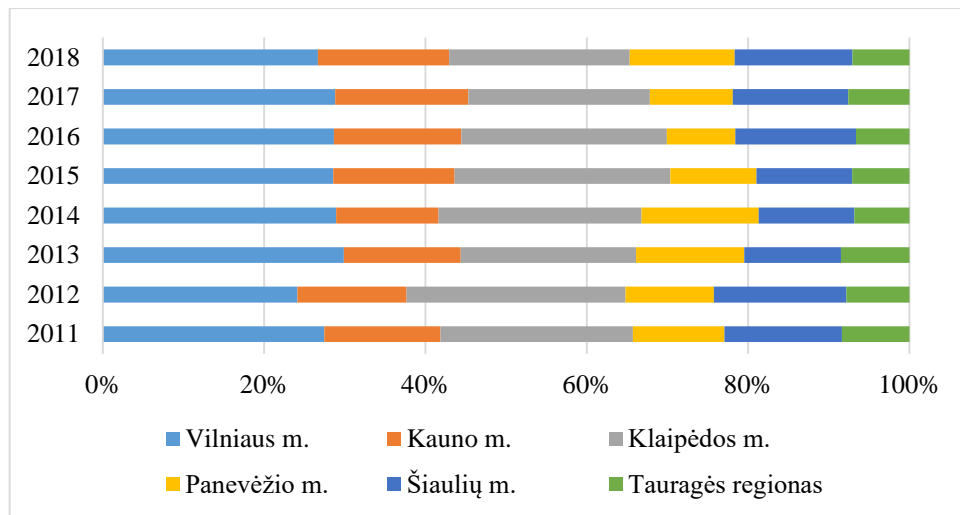
22 pav. Vidutinio darbo užmokesčio ir vartojimo išlaidų sąsajos (sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2019)

Kaip matyti iš 22 paveikslo, tarp vidutinio darbo užmokesčio augimo bei vidutinių vartojimo išlaidų egzistuoja teigiama koreliacija, t. y. augant darbo užmokesčiui didėja ir vartojimo išlaidos. Galima teigti, kad ši tendencija palankiai veikia ekonomiką. Kaip buvo nustatyta teorinėje šio darbo dalyje, ne tik darbo užmokesčio, kaip darbo rinkos veiksnys, įtakoja šalies ekonomiką, bet ir ekonomikos veiksniai daro tam tikrą įtaką darbo užmokesčio dydžiui. Statistinių duomenų analizė atskleidė, jog darbo užmokesčio dydis priklauso ne tik nuo ūkio šakos, kurioje veikia įmonė, bet ir nuo šalies regiono (žr. 14lentelę).

14 lentelė. Darbo užmokesčio (bruto) dinamika šalies regionuose 2011-2018 m., EUR/mėn.

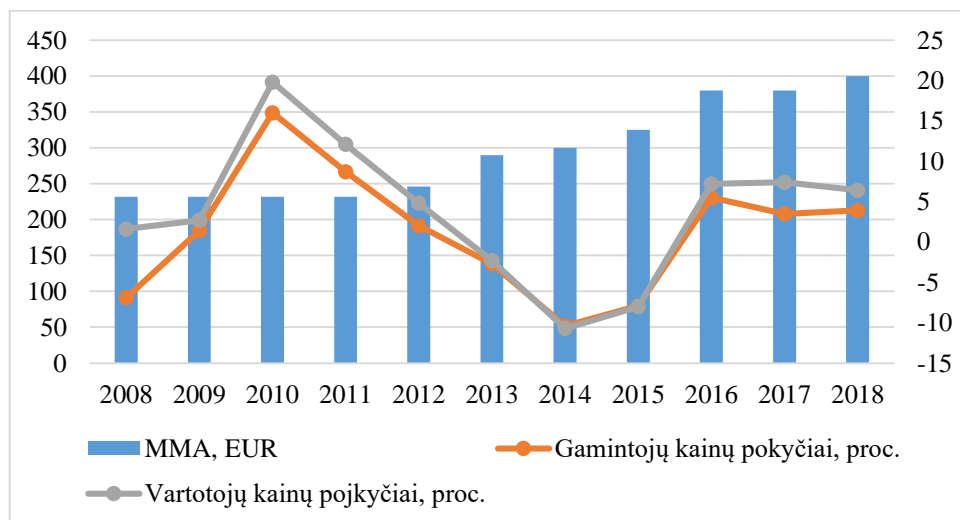
Šalies regionas	2011 m.	2012 m.	2013 m.	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.
Lietuvos vidurkis	609,9	627,8	660,7	699,2	744,2	812,8	876,4	927,8
Vilniaus m.	719,2	741,5	770,4	811,0	849,1	921,9	1 000,3	1 065,2
Kauno m.	610,3	626,7	659,5	709,7	759,5	826,8	897,8	954,1
Klaipėdos m.	657,8	669,4	697,2	754,8	797,8	861,9	933,5	973,3
Panevėžio m.	569,0	581,9	621,4	664,6	713,3	759,6	831,5	882,2
Šiaulių m.	535,2	537,5	579,6	608,1	660,1	731,3	764,0	816,6
Tauragės regionas	470,3	483,9	516,0	553,4	594,5	656,6	697,7	743,1

Kaip matyti iš 14 lentelės duomenų, didžiausią atlyginimą visą analizuojamą laikotarpį mokėdavo Vilniaus mieste. 2018 m. šioje savivaldybėje darbo užmokesčio buvo didesnis beveik 15 proc. už šalies vidurkį. Tuo tarpu Tauragės regione mokamas darbo užmokesčio buvo ir yra mažiausias šalyje. Kaip žinoma iš ekonomikos teorijų, vienas iš pagrindinių aukštesnio darbo užmokesčio veiksnių – sukauptos investicijos: įmonės, turinčios daugiau kapitalo, sukuria daugiau vertės ir gali mokėti didesnę darbo užmokesčio. Kitaip tariant, pritraukiamos investicijos didina darbo produktyvumą, kuris yra neatsiejama darbo užmokesčio didėjimo prielaida (žr. 23 pav.).

23 pav. Investicijų, tenkančių vienam gyventojui, dinamika EUR (sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2019)

Vadovaujantis 23 paveikslu galima teigti, jog visą analizuojamą laikotarpį daugiausiai investicijų pritraukdavo Vilniaus miestas. Klaipėdos miestas yra antroje vietoje kaip pagal investicijų pritraukimo dydį vienam gyventojui, taip ir pagal darbo užmokesčio dydį, mokamą darbuotojams 2011-2018 m. Taigi galima teigti, kad egzistuoja teigiama koreliacija tarp pritrauktų investicijų ir darbo užmokesčio dydžio. Kita vertus, didėjant darbuotojų darbo užmokesčiui, didėja ir įmonių galutinės produkcijos kaina. Verslo įmonės įstatymiškai yra įpareigos mokėti darbuotojams ne mažesnę kaip minimalų mėnesinį atlyginimą (MMA). Todėl, analizuojant darbo rinkos poveikį ekonomikai buvo svarbu išsiaiškinti, kaip MMA didinimas sąveikauja su gamintojų galutinės produkcijos kainomis (žr. 24 pav.).

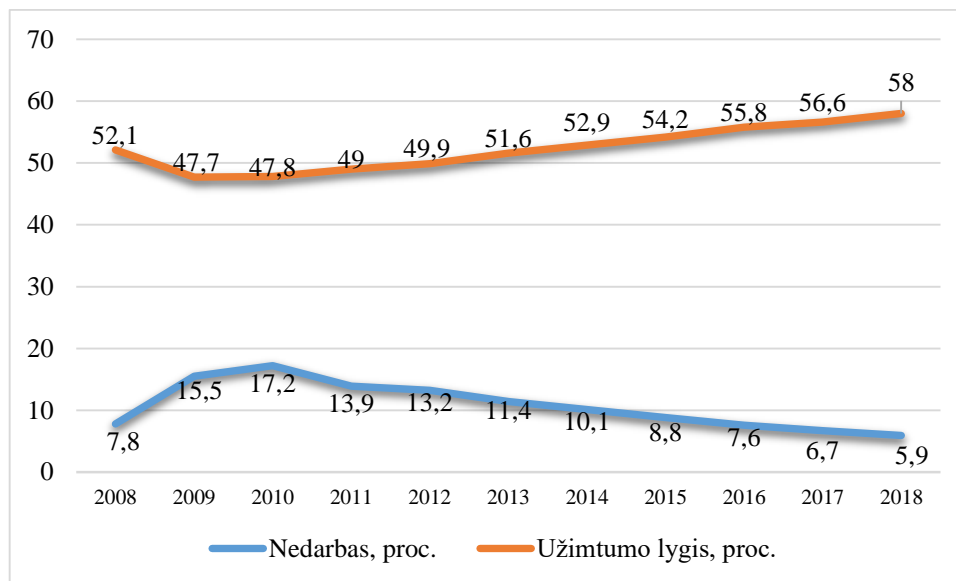
24 pav. MMA, vartotojų kainų ir gamintojų parduotos pramonės produkcijos kainų pokyčių sąsajos (sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2019)

Galima teigti, kad ryšio tarp padidėjusio MMA ir galutinės įmonių produkcijos analizuojamu laikotarpiu nepavyko nustatyti.

Apibendrinant darbo užmokesčio, kaip vieno iš veiksnių, įtakančių situaciją darbo rinkoje, poveikio ekonomikai analizę galima teigti, jog egzistuoja teigiama koreliacija tarp darbo užmokesčio

padidėjimo ir surenkamo GPM dydžio. Analizuojamu laikotarpiu, didėjant darbuotojų darbo užmokesčiui, vis daugiau surenkama mokesčių į biudžetą. Tai teigiamai veikia šalies ekonomika, turint omenyje ir tai, kad nuo 2008 m. stabiliai mažėja darbuotojų, finansuojamų iš biudžetų, skaičius. Analizės metu pavyko išsiaiškinti, jog egzistuoja ryšys tarp darbo užmokesčio dydžio ir darbuotojų vartojimo išlaidų. Tuo tarpu ryšio tarp darbo užmokesčio dydžio bei galutinės įmonių produkcijos kainos nustatyti nepavyko.

Nedarbas ir užimtumo lygis. Statistinių duomenų analizė atskleidė, jog nedarbas Lietuvoje stabiliai mažėja, o užimtumo lygis, atitinkamai, auga (žr. 25 pav.).

25 pav. Nedarbo ir užimtumo lygio pokyčių dinamika (sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2019)

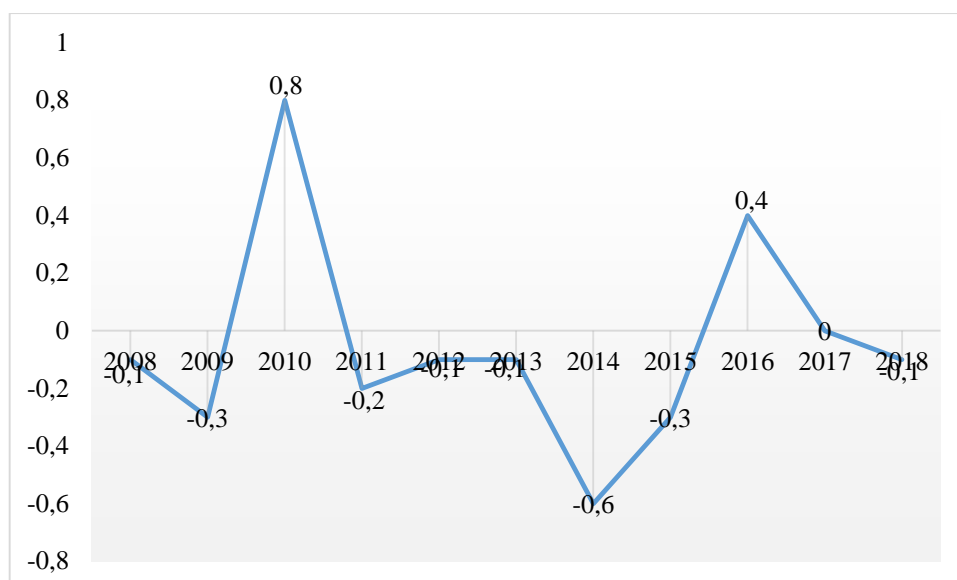
Teorinėje šio darbo dalyje buvo išsiaiškinta, jog kuo didesnis nedarbas, t. y. nevisiškas darbo jėgos panaudojimas ekonominėje veikloje, tuo daugiau atsiranda veiksnių, suponuojančių skurdo lygio augimą (žr. 15 lentelę).

15 lentelė. Asmenys, gyvenantys skurdo rizikoje ar socialinėje atskirtyje, proc.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Miestas ir kaimas	28,3	29,6	34,0	33,1	32,5	30,8	27,3	29,3	30,1	29,6	Nėra duomenų

Vadovaujantis 25 paveikslo ir 15 lentelės informacija konstatuotina, jog egzistuoja teigiamas ryšys tarp nedarbo lygio ir skurdo lygio: 2010 m., kai nedarbo lygis šalyje siekė 17,2 proc., skurdo lygis išaugo iki absoliutaus maksimumo per nagrinėjamą laikotarpį – 34,0 proc. Nedarbo lygiui pradėjus mažėti, skurdo lygis irgi mažėjo. Tačiau būtina atkreipti dėmesį, jog 2015 m., kai nedarbo lygis mažėjo, palyginti su 2014 m., skurdo lygis išaugo ir toliau augo 2016 m. Galima daryti prielaidą, jog nedarbo lygio mažėjimas įtakoja skurdo lygį tik iki tam tikros ribos.

Kai kurie mokslininkai nedarbo lygį sieja su infliacija. Todėl tyrimo metu buvo svarbu nustatyti ryšį tarp nedarbo lygio ir infliacijos pokyčio (žr. 26 pav.).

26 pav. Vartotojų kainų pokyčių, apskaičiuoti pagal vartotojų kainų indeksą dinamika (sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2019)

Vartotojų kainų indeksas – santykinis rodiklis, kuriuo išreiškiamas vartojimo prekių ir paslaugų, kurias namų ūkiai perka vartojimo reikmėms, bendras kainų pokytis per tam tikrą laikotarpį. Tai pagrindinis vartotojų kainų infliacijos rodiklis. Kaip matyti iš 26 paveikslo, didžiausią reikšmę nagrinėjamas rodiklis turėjo 2010 m. Tais pačiais metais nedarbo lygis šalyje buvo didžiausias per visą analizuojamą laikotarpį.

Nedarbas taip pat neišvengiamai atskleidžia našta, užkraunama savivaldybėms socialinių išmokų pavidalu. Tyrimo metu nustatyta, jog po socialinių pašalpų skyrimo reformos, prasidėjusios 2012 m., socialinių pašalpų gavėjų skaičius bei išlaidos socialinei pašalpai stabiliai mažėjo (žr. 16 lentelę).

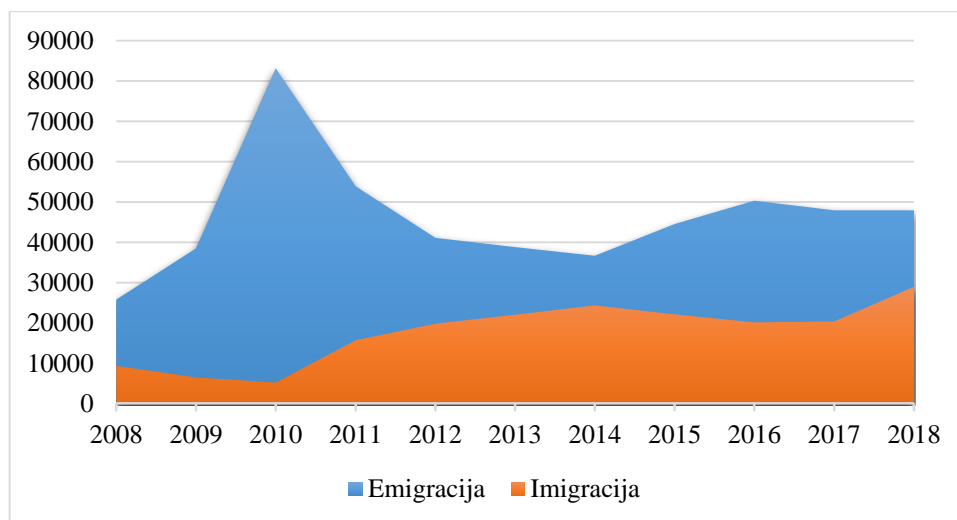
16 lentelė. Socialinės pašalpos 2008-2018 m., tūkst. EUR

Šalies regionas	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Lietuvos vidurkis	22858	55219	147875	177326	173622	147174	103786	77323	60709	58581	57752
Vilniaus regionas	3288	8234	28241	36192	35855	30544	21293	15907	12413	11517	10527
Kauno regionas	3705	8612	23678	29291	28619	24788	17823	13401	10382	10211	10113
Klaipėdos regionas	1729	4187	12944	15433	14967	12088	7953	6013	4363	3728	3596
Panevėžio regionas	2323	6209	16536	19212	18172	15204	11651	8700	6532	6653	5361
Šiaulių regionas	3723	8341	18925	21295	20163	16885	11349	8415	7377	7255	7124

Galima teigti, kad socialinės pašalpos gavėjų, o taip pat ir išlaidų socialinėms pašalpoms iki 2019 m. šalyje sumažėjo beveik dviem trečdaliais.

Apibendrinant nedarbo ir užimtumo lygio poveikio ekonomikai analizę galima teigti, kad per dešimtmetį nedarbo lygis šalyje pastebimai svyravo ir 2018 m. sumažėjo iki minimumo. Kadangi egzistuoja atvirkštinis ryšys tarp nedarbo ir užimtumo lygio, darytina išvada, jog per analizuojamą laikotarpį užimtumo lygis išaugo. Analizuojant šio veiksnio įtaką ekonomikai pastebėta, jog tais metais, kai nedarbas šalyje buvo pasiekęs aukščiausią reikšmę, Lietuvoje buvo užfiksuotas ir didžiausias asmenų, gyvenančių skurdo rizikoje ar socialinėje atskirtyje, skaičius. Tai neigiamai veikia šalies ekonomika, turint omenyje ir tai, kad socialinių pašalpų mokėjimas išaugo vėliau: 2012 m., nors nedarbo lygis šalyje jau buvo sumažėjęs, išlaidos socialinėms pašalpoms buvo didžiausios per visą analizuojamą laikotarpį. Analizės metu taip pat nustatyta, jog egzistuoja ryšys tarp nedarbo lygio bei vartotojų kainų indekso.

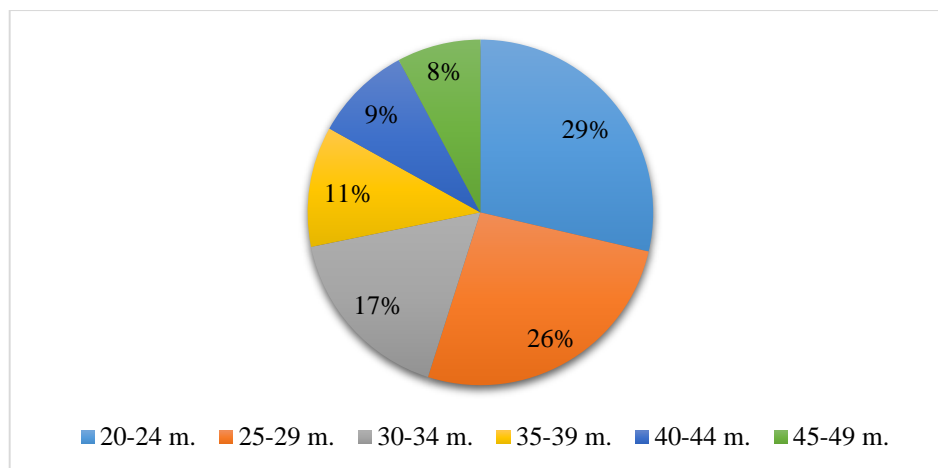
Migracija. Teorinėje šio darbo dalyje buvo identifikuota, jog migracijos poveikis šalies ekonomikai gali būti tiek neigiamas, tiek ir teigiamas. Atlikta analizė atskleidė teigiamą tendenciją: emigrantų skaičius paskutiniu metu mažėja, o imigrantų – auga. LR Statistikos departamento (2019) duomenimis, emigrantų ir imigrantų skaičius 2018 m. buvo lygus (žr. 27 pav.).

27 pav. Emigrantų ir imigrantų skaičiaus dinamika (sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2019)

Kaip matyti iš 27 paveikslo, didžiausią emigraciją šalyje buvo 2010 m. Tačiau šie duomenys nereiškia, kad tais metais iš Lietuvos išvyko daugiausia piliečių. Šį faktą ekonomistai sieja su tuo, jog buvo priimta LR sveikatos draudimo įstatymo pataisa dėl privalomojo sveikatos draudimo įmokų. Kitaip tariant, ankstesniais metais emigravę piliečiai, nepanorėję mokėti mokesčių SoDrai, tiesiog deklaravo savo išvykimą ir taip padidino emigravusių skaičių 2010 m. Tuo tarpu imigrantų statistika kiek skaidresnė: atvykti į Lietuvą, ketinant gyventi šalyje nuolat, arba ne trumpiau kaip 6 mėnesius „nepastebėjus“ beveik neįmanoma, todėl galima daryti prielaidą, kad imigracijos mastai per analizuojamą laikotarpį stabiliai auga.

Vertinant emigracijos poveikį šalies ekonomikai buvo svarbu atskleisti migruojančiųjų amžių (žr. 28 pav.).

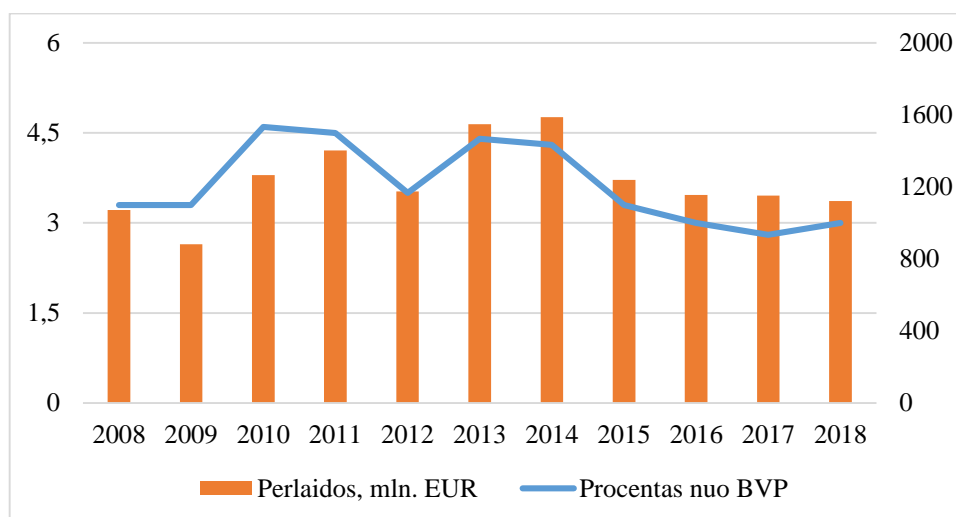

28 pav. Emigrantai pagal amžiaus grupes 2018 m., proc.(sudaryta autorės pagal Europos migracijos tinklo informaciją, 2019)

Vadovaujantis statistikos departamento (2019) duomenimis teigtina, kad 2018 m. iš Lietuvos daugiausiai emigravo jauni (iki 29 m.) žmonės. Galima daryti prielaidą, jog šis faktas neigiamai veikia šalies ekonomiką per demografinius rodiklius: iš Lietuvos išvyksta jauni, galintys sukurti šeimą ir susilaukti vaikų, gyventojai. Šią prielaidą iš dalies patvirtina Europos migracijos tinklo informacija (2019), kur nurodoma, jog dėl emigracijos pastaruoju metu stipriai kinta šalies demografinė struktūra. Minėti demografinės struktūros pokyčiai, išprovokuoti emigracijos, suponuoja neigiamą poveikį Lietuvos ekonomikai:

- ✓ didėja pensinio amžiaus žmonių, kuriems reikia mokėti pensijas iš valstybės biudžeto, skaičius;
- ✓ mažėja darbingų žmonių, mokesčių mokėtojų, skaičius.

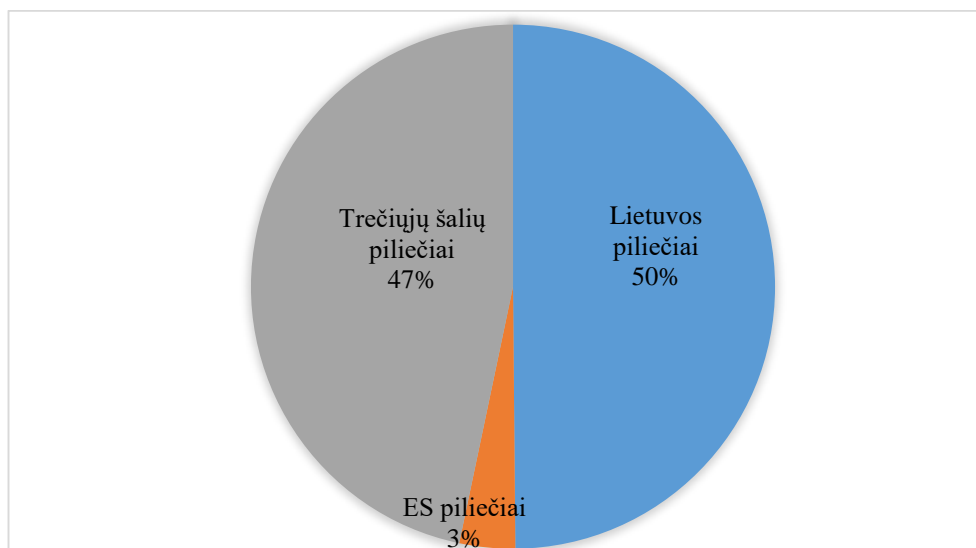
Kita vertus, analizuojant emigracijos poveikį šalies ekonomikai būtina iširti ir jos teigiamą įtaką, kuri identifikuota teorinėje šio darbo dalyje (žr. 29 pav.).

29 pav. Emigrantų piniginių perlaidų į Lietuvą ir šalies BVP sąsajos 2008-2018 m. (sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2019)

Kaip matyti iš 29 paveikslo duomenų, emigrantų piniginės perlaidos į Lietuvą analizuojamu laikotarpiu visada sudarė nemažą šalies BVP dalį. Nustatyta, kad nors nuo 2015 m. siunčiamos į Lietuvą

pinigų sumos kasmet mažėjo, 2018 m. emigrantų piniginės perlaidos vis dar sudaro 3 proc. nuo šalies BVP. Tiesa, ekonomistų tarpe vis dažniau eskaluojama nuostata, jog apie teigiamą emigracijos poveikį nebebus galima taip optimistiškai kalbėti, nes palaipsniui mažėja emigrantų išlaikomų asmenų. Taip pat atkreiptinas dėmesys, jog didžiausią imigrantų dalį 2018 m. sudarė į šalį grįžtantys Lietuvos piliečiai. Kitaip tariant, buvę emigrantai, siuntę piniginę paramą savo šeimoms, vis dažniau nusprendžia grįžti į Lietuvą ir šiuo metu sudaro nemažą imigrantų dalį (žr. 30 pav.).

30 pav. Imigravusių į Lietuvą 2018 m. struktūra (sudaryta autorės pagal Europos migracijos tinklo informaciją, 2019)

Vertinant identifikuotą tendenciją per poveikio ekonomikai perspektyvas, t.y. per grįžusių imigrantų (Lietuvos piliečių) piniginių perlaidų sumų mažėjimą ir imigrantų (trečiųjų šalies piliečių), uždirbamų ir siunčiamų iš Lietuvos pinigų srauto didėjimą, atskleidžiamas dvejopas neigiamas augančios imigracijos poveikis šalies ekonomikai:

- 1) Grįžę iš užsienio Lietuvos piliečiai mažina piniginių perlaidų į šalį dydį.
- 2) Imigrantai, atvykę į Lietuvą iš trečiųjų šalių, siunčia uždirbtus pinigus iš šalies.

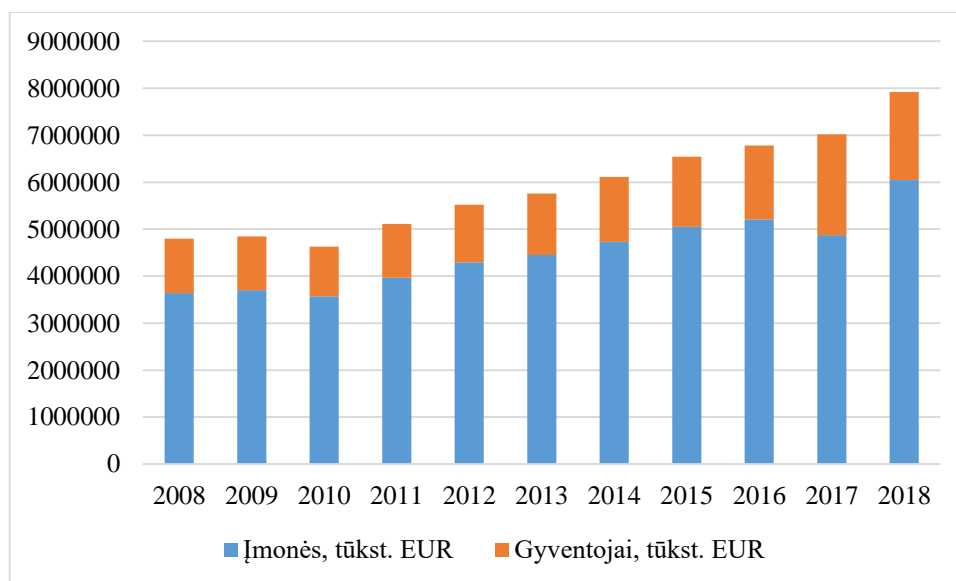
Apibendrinant migracijos, kaip vieno iš veiksnių, įtakančių situaciją darbo rinkoje, poveikio ekonomikai analizę galima teigti, kad nėra vienareikšmiškos nuomonės apie neigiamą arba teigiamą migracijos poveikį Lietuvos ekonomikai. Išvykstantys iš šalies piliečiai keičia šalies demografinę struktūrą. Tačiau jų piniginės perlaidos į Lietuvą sudaro nemenką šalies BVP procentą. Analizės metu pavyko išsiaiškinti, jog paskutiniaisiais metais vis daugiau emigravusių piliečių grįžta į Lietuvą: 2018 m. jie sudarė pusę visų imigravusių į šalį asmenų.

Darbdaviai. Kaip buvo nustatyta torinėje šio darbo dalyje, darbdavių poveikis ekonomikai pasireiškia skirtingai, tame tarpe ir per veikiančių ūkio subjektų skaičių: kuo daugiau darbdavių vykdo savo veiklą šalyje, tuo daugiau yra darbo vietų ir, atitinkamai, mokamų mokesčių (žr. 17 lentelę).

17 lentelė. Veikiančių ūkio subjektų ir juose dirbančiųjų asmenų skaičiaus dinamika 2009-2019 m.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Veikiantys ūkio subjektai, vnt.	84574	83202	86987	83624	86929	90790	93017	104074	104117	105093	105093
Darbuotojų skaičius, žm.	951548	948024	834408	806359	847365	865974	901324	928022	939388	980312	995148

Galima teigti, kad veikiančių ūkio subjektų skaičius šalyje analizuojamą laikotarpiu stabiliai augo. Taip pat stabiliai augo ir darbuotojų skaičius juose. Galima daryti prielaidą, jog identifiukuota tendenciją teigiamai veikė šalies ekonomika. Šią prielaidą patvirtino paskutinio dešimtmečio įmonių ir gyventojų sumokėtų mokesčių pokyčio analizė (žr. 31 pav.).

31 pav. Įmonių ir gyventojų sumokėti mokesčiai 2008-2018 m. (sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2019)

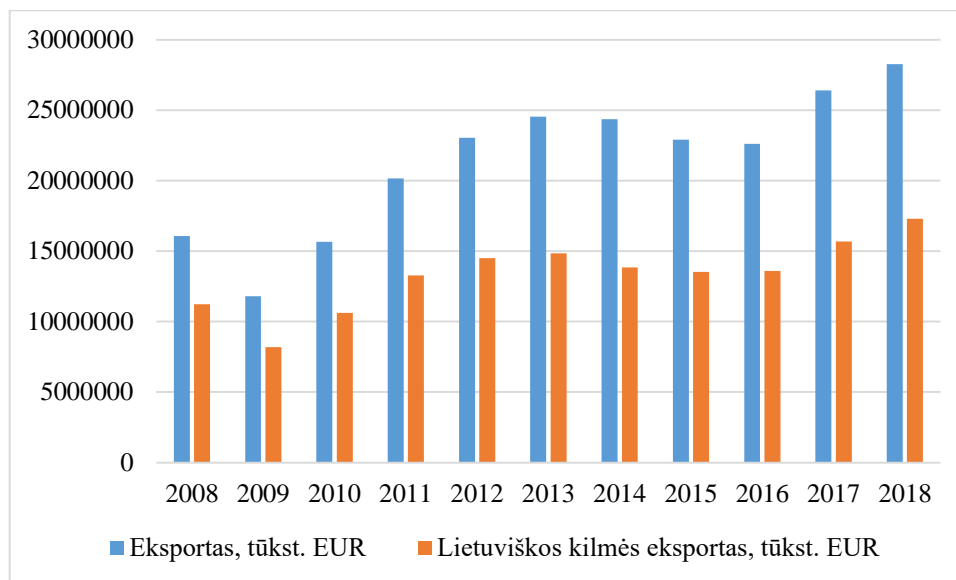
Kaip matyti iš 31 paveikslo duomenų, sumokamų mokesčių dydis per analizuojamą laikotarpį stabiliai didėjo, todėl galima daryti prielaidą, kad darbdaviai per įdarbintus žmones bei sumokėtus mokesčius teigiamai veikia šalies ekonomiką. Šią prielaidą patvirtina atlikta realaus darbo užmokesčio indekso pokyčio, kuris priklauso nuo darbo užmokesčio didžio, 2008-2018 m. analizė (žr. 18 lentelė).

18 lentelė. Realaus darbo užmokesčio indekso dinamika 2008-2018 m.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Lietuvos vidurkis	110,1	92,8	95,7	98,7	100,5	103,8	104,1	106,8	108,7	109,1	109,6

Realus darbo užmokestis – tai prekių ar paslaugų kiekis, kurį darbuotojas gali įsigyti už nominalųjį darbo užmokestį, įvertinus infliaciją ir atskaičius iš jo mokesčius bei kitus atskaitymus. Realusis darbo užmokesčio indeksas per analizuojamą laikotarpį svyravo, tačiau paskutinius penkis metus stabiliai didėjo, todėl šiame kontekste darytina išvada, jog darbdaviai teigiamai veikia šalies ekonomiką.

Teorinėje darbo dalyje taip pat buvo nustatytas darbdavių poveikis ekonomikai per tarptautinės prekybos mastus: didėjant eksportui, paspartėja ekonominio augimo tempai. Atlikus išsamią analizę nustatyta, jog paskutiniu metu ne tik kyla bendrieji eksporto rodikliai, bet ir auga lietuviškos kilmės eksporto mastai (žr. 32 pav.).

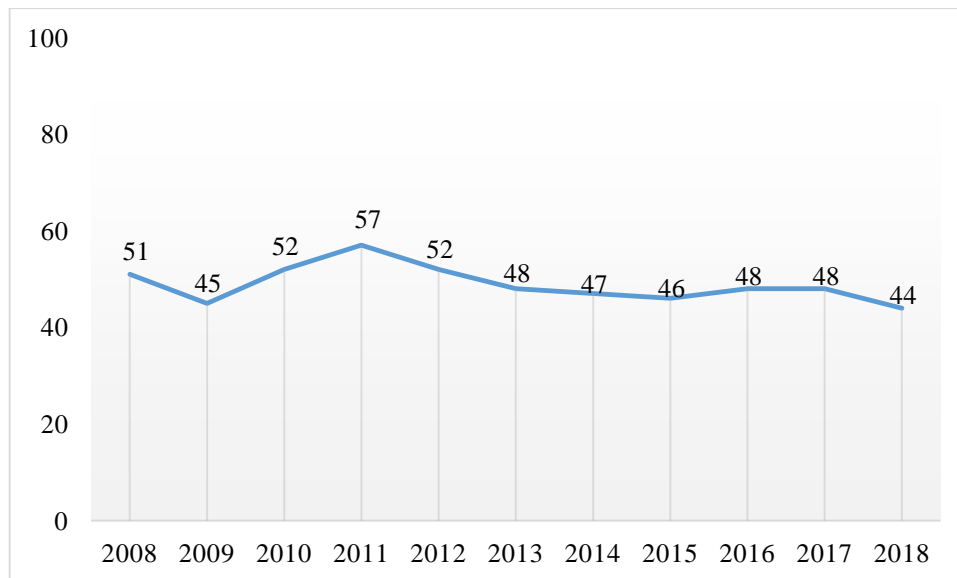

32 pav. Eksporto dinamika 2008-2018 m. (sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2019)

Vadovaujantis 32 paveikslo informacija galima kelti prielaidą, kad paskutiniu metu teigiamas poveikis ekonomikai daromas ne tik bendrojo eksporto dėka, bet ir išaugus lietuviškos kilmės eksportui. Ši tendencija byloja apie lietuviško ūkio augimą bei plėtrą. Didžiausią lietuviškos kilmės eksporto dalį sudaro:

- ✓ mineraliniai produktai;
- ✓ paruošti maisto produktai; nealkoholiniai ir alkoholiniai gėrimai bei actas; tabakas ir perdirbti tabako pakaitalai;
- ✓ įvairūs pramonės dirbiniai;
- ✓ plastikai ir jų dirbiniai; kaučiukas ir jo dirbiniai;
- ✓ gyvi gyvūnai; gyvūninės kilmės produktai;

Kai kurių dalykų, pvz., geros darbo atmosferos arba darbo lankstumo, identifikuotų šio darbo teorinėje dalyje kaip įtakojančių šalies ekonomiką, išmatuoti neįmanoma. Tačiau darbo užmokesčio „patrauklumą“ įvertinti nėra labai sudėtinga. Tai, pirmiausiai, gaunamas atlyginimo dydis, kuris per dešimtmetį stabiliai augo. Apie darbo užmokesčio patrauklumo augimą šalyje byloja ir tai, kad nuo 2008 m. mažėja asmenų, kurių piniginės disponuojamosios pajamos mažesnės už sumą, reikalingą įprastiems poreikiams patenkinti (žr. 33 pav.).

33 pav. Asmenys, kurių pagrindinės disponuojamosios pajamos mažesnės už sumą, reikalingą įprastiems poreikiams patenkinti, proc. (sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2019)

Kaip matyti iš 33 paveikslo duomenų, 2018 m. analizuojamas rodiklis buvo mažiausias, todėl galima daryti išvadą, kad šiuo metu darbdaviai teigiamai veikia šalies ekonomiką.

Apibendrinant darbdavių, kaip vieno iš veiksnių, įtakančių situaciją darbo rinkoje, poveikio ekonomikai analizę galima teigti, jog egzistuoja teigiama koreliacija tarp šalyje veikiančių ūkio subjektų ir juose dirbančiųjų asmenų skaičiaus bei sumokėtų mokesčių. Analizuojamu laikotarpiu, didėjant darbdavių skaičiui, vis daugiau sumokama mokesčių. Augantis eksportuotojų skaičius taip pat teigiamai veikia ekonominę situaciją. Analizės metu pavyko išsiaiškinti, jog paskutiniu metu asmenų, kurių pagrindinės disponuojamosios pajamos mažesnės už sumą, reikalingą įprastiems poreikiams patenkinti, procentas šalyje mažėja, todėl galima daryti prielaidą, kad egzistuoja ryšys tarp šio rodiklio bei darbdavių skaičiaus.

4.2. Kokybinio tyrimo rezultatų analizė: Panevėžio regiono atvejis

Kokybinio tyrimo duomenis, remiantis visų respondentų išsakytomis nuomonėmis, buvo sugrupuotos pagal penkis blokus (žr. Priedą), išskirtus tyrimo instrumente. Tyrime dalyvavo skirtingą darbo patirtį turintys Panevėžio rajono savivaldybės darbuotojai.

Pirmojo bloko – nelegalus darbas – analizės metu daugiausiai diskusijų sukėlė klausimas apie tai, kaip būtų įmanoma sumažinti nelegalaus darbo mastus regione. Tik trys respondentai įsitikinę, jog *mokesčių mažinimas paskatintų nelegaliai dirbančiuosius „legalizuotis“*. Du respondentai šiuo klausimu griežtai pasakė *ne*, nes toks mokesčių mažinimas būtų naudingas darbdaviams, o ne nelegaliai dirbantiems. Dar trys respondentai mano, kad vien mokesčių mažinimu nelegalaus darbo apraiškas

Panevėžio rajone neįmanoma sumažinti. Galima daryti išvadą, kad norint „legalizuoti“ nelegaliai dirbančiu asmenis, būtina veikti kompleksiskai: ne tik mažinti mokesčius, bet ir griežtinti baudas už nelegaliai įdarbintus žmones. Anksčiau atlikto kiekybinio tyrimo metu nustatyta, kad Lietuvoje sumažinti baudų dydžiai už nelegaliai dirbančius asmenis. Tuo tarpu kokybinio tyrimo dalyviai vienbalsiai teigia, jog *baudų už nelegalų darbą sumas reikia didinti*. Norint išspręsti nelegalaus darbo problemą Panevėžio regione, anot tyrimo dalyvių, *būtinabausti ne tik darbdavius, bet ir nelegaliai dirbančiuosius*.

Kita analizuojama tema – darbo užmokestis – taip pat sulaukė pakankamai daug respondentų dėmesio. Kalbant apie darbo užmokesčio, nelegalaus darbo ir emigracijos sąsajas, gauti atsakymai parodė aiškias respondentų nuostatas: *maži atlyginimai skatina regiono gyventojus emigruoti*. Ir nors dalis respondentų teigia, jog darbo užmokestis, mokamas daugumai regiono darbuotojų, yra adekvatus kainų lygiui, visi kokybinio tyrimo dalyviai mano, kad pastaruoju metu stebimas MMA didinimas nėra palankus (tikslingas) ūkio subjektų atžvilgiu, nes, anot respondentų, įmonės privalo kelti atlyginimus, ko daryti nenori. Dėl to dalis atlyginimo perkeliama „į šešėlį“.

Toliau tyrimo metu buvo svarbu nustatyti respondentų požiūrį į nedarbo ir užimtumo lygį Panevėžio regione. Paaiškėjo, kad šiuo metu yra kelios pagrindinės priežastys, kurios suponuoja nedarbą Panevėžio regione (žr. 34 pav.).

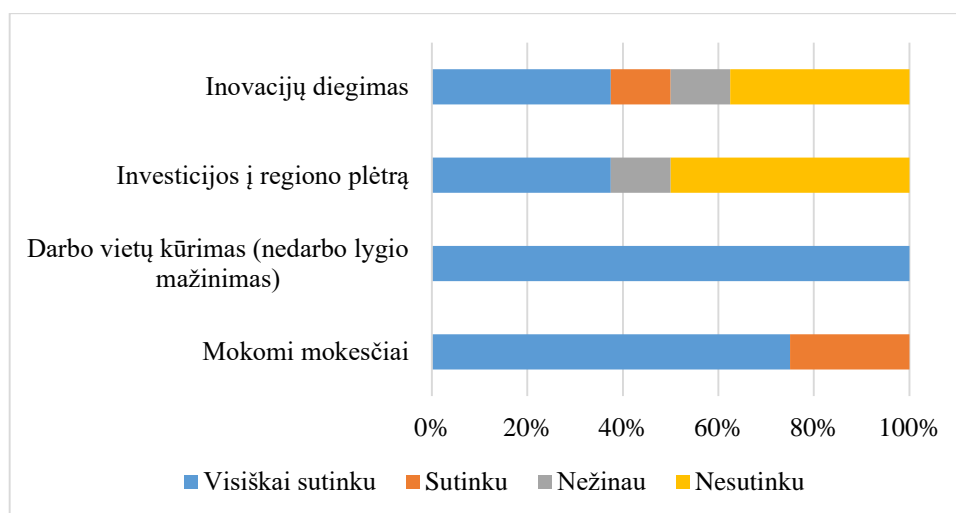
34 pav. Pagrindinės nedarbo priežastys Panevėžio regione (sudaryta autorės pagal atlikto kokybinio tyrimo rezultatus, 2019)

Atkreiptinas dėmesys, jog net keturi respondentai prie pagrindinių nedarbo priežasčių regione priskyrė *nelegalaus darbo apraiškas*. Ekonomikos ir turto valdymo skyriaus specialistai interviu metu akcentavo, kad *Panevėžio rajone nedarbo lygis šiuo metu yra mažesnis, negu Lietuvos vidurkis*.

Patikslinus oficialią statistiką paaiškėjo, kad 2019 m. spalio 1 d. registruotas nedarbas Lietuvoje buvo 8,0 proc., o Panevėžio rajone – 7,9 proc. Darytina išvada, kad nedarbo lygis Panevėžio rajone nėra labai aukštas, o jo poveikis regiono ekonomikai ne toks stiprus, kaip kitų analizuojamų veiksnių.

Analizuojant respondentų atsakymus apie migracijos situaciją ir jos poveikį regiono ekonomikai pasitvirtino šio darbo teorinėje dalyje identifikuota prielaida, jog emigracija turi tiek plusų, tiek minusų. Prie teigiamų emigracijos aspektų respondentai priskyrė *išvykstančius asocialius asmenis, į Lietuvą siunčiamus pinigus, socialinių išmokų mažėjimą dėl išvykstančių bedarbių*. Pastebėti ir emigracijos minusai: *„tuštėja“ kaimai, uždaromos mokyklos, mažėja darbingo amžiaus žmonių, išvykę tėvai nesirūpina vaikais*. Tuo tarpu vertinant imigracijos poveikį respondentai labiau linkę išvelgti jos neigiamas puses. Galima teigti, kad migracijos poveikis Panevėžio regiono ekonomikai nėra vienareikšmis. Jo įtaka ekonomikai pasireškia ne tik per neigiamus, bet ir per teigiamus aspektus.

Daugiausiai respondentų dėmesio interviu metu sulaukė paskutinė tema – darbdaviai. Aiškinantys jų poveikį regiono ekonomikai pavyko nustatyti, kad darbdaviai, t.y. veikiantys regione ūkio subjektai, teikia labai didelę naudą Panevėžio rajono ekonomikai (žr. 35 pav.).

35 pav. Ūkio subjektų poveikis Panevėžio regiono ekonomikai (sudaryta autorės pagal atlikto kokybinio tyrimo rezultatus, 2019)

Tyrimo metu taip pat nustatyta, kad *dažnai verslininkai vengia mokėti mokesčius, dirba šešėlyje*. Dalis respondentų įsitikinę, jog investicijos į regioną nepritraukiamos dėl *kvalifikuotų specialistų stokos*. Galima teigti, kad nors Panevėžio rajone veikiančių darbdavių įtaka ekonomikai yra didelė, ne visada ji yra teigiama.

Apibendrinant atlikto tyrimo rezultatus galima teigti, kad įvairūs darbo rinko veiksniai dažnai pasižymi panašiu poveikiu regiono ekonomikos atžvilgiu. Tuo tarpu respondentų iš skirtingų Panevėžio rajono savivaldybės skyrių požiūriai į kai kuriuos analizuojamus klausimus radikaliai skyrėsi. Todėl, vadovaujantis šiame darbe atlikta mokslinės literatūros analize bei įgyvendintų kokybinio bei kiekybinio tyrimų rezultatais, buvo identifikuotos ir toliau darbe pasiūlytos rekomendacijos, kaip gerinti esamą situaciją.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

1. Išnagrinėjus darbo rinkos poveikio ekonomikai problematiką nustatyta, kad darbo rinka yra daugiadimensinė sudėtingos struktūros sistema. Lietuvos ir užsienio mokslininkų darbų analizė atskleidė, jog darbo rinkos poveikis ekonomikai yra reikšmingas ir pasireiškia per įvairius aspektus. Taip pat išsiaiškinta, jog darbo rinkos poveikis ekonomikai plačiai analizuojamas naudojant labai skirtingus darbo rinkos rodiklius.

2. Siekiant teoriškai išanalizuoti darbo rinkos poveikio ekonomikai aspektus, buvo identifikuoti veiksniai, įtakoiantys situaciją darbo rinkoje ir jos poveikį šalies ekonomikai:

- ✓ *nelegalus darbas*. Dabartiniu metupasaulyje skiriamos kelios pagrindinės nelegalaus darbo formos. Nelegalaus darbo poveikis ekonomikai pasireiškia mokesčių vengimu ir pajamų, susijusių su darbo santykiais, slėpimu;
- ✓ *darbo užmokestis* – tai „kaina“, kurią moka darbdavys už pasamdyto darbuotojo darbą. Darbo užmokestis gali stipriai paveikti situaciją darbo rinkoje, sukeldamas tam tikrų profesijų darbuotojų trūkumą arba jų emigraciją. Darytina išvada, jog darbo užmokestis gali kaip teigiamai, taip ir neigiamai veikti šalies ekonomiką;
- ✓ *nedarbas ir užimtumo lygis*. Nedarbas – tai makro lygio problema, kurios poveikis ekonomikai pasireiškia per nesukurtas ekonomines gėrybes, skurdą bei ekonomikos stagnaciją. Apie nedarbo poveikį ekonomikai savo darbuose rašo daugelis mokslininkų. Vienas pirmųjų mokslininkų, įrodžiusių ryšį tarp nedarbo ir ekonomikos rodiklių, buvo JAV ekonomistas Okun, kuris identifikavo atvirkštinį ryšį tarp nedarbo ir gamybos apimčių. Tuo tarpu užimtumo lygio poveikis ekonomikai pasireiškia per teigiamą priklausomybę, t. y. kuo didesnis užimtumo lygis, tuo geresni šalies ekonominiai rodikliai;
- ✓ *migracija* pasireiškia per darbuotojų išvykimą iš šalies (emigraciją) ir jų atvykimą į šalį (imigraciją). Darbuotojų emigracija daro tiek teigiamą, tiek neigiamą poveikį ekonomikai. Tuo tarpu darbuotojai imigrantai dažniausiai teigiamai veikia šalies ekonomiką: didina įmonių, kuriose dirba, produktyvumą ir šalies, kurioje dirba, BVP;
- ✓ *darbdavių*, t.y. veikiančių šalyje įmonių poveikis ekonomikai priklauso nuo šių įmonių veiklos sėkmingumo, formos, dydžio ir net skaičiaus. Šis poveikis pasireiškia per visapusišką ekonomikos vystymąsi, sveikų santykių rinkoje kūrimą, verslumo skatinimą, darbo vietų kūrimą, mokesčių mokėjimą ir pan.

3. Mokslinės literatūros analizės pagrindu pavyko parengti darbo rinkos poveikio ekonomikai analizės modelį. Modelis vaizduoja darbo rinkos poveikį jį lemiančių veiksnių kontekste. Atkreiptinas

dėmesys, kad išgryninti veiksniai yra priklausomi tarpusavyje, todėl analizės etapai buvo įgyvendinti palaipsniui.

4. Remiantis parengtu modeliu buvo atlikta Panevėžio miesto ir rajono darbo rinkos poveikio ekonomikai analizė. Analizė vyko vadovaujantis atliktais kokybinio ir kiekybinio tyrimo rezultatais. Analizės metu pirmiausiai buvo įvertintas penkių išgrynintų veiksnių, įtakančių situaciją darbo rinkoje, poveikis šalies ekonomikai. Analizės metu pavyko išsiaiškinti, kad:

4.1. pastaruoju metu išaiškintų nelegalaus darbo atvejų skaičius šalyje auga, tačiau nuo 2017 m. sumažėjo baudų, skiriamų darbdaviams už kiekvieną nelegaliai dirbantį žmogų, sumos. Tai gali neigiamai veikti šalies ekonomiką: darbdaviai bus linkę sumokėti ženkliai mažesnę sumą baudos pavidalu, negu mokėti visus privalomus mokesčius už legaliai įdarbintą asmenį;

4.2. statistiškai pagrįsto ryšio tarp nelegaliai dirbančių asmenų skaičiaus ir emigracijos mastų ar bedarbių lygio šalyje analizuojamu laikotarpiu nustatyti nepavyko, todėl teigtina, jog nelegalus darbas veikia šalies ekonomiką per kitus rodiklius;

4.3. nuo 2014 m. stabiliai auga realus darbo užmokestis, o darbuotojų, finansuojamų iš biudžetų, skaičius mažėja. Ši tendencija teigiamai veikia šalies ekonomiką: į biudžetą surenkama daugiau mokesčių, susijusių su darbo santykiais;

4.4. nustatyta teigiama koreliacija tarp nuo 2008 m. augančio vidutinio darbo užmokesčio bei gyventojų vidutinių vartojimo išlaidų;

4.5. po socialinių pašalpų skyrimo reformos, prasidėjusios 2012 m., socialinių pašalpų gavėjų skaičius bei išlaidos socialinei pašalpai stabiliai mažėjo. Nustatyta, kad socialinės pašalpos gavėjų, o taip pat ir išlaidų socialinėms pašalpoms iki 2019 m. šalyje sumažėjo beveik dviem trečdaliais;

4.6. 2018 m. didžiąją emigravusių iš Lietuvos dalį (55 proc.) sudarė jauni (iki 29 m.) žmonės. Šis faktas neigiamai veikia šalies ekonomiką per demografinius rodiklius: šalies visuomenė „sensta“, mažėja darbingo amžiaus žmonių skaičius;

4.7. prie teigiamų emigracijos poveikių šalies ekonomikai priskirtinos emigrantų piniginės perlaidos į Lietuvą, kurios analizuojamu laikotarpiu sudarė nemažą šalies BVP dalį. Tuo tarpu augančios imigracijos poveikis ekonomikai yra labiau neigiamas, negu teigiamas;

4.8. nustatyta teigiama koreliacija tarp šalyje veikiančių ūkio subjektų ir juose dirbančiųjų asmenų skaičiaus bei sumokėtų mokesčių. Nuo 2011 m. sumokamų mokesčių dydis per analizuojamą laikotarpį stabiliai didėjo, todėl teigtina, jog darbdaviai per įdarbintus žmones bei sumokėtus mokesčius teigiamai veikia šalies ekonomiką;

4.9. nustatytas teigiamas darbdavių poveikis ekonomikai per tarptautinės prekybos mastus: didėjant eksportui, paspartėja ekonominio augimo tempai. Analizuojamu laikotarpiu teigiamas poveikis ekonomikai pastebimas ne tik bendrojo eksporto dėka, bet ir išaugus lietuviškos kilmės eksportui;

4.10. šiuo metu skiriamos šešios pagrindinės priežastys, kurios suponuoja nedarbą Panevėžio regione: netinkamos (sunkios) darbo sąlygos, mažas darbdavių skaičius, nelegalus darbas, ydinga socialinės paramos politika, maži atlyginimai, dideli mokesčiai;

4.11. nedarbo lygis Panevėžio rajone nėra labai aukštas, o jo poveikis regiono ekonomikai ne toks stiprus, kaip kitų analizuojamų veiksnių;

4.12. migracijos poveikis Panevėžio regiono ekonomikai nėra vienareikšmis. Jo įtaka regiono ekonomikai pasireškia ne tik per neigiamus, bet ir per teigiamus aspektus.

Magistrinio tyrimo kontekste, vertinant teorinio ir empirinio tyrimo rezultatus, formuojamos rekomendacijos *universiteto studentams, besigilinantiems į darbo rinkos poveikio ekonomikai klausimus:*

- ✓ vertinti atskirų šalies regionų darbo rinkos poveikį ekonomikai remiantis sukurtu *darbo rinkos poveikio ekonomikai analizės modeliu*, akcentuojant nelegalaus darbo bei migracijos rodiklius;
- ✓ vertinimo metu analizuoti skirtingus šalies regionus, lyginant juos su Lietuvos vidurkiu.

Panevėžio miesto ir rajono valdžios atstovams:

- ✓ skatinti miesto ir rajono gyventojų gimstamumą, taip mažinant regiono gyventojų „senėjimą“;
- ✓ skatinti ūkio subjektų kūrimąsi regione;
- ✓ didinti investicijas į viešąją infrastruktūrą, gerinant Panevėžio miesto ir rajono patrauklumą busimiems investuotojams, darbdaviams, migrantams;
- ✓ kovojant su nelegaliu darbu, numatyti griežtesnes baudas už pakartotinai atskleistus atvejus;
- ✓ kovojant su nelegaliu darbu, bausti ne tik darbdavius, bet ir nelegaliai dirbančius.

INFORMACIJOS ŠALTINIŲ SĄRAŠA

Albrecht, J., Navarro, L. & Vroman, S. (2008). *The Effects of Labour Market Policies in an Economy with an Informal Sector*. Boston: Business Printing.

Bajorūnienė, I., Patašienė, I., Bieliūnaitė, E., Stanionytė S. ir Zaburaitė, D. (2011). Kaimo jaunimo nedarbas ir jo pasekmės. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*, 2, 46–60.

Bakanauskienė, I., Bendaravičiūtė, R. ir Barkauskė L. (2017). Patrauklaus darbdavio bruožai Lietuvos verslo organizacijose. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 77, 7-23.

Balčytienė, B. ir Gideikienė, K. (2017). Viešojo sektoriaus subjektų apskaitos darbuotojų darbo užmokesčio analizė. In R. Bučienė (red.), *Studijos kintančioje verslo aplinkoje* (p. 17-25). Panevėžys.

Bartkevičienė, A. (2015). *Migrantų integracijos problemos ir jų sprendimo būdai: trumpalaikės ir ilgalaikės integracijos priemonės*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras [žiūrėta 2018-12-12]. Prieiga per internetą: http://sei.lt/wp-content/uploads/2017/10/IMIGRANTU-INTEGRACIJOS_PRIEMONES.pdf

Beržinskienė, D., Reizgevičienė, R. ir Reizgevičius, M. (2010). Migracijos įtaka darbo rinkai. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2(18), 5–17.

Didžgalvytė, M., Pukelienė, V. ir Speer, A. (2018). Skirtingos kvalifikacijos imigrantų poveikis užimtumui žemės ūkio, pramonės ir paslaugų sektoriuose OECD šalyse. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 40(1), 16-27.

Docquier, F., Özden, Ç., & Peri, G. (2011). The Labor Market Effects of Immigration and Emigration in OECD Countries. *Discussion Paper*, 6258, 1-52.

Dubauskas, G. (2013). *Ekonomikos ir finansų teorijos*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.

Dudzevičiūtė, G. ir Čekanauskas, J. (2014). Priežastinio ryšio tarp nedarbo ir emigracijos tyrimas Lietuvoje. *Verslas: teorija ir praktika*, 15(4), 294-301.

Enache, S. (2013). Interdependence between labor market and unemployment in the post-crisis economy. *Theoretical and Applied Economics*, 8(585), 107-116.

Europos migracijos tinklas. (2019). EMN[žiūrėta 2019-09-30]. Prieiga per internetą: <http://123.emn.lt/#migracijos-tendencijos>

Europos verslininkystės skatinimo apdovanojimai. (2014). Eurochambers[žiūrėta 2018-12-13]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10031/attachments/14/translations/lt/renditions/pdf>

Fedosiuk, O. (2017). Mokesčių slėpimas kaip nusikalstama veika: sisteminė analizė ir aktualūs taikymo klausimai. *Teisės apžvalga*, 2(16), 58-76.

- Gulbienė, N., Jankauskienė, A. ir Šileikaitė, G. (2011). Darbo rinkos plėtros galimybės kaimo vietovėse. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 4(24), 102-112.
- Fernández-Villaverde, J. (2018). The Economic Consequences of Labor Market Regulations. *University of Chicago Legal Forum*, 6, 118-141.
- Hedrekson, M. (2014). How labor market institutions affect job creation and productivity growth. *IZA World of Labor*, 38, 1-10.
- Illegal employment of third-country nationals in the European Union. (2017). EMN Synthesis Report[žiūrėta 2018-12-27]. Prieiga per internetą:<http://emn.lt/wp-content/uploads/2017/08/Studija-EN1.pdf>
- Ioan, D. (2014). Employment - cause and effect of the economic growth. *Procedia Economics and Finance*, 8, 268-274.
- Jakštienė, S. ir Beržinskienė, D. (2011). Darbo rinkos segmentų klasifikavimo modelis. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2(22), 44-54.
- Jakutis, A., Petraškevičius, V., Stepanovas A. ir Andriušaitienė, D. (2012). *Ekonomikos teorija*. Vilnius: Eugrimas.
- Jankauskaitė, L. (2011). Nedarbo poveikio Lietuvos ekonomikai vertinimas. *Ekonomikos ir vadybos aktualijos*, 1(21), 165-173.
- Janušauskienė, D. (2014). *Prekyba žmonėmis priverstiniam darbui ir darbuotojų išnaudojimas užsienyje: Lietuvos migrantų patirtis*. Vilnius: Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija.
- Kareivaitė, R., Lipskis V. ir Rudytė, D. (2007). Ryšio tarp infliacijos ir nedarbo tyrimas Baltijos valstybėse. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1(8), 134–142.
- Kasnauskienė, G. ir Buzytė, L. (2011). Emigrantų piniginiai pervedimai ir jų poveikis ekonomikai. *Monetary Studies*, 1, 31-37.
- Krafft, C. & Assaad, R. (2014). Why the Unemployment Rate is a Misleading Indicator of Labor Market Health in Egypt, *Policy Perspective, No.14*, 1-15.
- Kritikos, A. S. (2018). Entrepreneurs and their impact on jobs and economic growth. *IZA World of Labor*, 8, 1-10.
- Krumplytė, J. (2009). Šešėlinės ekonomikos reiškinių klasifikacija: metodinis aspektas ir empirinis taikymas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2(15), 130–142.
- Laskienė, D. (2009). Nedarbo lygio ir gamybos augimo ryšys: Lietuvos atvejis. *Ekonomika ir vadyba*, 14, 857-862.
- Lietuvos ekonomikos ilgalaikio konkurencingumo iššūkiai. (2015). *Apibendrintos tyrimų įžvalgos ir rekomendacijos*.

- Lietuvos Respublikos Seimas. (2016). *Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas*. (2016 m. rugsėjo 14 d. Nr. XII-2603) [žiūrėta 2018-12-11]. Prieiga per internetą:<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/f6d686707e7011e6b969d7ae07280e89>
- Lietuvos statistikos departamentas. (2019). Oficialios statistikos portalas[žiūrėta 2019-01-04]. Prieiga per internetą:<https://osp.stat.gov.lt/>
- Lipinskienė, D. (2012). *Personalo vadyba*. Klaipėda: Socialinių mokslų kolegija.
- Mačerinskaitė, R., Kėdaitis, V. ir Baležentis, T. (2016). Minimaliojo darbo užmokesčio ir makroekonominių rodiklių sąsajos Europos Sąjungoje. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 38(1), 36-47.
- Mannila, S. (2015). Informal Employment and Vulnerability in Less Developed Markets. *Work Life Transitions and Health*, No. 2, 17-33.
- Martinkus, B. ir Beržinskienė, D. (2007). Darbo rinkos rodiklių pokyčių identifikavimas. *Taikomji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 2, 41-48.
- Montvilaitė, K. ir Ruplienė, D. (2011). Globalizacijos poveikis ekonominio augimo tempams konvergavimo aspektu. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3(23), 80-88.
- Moskvina, J. ir Neverauskienė, L. O. (2011). *Aktyvi darbo rinkos politika: teorija ir praktika*. Vilnius: VGTU.
- Nelegalaus darbo kontrolė. (2018). Valstybinė darbo inspekcija[žiūrėta 2019-01-02]. Prieiga per internetą:https://www.vdi.lt/Forms/Tema.aspx?Tema_ID=57
- Patapas, A. ir Gudonis, N. (2014). Nelegalaus darbo kontrolės efektyvumo problema Lietuvoje. *Viešoji politika ir administravimas*, 13(4), 659-670.
- Pocius, A. (2015). Šešėlinės ekonomikos ir neoficialaus užimtumo būklės bei tendencijų įvertinimas Lietuvoje. *Lietuvos statistikos darbai*, 54(1), 18-32.
- Pocius, A. ir Burneika, D. (2017). Padėties darbo rinkoje skirtumai Lietuvos regionuose. *Lietuvos statistikos darbai*, 56(1), 18-30.
- Raziulytė, S. (2011). Darbo užmokesčio ir jį lemiančių veiksnių analizė Lietuvos pavyzdžiu. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 4(33), 73-79.
- Rudžinskienė, R. ir Paulauskaitė, L. (2014). Lietuvos gyventojų emigracijos priežastys ir padariniai šalies ekonomikai. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 8, 62-78.
- Sakalas, A., Leščinskienė, E. (2008). Nedarbo mažinimo ypatumai Lietuvoje socialinių išmokų aspektu. *Ekonomika ir vadyba*, 13, 666-672.
- Siniavskaitė, E. ir Andriušaitienė, D. (2015). Lietuvos jaunimo migracinių nuostatų tyrimas. *Mokslas – Lietuvos ateitis*, 7(2), 210–220.
- Soylu, Ö, Çakmak, I. & Okur, F. 2017. Economic growth and unemployment issue: Panel data analysis in Eastern European Countries. *Journal of International Studies*, 11(1), 93-107.

Solnyškinienė, J. ir Adamonienė, R. (2017). Migracijos procesus formuojančių veiksnių Lietuvoje Vertinimas. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 18, 469-484.

Smith-Jönsson, C. (2018). *The effects of immigration on economic growth – a literature study*. Östersund: Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser.

Stan, S. A. (2014). The role of small business in economic development of European economy. *Studies and Scientific Researches. Economics Edition*, 19, 165-170.

Striuogienė, M. (2015). Galimybės dirbti nesudarius darbo sutarties. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 13, 233-245.

Šešėlinė ekonomika. Pokyčiai per dešimtmetį. (2016). Lietuvos respublikos vyriausybės kanceliarija[žiūrėta 2018-12-10]. Prieiga per internetą:<https://www.vdi.lt/PdfUploads/SeselinEkonomika2016.pdf>

Šileika, A. ir Andišaitienė, D. (2007). Istorinis metodologinis darbo rinkos sampratos aspektas. *Verslas: teorija ir praktika*, 8(1), 19-23.

Tauraitė, V. ir Žaliauskas, Ž. (2015). Lietuvos ekonomistų-finansininkų darbo rinkos pokyčių lyginamoji analizė darbo užmokesčio atžvilgiu. In *Lietuvos ekonomikos ateities vizija, strateginiai tikslai ir valstybės misija juos įgyvendinant* (p. 168-177). Vilnius: Jaunųjų mokslininkų-ekonomistų konferencija.

Tendziagolskytė, D. ir Rudzkiš, R. (2014). Lietuvos darbo rinkos ekonometrinis modelis. *Lietuvos statistikos darbai*, 53(1), 40-52.

Verslumo tendencijos Lietuvoje apžvalga. (2017). Versli Lietuva [žiūrėta 2018-11-29]. Prieiga per internetą:https://www.verslilietuva.lt/uploads/media/59d1f99d60656/2017%2009%2027_verslumo_apzvalga.pdf

Žaptorius, J. (2015). *Finansinė apskaita*. Vilnius: VGTU.

Žukauskas, V. (2014). Lietuvos šešėlinė ekonomika. *Lietuvos laisvosios rinkos institutas*, 3, 28-29.

PRIEDAI

Priedas. Pagrindiniai tyrimo dalyvių diskusijos aspektai

Analizuojama tema	Atsakymai
Nelegalus darbas	<p>Reikia ne tik didinti baudas, bet ir imtis griežtesnių priemonių ne tik verslininkų, bet ir nelegaliai dirbančių atžvilgiu. Mokesčių mažinimas naudingas tik darbdaviams (RM1); Reikia griežtinti baudas (RM2); Nelegaliai dirbantys asmenys „iškraipo“ darbo rinką – norintys dirbti legaliai negali rasti normalaus darbo (RI1); Reikia dažniau tikrinti įmones, ieškant nelegaliai dirbančius. Galima mažinti mokesčius, nes dabar didžiausią dalį sumoka darbuotojas, gal jis ir būtų suinteresuotas (RI2); Baudos problemų neišspęstų, bet nelegaliai dirbančiųjų tikrai sumažėtų. Nelegaliai dirbantys „iškraipo“ realią situaciją ir regionas tampa „nepatraukliu“ investuotojų akyse (RS1); Nelegaliai dirbantys kelia didelę problemą regiono ekonomikai per nesumokėtus mokesčius bei gaunamą socialinę paramą (RS2); Reikia veikti kompleksiskai: didinti baudas, mažinti mokesčius (RE1); Baudų sumų didinimas neišspręstų problemos, reikia imtis ir kitokių priemonių (RE2).</p>
Darbo užmokestis	<p>Didesnę atlyginimo dalį daugelis gauna nelegaliai. Ne tik DU skatina emigraciją. MMA didinimas naudingas darbuotojui, o ne darbdaviui (RM1); Nelegaliai dirbti verčia darbdaviai. Ne tik maži atlyginimai verčia žmones emigruoti. MMA nenaudingas įmonėms, nes jos nesuinteresuotos didinti atlyginimus (RM2); Iš MMA didinimo išlošia tik valdžia: daugiau mokesčių. Įmonėms tai nenaudinga (RI1); Kas norėjo, tas seniai emigravo. Nelegaliai dirbti skatina darbdaviai (RI2); šiuo metu mokamas darbo užmokestis skatina darbuotojus nelegaliai dirbti ir jie socialinės paramos dėka „prisidūriau“ prie savo pajamų (RS1); Dažniausiai nelegaliai skatina dirbti darbdaviai, o ne mažas atlyginimas (RS2); Daug kas moka pinigus „vokeliuose“. Žmonės emigruoja manydami, jog svetur uždirbs daugiau (RE1); Mokamas atlyginimas skatina darbuotojus nelegaliai dirbti, nes jie geriau kaip priedą dar gaus ir socialinę paramą. Daug išvažiuoja į užsienį dėl didesnio atlyginimo (RE2).</p>
Nedarbas ir užimtumo lygis	<p>Siekiant gerinti ekonominę situaciją reikia daugiau kvalifikuotų darbuotojų. Socialinę paramos politiką vertinu pakankamai gerai: paramą gaunantys atidirba viešuosius darbus (RM1); Užimtumo lygis Panevėžio regione yra geras. Nedarbo, kaip tokio, nėra (RM2); Socialinės paramos politiką vertinu gerai: po reformos viešųjų darbų organizavimas paskatino dirbančiuosius „išlįsti iš šešėlio“ (RI1); Socialinę paramos politiką vertina dvejopai – gerai, kad atsirado viešieji darbai, blogai, kad žmonės neskatunami patys rūpintis savo gyvenimais (RI2); Socialinės paramos politiką vertinu labiau teigiamai, negu neigiamai (RS1); Prie pagrindinių nedarbo priežasčių regione priskirčiau žmonių nenorą dirbti, ydingą socialinės paramos politiką (RS2); Oficialus nedarbas regione yra aukštesnis, negu iš tikrųjų. Socialinės paramos politiką vertinu neigiamai: remiami asocialūs asmenys, skatinamas jų toks gyvenimo būdas (RE1); Panevėžio r. nedarbo lygis mažesnis, negu Lietuvos vidurkis. Socialinės paramos politiką vertinu teigiamai, nes paskutiniu metu sumažėjo socialiai remiamų asmenų (RE2).</p>
Migracija	<p>Emigracijos plusai – mažėja bedarbių, minusai – mažėja gyventojų. Norint „sulaikyti“ žmones regione būtina sudaryti sąlygas gerai gyventi (RM1); Emigracija sumažina socialinę paramą gaunančių skaičių bet sumažina ir dirbančiųjų, mokesčių, skaičių. Reikia skatinti įmonių kūrimąsi regione, spręsti viešosios infrastruktūros klausimus (RM2); Emigrantai siunčia pinigus į Lietuvą, bet nebėra kas dirba kaime. Imigrantai dirba už mažesnius atlyginimus. Reikia sudaryti geresnes sąlygas regiono verslininkams (RI1); Išvykę tėvai nesirūpina vaikais. Norint sumažinti emigraciją iš regiono, pirmiausiai reikia kuo skubiau spręsti socialinės atskirties klausimą (RI2); Jeigu nesustabdysime emigracijos, Lietuvos kaimai „išmirs“ (RS1); Emigracijos plusai – išvyksta asocialūs, bedarbiai. Skatinti dirbančiuosius, pvz., lengvinti mokesčių našta (RS2); Emigracijos plusų nematau. Būtina sudaryti sąlygas pasilikusiems (RE1); Emigracijos minusai – mažėja gyventojų, mažėja dirbančiųjų, visuomenė „sensta“. Emigracijos minusai – dirba nelegaliai, išsiunčia uždirbtus pinigus iš Lietuvos, „atima“ darbą iš vietinių. Žmonėms turi būti gera gyventi Lietuvoje, tada jie neemigruos (RE2).</p>
Darbdaviai	<p>Darbdaviai kuria naujas darbo vietas, moka mokesčius. Ūkio subjektams trūksta kvalifikuotų specialistų, kurie galėtų užtikrinti investicijų pritraukimą į regioną (RM1); Regione veikiantys ūkio subjektai pritraukia pakankamai investicijų į regioną (RM2); Darbdaviai moka mokesčius, sudaro darbo vietas (RI1); ūkio subjektai daro didelę, bet ne didžiausią naudą regionui. Jie nepritraukia pakankamai investicijų į regioną, dirba tik sau (RI2); Įmonės duoda darbo žmonėms. Investicijų nepakanka (RS1); Dažnai verslininkai vengia mokėti mokesčius, dirba šešėlyje. Panevėžio regionui labai rūksta investicijų (RS2); Kuo daugiau darbdavių, tuo daugiau galimybių gyventojai turi užsidirbti pinigus (RE1); Kuo daugiau įmonių, tuo daugiau darbo vietų. Tačiau investicijų nepakanka, nes trūksta kompetentingų specialistų (RE2).</p>

